

T.C.
KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
ULUSLARARASI İLİŞKİLER BİLİM DALI

ORTA ASYA CUMHURİYETLERİNDE ULUS-DEVLET İNŞA SÜRECİ VE
RUS AZINLIĞIN TEMEL SORUNLARI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

BEKTUR MAMYTOV

KOCAELİ 2016

T.C.
KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
ULUSLARARASI İLİŞKİLER BİLİM DALI

ORTA ASYA CUMHURİYETLERİNDE ULUS-DEVLET İNŞA SÜRECİ VE
RUS AZINLIĞIN TEMEL SORUNLARI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

BEKTUR MAMYTOV

Danışman:

Doç. Dr. İrfan Kaya ÜLGER

KOCAELİ 2016

T.C. KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANA BİLİM DALI
ULUSLARARASI İLİŞKİLER BİLİM DALI

**ORTA ASYA CUMHURİYETLERİNDE ULUS-DEVLET İNŞA SÜRECİ VE
RUS AZINLIĞIN TEMEL SORUNLARI**

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

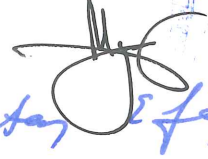
Tezi Hazırlayan: Bektur MAMYTOV

Tezin Kabul Edildiği Enstitü Yönetim Kurulu Karar ve No: 15.06.2016/12

Jüri Başkanı: Doç.Dr. İrfan Kaya ÜLGER

Jüri Üyesi: Prof.Dr. Ertan EFEGİL

Jüri Üyesi: Doç. Dr. Caner SANCAKTAR

Ertan Efegil

ÖNSÖZ

Bu çalışma Orta Asya bölgesinde yaşamakta olan etnik Rusların yaşadığı temel sorunlar ve bu çerçevede bölgedeki genel etnik azınlıkların geleceğine dair bir görüş sunmayı hedeflemektedir.

Yüksek Lisans eğitimi ve bu tez çalışmasının tamamlanmasında bir çok kurum ve kişilerin emekleri geçmiştir. Bu eğitim için bana burs imkanı sağlayan Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı'na (YTB) teşekkür ediyorum. Ayrıca bu çalışma esnasında bana danışmanlık yapan Doç. Dr. İrfan Kaya Ülger, eğitim hayatımda emeklerini esirgemeyen Yrd. Doç. Dr. Buket Önal, Doç. Dr. Caner Sancaktar ve Yrd. Doç. Dr. Zafer Yıldırım'a teşekkürü borç bilirim. Beni maddi ve manevi olarak destekleyen ailem ve bütün dostlarıma içten duygularıyla teşekkür ederim. Bütün yardım ve desteklere rağmen çalışmada mevcut olan eksiklik ve hatalardan kendim sorumluyum.

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	5
ABSTRACT	6
KISALTMALAR	7
TABLOLAR	8
GİRİŞ	9

BİRİNCİ BÖLÜM

TEORİK ÇERÇEVE: ULUS-DEVLET İNŞASI VE AZINLIK HAKLARI

1. ULUS-DEVLET: TARİHSEL VE TEORİK BAKIŞ	12
1.1. Ulus-devlet Tanımı ve Tarihi Gelişim Süreci	12
1.1.1. Avrupa’da Yaşanan Gelişmeler ve Ulus-devletin Ortaya Çıkışı	12
1.1.2. Ulus-Devlet Tanımı ve Eleştirisi.....	13
1.2. Ulus-devletin Kaynağı: Ulus ve Ulusçuluk.....	14
1.2.1. Ulus Kavramı ve Temel Unsurları	14
1.2.1.1. Ulus Tanımı.....	14
1.2.1.2. Ulusun Temel Unsurları.....	16
1.2.2. Ulusçuluğu Savunan ve Eleştiren Görüşler.....	17
1.2.2.1. Ulusçuluğu Savunanlar ve Nedenleri.....	17
1.2.2.2. Ulusçuluğu Eleştirenler ve Nedenleri	18
1.2.3. Ulusçuluk Teorileri Çerçevesinde Ulusçuluk (Milliyetçilik).....	19
1.2.3.1. Ulusçulukta İlkçi (Primordial) Yaklaşım	19
1.2.3.2. Ulusçulukta Modernist Yaklaşım.....	20
1.2.3.3. Ulusçulukta Etno-Sembolist Yaklaşım	21
2. AZINLIKLAR VE HAKLARI.....	22
2.1. Azınlık Kavramı.....	22
2.1.1. Azınlık Tanımı	22
2.1.2. Azınlık Olmanın Temel Şartları	22
2.1.3. Azınlık Çeşitleri	23
2.1.4. Azınlıkların Ortaya Çıkış Yolları.....	24

2.2. Azınlık Hakları ve Korunması	25
2.2.1. Azınlık Hakları.....	25
2.2.2. Azınlıkların Korunması.....	27
3. ULUS-DEVLET-AZINLIK İLİŞKİSİ: AZINLIKLAR SORUNU.....	27
3.1. Ulus-Devletin Yapısı ve Azınlıklara Bakışı.....	27
3.2. Azınlık Sorununa Çözüm Yolları.....	29
3.2.1. Devletle Etnik Kimliği Bir Birinden Ayırarak Çözüm	29
3.2.2. Genel İnsan Hakları Çerçevesinde 'kendiliğinden' Çözüm	29
3.2.3. Genel İnsan Hakları Artı Özel Azınlık Hakları: Çözüm Yolu.....	30

İKİNCİ BÖLÜM

ORTA ASYA’DA RUS VARLIĞININ TARİHİ GEÇMİŞİ

1. ÇARLIK RUSYASI VE ORTA ASYA.....	32
1.1. Çarlık Rusya’nın Orta Asya’yı İlk Keşif Seyahatleri	32
1.2. Çarlık Rusya’sının Orta Asya’yı İstilas ve Büyük Britanya’yla Rekabet: Büyük Oyun	34
1.3. Çarlık Rusya’sının Koloni Siyasetine Karşı Direniş Hareketleri ve Rus Yerleşimlerinin Arttırılması	36
1.4. Çarlık Rusya’sının Uluslar Politikası ve Rus Ulusçuluğun Tetiklenmesi ..	42
2. SSCB VE ORTA ASYA’DA YENİ ULUS-DEVLETLERİN TEMELLERİNİN ATILMASI.....	43
2.1. SSCB’nin Milliyetler Politikası	43
2.1.1. 1917 Devrimi ve Lenin’in Uluslar Politikası.....	43
2.1.2. “Korenizatsia” Politikası ve Orta Asya’ya Etkisi	44
2.1.3. Orta Asya’da Etnik Temele Dayalı Devlet Sınırların Çizilmesi.....	48
2.2. Orta Asya’da Müslümanlık ve Türkçülüğe Dayalı Örgütlenmeler.....	51
2.3. SSCB ve Etnik Ruslar: Dominant Güç ve Orta Asya’ya Göç	54
2.3.1. SSCB Dönemi Rusların Orta Asya’ya Göçü ve Nedenleri.....	54
2.3.2. SSCB ve Rus Ulusçuluğu (Üstünlüğü)	56

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ORTA ASYA DEVLETLERİNDE ULUS-DEVLET İNŞA SÜRECİ VE RUS AZINLIĞIN TEMEL SORUNLARI

1. ORTA ASYA DEVLETLERİNDE ULUS-DEVLET İNŞA SÜRECİ.....	59
1.1. Orta Asya Devletlerinin Bağımsızlık Süreci ve Kimlik Krizi	59
1.2. Orta Asya’da Ulus-Devlet İnşasının Kaynağı; Ulusçuluk	61
2. ORTA ASYA DEVLETLERİNDE RUS AZINLIĞIN DURUMU VE TEMEL SORUNLARI.....	63
2.1. Günümüzde Orta Asya Devletlerinde Yaşayan Ruslar	63
2.1.1. Rusların Bölgede Etnik Dağılımı	63
2.1.3. Orta Asya’da Rusların Kimlik Bilinci.....	66
2.2. Orta Asya Devletlerinin Yürüttüğü Politikalar ve Ruslar Üzerindeki Etkisi	69
2.2.1. Hukuki Düzenlemeler: Ulusçuluk ve Demokrasi Arasında	69
2.2.2. Dil Politikaları: Resmi ve Resmi Olmayan Rusça	73
2.2.3. Eğitim Politikaları: Rusça Okullar	76
2.3. Orta Asya’da Rusların Temel Sorunları ve Durumlarını Etkileyen Faktörler	78
2.3.2. Rusya’ya Tekrar Göç Süreci: Neden ve Sonuçları	78
2.3.3. Siyasal Hayatta Ruslar: Rus Azınlığın Siyasallaşması	82
2.3.4. Bölgede Yaşanan Çatışmalar ve Ruslar Üzerindeki Etkisi	84
2.3.5. Rusya Federasyonu’nun Dış Politikası ve Orta Asya Rusları.....	85
SONUÇ.....	87
KAYNAKÇA	90
EKLER.....	98
ÖZGEÇMİŞ.....	99

ÖZET

“Orta Asya Cumhuriyetlerinde Ulus-devlet İnşa Süreci ve Rus Azınlığın Temel Sorunları” başlığı altında yürütölen bu tez çalışması, Orta Asya’da devletlerinde halen devam etmekte olan ulus inşa sürecinin gelişmelerini ve bu bağlamda mevcut gelişmelerin Rus azınlık üzerindeki etkisini incelemeyi ve geleceğe dair görüşler sunmayı amaçlamaktadır.

Orta Asya’nın etnik yapısında, sayı olarak bölge halklarından sonra ikinci sırada gelen ve bölgeye yabancı olan en önemli etnik birim, Ruslardır. Çalışma kapsamı itibariyle Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Tacikistan ve Türkmenistan’da yaşayan Rus azınlığı ele almıştır.

Orta Asya devletlerinde yaşanan ulus-devlet inşa süreci, Rus azınlığın, farklı bölgelere göç etmelerine neden olmuştur. Bunun yanında bölgede yaşayan Rusların, Rusya tarafından siyasi amaçlar doğrultusunda yönlendirilme olasılığı, devletlerin etnik yapısındaki durumlarına bağlıdır. Kazakistan dışındaki diğer bölge devletlerinde, Rus azınlığın taraf olduğu bir çatışmanın yaşanması zor bir ihtimaldir. Ancak yine de bölge devletlerinin yürüttüğü azınlık politikaları, bu ihtimalin gerçekleşip ya da gerçekleşmemesinde önemli faktör olarak karşımıza çıkmaktadır.

Anahtar Sözlükler: Orta Asya, Ulus-devlet, Rus azınlık, Azınlık Hakları, Rusya.

ABSTRACT

A thesis titled “Nation-State Buiding Process in the Central Asian Republics and the Russian Minority Basic Issues”, is aimed to study the influence of the Russian minority in the nation-building process, which is still going on in the states of Central Asia, and to present the vision for the future.

In Central Asia's ethnic composition, the second in number of population after locals and alien to the region the most important ethnic group are Russians. The research covered the Russian minorities, which are living in Kazakhstan, Kyrgyzstan, Uzbekistan, Tajikistan and Turkmenistan.

The nation-state building process in the Central Asian states has led to the migration of Russian minorities to the different regions. Besides, the Russians living in the region, likely to be used for political purposes by Russia to share the ethnic structure of the state. Except of Kazakhstan, the occurrence of a conflict between Russian minorities and other regional states is unlikely. But the minority policies carried out by the states are the main factor in the realization of this possibility.

Key Words: Central Asia, Nation-state, Russian minority, Minority rights, Russia.

KISALTMALAR

ABD: Amerika Birleşik Devletleri

AGİT: Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı

BDT: Bağımsız Devletler Topluluğu

BM: Birleşmiş Milletler

CIA: Central Intelligence Agency (Merkezi Haber Alma Teşkilatı)

RDOAE: Rus Diasporasının Orta Asya Enstitüsü

RF: Rusya Federasyonu

SSCB: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği

ŞİÖ: Şangay İşbirliği Örgütü

TABLÖLAR

Tablo 1: Komünizmin İlk Yıllarında (1926) Orta Asya’da Etnik Temele Dayalı Sınırların Çizilmesi Sonucu Ortaya Çıkan Etnik Tablo.

Tablo 2: İkinci Dünya Savaşı Sonrası Orta Asya’da Rus Nüfusu (%).

Tablo 3: Orta Asya Devletlerinin Etnik Yapısında Rusların Payı 1959-2007.

Tablo 4: Potansiyel Rus Göçmenlerinin Göç Sürecindeki Temel GÜdÜleri.

GİRİŞ

Bu çalışmanın temel konusu, Orta Asya bölgesinde yaşayan etnik Rusların temel sorunlarını tespit etmek ve geleceğe dair görüşler sunmaktır. Etnik azınlıkların durumunu önemli ölçüde etkileyen faktör, ulus-devlet inşa sürecidir. Bu görüş çerçevesinde bölge devletlerinde yaşanan ulus-devlet inşa sürecinin Rus azınlık üzerindeki etkisi ele alınacaktır. Bu kapsamda Orta Asya'nın etnik yapısındaki Rusların rolü, Rusçanın bölge devletlerindeki statü sorunu ve Rusya'da yaşanan geri göç süreçleri gibi birçok temel konulara da değinilecektir.

Çalışmada “Orta Asya” kavramı, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Tacikistan ve Türkmenistan devletlerinin bir bütün olarak ifade edilmesi için kullanılacaktır. Bunun yanında çalışmada “millet” kavramı ve “milliyetçilik” gibi türevleri yerine, “ulus” ve “ulusçuluk” kavramları kullanılacaktır. Bunun en önemli nedenlerinden biri, aslında iki kelimenin de genel hatları itibariyle aynı anlam ifade etmesidir (Bakınız: Doğan, 2011: 1206, 1207, 1741). Diğer nedeni ise “ulus” kavramının, asıl konumuz olan “ulus-devlet” kavramıyla benzerlik göstermesidir. Bu yola başvurulmasının amacı, aynı olay ve olguların farklı kelimelerle anlatılmasından kaynaklanan sorunların giderilmesidir.

Çalışmanın amacı; Türkiye’de Orta Asya ülkelerinde yaşayan Rus azınlıkları üzerine yapılan akademik çalışmaların çok az olması nedeniyle, bu alanda katkı sağlamaktır. Ukrayna’da yaşanan etnik Rusların taraf olduğu iç savaş, Rus azınlık üzerinde yapılan akademik çalışmaların sayısının artmasına neden olmuştur. Devam eden Ukrayna iç savaşı, herkesin “Orta Asya’da yaşayan Ruslardan dolayı bölgeye Rusya müdahale eder mi?” sorusunu sormasına neden olmuştur. Bu çalışmanın amaçlarından biri de, bu olasılık üzerine yoğunlaşmaktır. Bu çerçevede bölgede yaşanan uluslaşma sürecinin, Ruslar üzerinde nasıl etki yarattığı ve bu sürecin bir etnik çatışmaya sebep olabilme olasılığını incelemektedir.

Bu tez çalışmasının dayandığı temel varsayım, azınlık sorunlarının ulus-devlet inşa sürecinin bir sonucu olduğudur. Bu temel varsayım çerçevesinde Orta Asya bölgesinde yaşayan etnik Rusların azınlık sorunuyla karşı karşıya kalması, bölge devletlerinde yaşanan uluslaşma sürecinin bir sonucudur. Rus azınlığın yaşamakta olduğu temel sorunlar, bu temel faktörden etkilendiği gibi, birçok diğer

etmenlerden de etkilenmiştir. Bu varsayımın çıkış noktası, Ukrayna’da yaşanmakta etnik çatışmadır. Yani, Ukrayna senaryosunun Orta Asya bölgesinde ne kadar geçerli olup olmadığını bilimsel verilere dayanarak incelemektir. Derlenen kaynaklar ve yapılan ön çalışma çerçevesinde, Orta Asya bölgesinde Ukrayna’da yaşanan etnik Rusların oranının doğrudan taraf olduğu bir etnik çatışmanın yaşanabilme olasılığı bölge ülkeleri arasında değişiklik göstermektedir. Genelde bu durum, ülkelerde yaşayan Rusların genel nüfusa göre düşük yada yüksek olması ve siyasallaşp siyasallaşmamalarına veyahut da Rusya’nın bölgedeki stratejik çıkarlarına göre değişiklik gösterecektir. En önemli etmen ise, bölge ülkelerinin yürüttükleri azınlık politikalarıdır. Bütün farklılıkları içinde barındırabilecek bir siyasal sistemin oluşturulması, azınlık sorununu çözmenin ön şartıdır. Böyle bir sistemin kurulması, azınlıkların dış güçler tarafından kullanılma ve kışkırtılma olasılığını azaltmaktadır.

Azınlıklar meselesi, Orta Asya’da önemini hala korumaktadır. Bölge, etnik bakımdan, birçok etnik topluluğa ev sahipliği yapmaktadır. Ruslar, bölgenin önemli etnik birimdir ve Rusya’nın bölgeye olan ilgisini de hesaba kattığımızda, bu alanda bilimsel araştırmalar yapılması ve ön tahminlerde bulunulması gereklidir.

Çalışmada, kitap, bilimsel makale, haber ve sözlükler gibi birçok basılı ve elektronik kaynaklardan yararlanılmıştır. Bunun yanında, bölge devletlerinin anayasa metinlerine ulaşılması için resmi cumhurbaşkanlığı sitelerine başvurulmuştur. Kullanılan kaynakların çoğu, Rusçadır. Bunun en önemli nedeni de, bu alanda yapılmış olan çalışmaların çoğunun Rusça yayınlanmış olmasıdır. Derlenen kaynaklar ve konunun kapsamı itibarıyla, çalışma üç bölüm altında incelenmektedir.

Birinci bölüm, ulus, ulusçuluk, ulus-devlet, azınlık ve azınlık hakları gibi çalışmayı doğrudan ilgilendiren kavramların tanımlanmasını ele almaktadır. Çalışmanın teorik çerçevesini oluşturmak için ayrılan bu bölüm, ulus-devlet olgusu ile azınlıklar arasındaki ilişkiyi de incelemektedir. Bunun yanında, azınlık sorunlarına çözüm yolları da, bu bölümün konusu kapsamındadır.

İkinci bölümde, Orta Asya bölgesinde yaşayan Rus azınlığın Orta Asya bölgesine göç etme süreçleri dönemlere ayırarak incelenmektedir. Çarlık Rusya’sı döneminde başlayan bu süreç, SSCB’nin son dönemlerine kadar devam etmiştir. Bu çerçevede, bölgenin etnik yapısında meydana gelen değişiklikler, Çarlık Rusya’sı ve

SSCB'nin yürüttüğü etnik dağılım politikaları, bu politikalara karşı yerli halkın direniş hareketleri ve Orta Asya devletlerinin oluşum süreçleri gibi önemli konular ele alınmaktadır.

çnc bölüm, bölge devletlerinde yaşanan uluslaşma süreci ve Rus azınlık üzerindeki etkisini incelemektedir. Bu kapsamda, Ruşanın bölge devletlerindeki statüsü, eğitim ve dil politikalarında Rusların yeri, Rusya'nın diaspora politikasında bölge Ruslarının yeri, Rus azınlığın siyasallaşması ve Rus azınlığın bölgeden göç etmesi gibi bölgede yaşayan Rusları doğrudan ilgilendiren temel konuları ele almaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

TEORİK ÇERÇEVE: ULUS-DEVLET İNŞASI VE AZINLIK HAKLARI

1. ULUS-DEVLET: TARİHSEL VE TEORİK BAKIŞ

1.1. Ulus-devlet Tanımı ve Tarihi Gelişim Süreci

1.1.1. Avrupa’da Yaşanan Gelişmeler ve Ulus-devletin Ortaya Çıkışı

Bir siyasi örgütlenme modeli olarak ulus-devlet, diğer siyasi modellerin en yenisi ve hatta en etkin olanıdır. Bunun en bariz örneği, Birleşmiş Milletlere üye devletlerin neredeyse tamamının, ulus-devlet modeline göre örgütlenmiş olmasıdır. Ulus-devletin çıkış kaynağı, Avrupa’da yaşanan modernleşme sürecidir. Bu modelin ortaya çıkışını sağlayan en önemli gelişme, 1789 yılında yaşanan Fransız Devrimi’dir. Ancak Fransız Devrimi’nden önce ele alınması gereken birkaç önemli husus daha vardır. Avrupa’da yaşanan modernleşme süreci, bunlardan en önemlisidir.

Modernleşme sürecinde akılcılık esaslarına dayanan aydınlanma felsefesi önemli rol almıştır. İmanuel Kant aydınlanmayı, “*insanın kendi suçuyla düşmüş olduğu bir ergin olmama durumundan kurtulmasıdır*” şeklinde tanımlamaktadır. “*Ergin olmama*” durumu, insanın kendi aklını başkasının yardımı olmadan kullanamama durumudur (Aktaran: Kairmukhanmedov, 2008: 7). Tanımlamadan da anlaşılacağı gibi, aydınlanma felsefesinin ana hedefi, *din* ve *tanrı* eksenli toplumsal yapılanmanın yerine, *insan aklını* temel alan bir toplumsal yapı oluşturmaktır. Bu felsefenin temeli aslında Rönesans ve Reform hareketleriyle birlikte atılmıştır. “Modernleşme” olarak adlandırdığımız sonraki dönem, tamamen artık “akla” dayalı bir toplumsal ve ekonomik ilişkileri beraberinde getirmiştir. Akılcılık (rasyonalizm) akımının gelişmesi, o döneme kadar toplumların ‘kaderlerini belirleme yetkisini’ elinde bulunduran kilisenin mevcut yetkilerinin sorgulanmasına ve sonucunda da bir egemenlik kavgasına neden olmuştur.

Ulus-devletin ortaya çıkmasını sağlayan önemli etken, yukarıda da değindiğimiz üzere kilise ile siyasal iktidarlar arasında yaşanan egemenlik çatışmasıdır (Kairmukhanmedov, 2008: 8). Bu egemenlik kavgaları rasyonalizme

dayalı bir devrim olan, Fransız ihtilali için gerekli zemini hazırlamıştır. Fransız Devrimi bugünkü anlamıyla ulus-devlet modelinin çıkış noktasıdır. Devrimden önce Avrupa'da hem toplumsal günlük hayat hem de siyasi yaşam tam manasıyla kilisenin etkisi altında olmuştur. Fransız Devrimi, kraliyetlerin ulus-devletlere dönüştüğü noktadır. Böylece devletin sahibi (yasayı koyan) *ulus*, onu uygulayan ise *kral* olması sağlanmıştır (Erözden, 1997: 55). Kral, artık meşruiyetini, kiliseden (tanrıdan) değil ulustan sağlayacaktır. Ulus kavramının geliştirilmesi açısından bu devrim büyük önem arz etmektedir. “*Fransız devrimi sırasında ulus kavramının geliştirilmesinin amacı, monarşi egemenlik anlayışını yıkarak, yerine ulusal egemenlik anlayışını getirmek olmuştur*” (Erözden, 1997: 56). Aslında modern devlet anlayışının vazgeçilmez parçası olan laikliğin, ulus-devlet örgütlenmesinde önemli rolü olmuştur. Daha sonradan Fransız Devrimi’yle geliştirilen ulus kavramı kendini dıştan içe doğru tanımlamaya başlamıştır.

1.1.2. Ulus-Devlet Tanımı ve Eleştirisi

Kurubaş, ulus-devlet tanımını kısaca şu şekilde yapmaktadır: “*ulus-devlet, sınırları birleşmiş bir toprak parçası içinde (ülke), yönetimi altındaki toplulukları ve bunlara ait alt kimlikleri (bölgesel, etnik, dinsel farklılıkları), gelenek ve köken mitleri canlandırarak (gerekirse uydurarak) ortak kültür, simgeler ve değerler çerçevesinde türdeşleştirmeye çabalayan ve böylece tek bir bütün olarak genelleştirilmiş üst ve üstün kimlik (ulus) içinde onları örgütleyen siyasi yapılardır.*” (Kurubaş: 2006: 14). Bu tanıma bakıldığında, ulus-devletin, aslında farklılıkları aynı çatı altında yaşatmak değil, onların kimlikleriyle oynayarak toplumu türdeş (homojen) yapmak amacı taşıdığını görmekteyiz. Ulus-devletin farklılıklarla olan ilişkilerini ilerleyen bölümlerde ele alacağız.

Ulus-devletin bir modern olgu olduğu ve ulusların bir ulus-devlet (yani bir siyasi rejim) tarafından ortaya çıkartıldığını ileri süren birçok uzman vardır. Ernest Gellner, ulus devletin eliyle kavimlerin uluslaştırıldıklarını ve böylece binlerce kavmin devletsiz kaldığını ve bu da çatışmanın asıl kaynağını oluşturduğunu vurgulamaktadır (Aktaran: Bulaç, 1995: 196). Bunun yanında, bu durumun bir çatışma kaynağı olduğunu eleştiren araştırmacılar da mevcuttur. Araştırmacı-yazar Ali Bulaç, önceden bir ümmeti adlandırmak için kullanılmış olan “millet” teriminin sonradan Batı kültürü etkisi altında “nation” terimine bir karşılık olarak

kullanılmaya başlanması, sorunun aslını oluşturduğunu düşünmektedir (Bulaç, 1995: 190-93). Osmanlı döneminde, “millet” (ulus) kavramı, dini temel olarak kullanılmıştır ve Türkiye Cumhuriyetinin kurulmasıyla birlikte hem siyasal hem de sosyal ve kültürel alanda “millet” kavramının içeriği değişmiştir. Bulaç'ın tespitine göre Osmanlı devletinin idari ve hukuki düzeni, milletler sistemine dayalı olmuştur. Din unsuru temel alınarak adlandırılan bu milletler, İslam, Rum-Ortodoks, Yahudi ve Ermeni olarak ayrılmıştır (Bulaç, 1995: 193). Bu duruma “terminolojik sapma” adı vermektedir. Bu bakımdan neyi nasıl tanımladığımız ve o tanımlamanın sınırları, millet ve azınlıklar gibi konularda çok daha önemlidir. Çünkü çağımızda en çok çatışma kaynağı olan bu unsurların hem ulusal hem de uluslararası hukukta iyi tanımlanması ve sınırlarının iyi çizilmesi sorunun çözümü bakımından önem arz etmektedir.

1.2. Ulus-devletin Kaynağı: Ulus ve Ulusçuluk

1.2.1. Ulus Kavramı ve Temel Unsurları

1.2.1.1. Ulus Tanımı

Bugüne kadar sosyal bilimler alanında *ulusa* (bazı kaynaklarda bu kavramlar millet ve milliyetçilik olarak geçmektedir) dair birçok tanımlama yapılmıştır. Ancak bütün sosyal bilimlerde olduğu gibi, herkes tarafından kabul edilir bir ulus (millet) tanımlamasının olmayışı, ulustan kaynaklanan bazı sorunların (ulusçuluk gibi) çözümünü zorlaştırmaktadır¹. Bu konuya Kurubaş'ın ulus tanımıyla başlamak yerinde olacaktır: *“ulus, belirli sosyoekonomik koşulların (modernleşme, sanayileşme) doğurduğu etkileşim sayesinde, sınırları belli bir ülkede yaşayan insanların, bazen ortak soy, din gibi unsurları da içerebilen ama genellikle ortak bir tarihi, dili, kültürü ve değerleri paylaşması sonucu başkalarından ayrılan ve aralarında güçlü bir dayanışma ve sadakat duygusu bulunan (ya da bulunduğu)*

¹ “Millet” ve “milliyetçilik” kavramlarının yerine “ulus” ve “ulusçuluk” kavramları tercih edilmiştir. Esas olgu ulus-devlet kavramına benzerliği açısından bu kavramlar daha uygun görülmüştür. Türkçe sözlüklerde de bu iki kavramın aynı anlama geldiği gösterilmektedir (Bakınız: Doğan, 2011: 1206, 1207, 1741)

inanılan), bu haliyle de nispeten türdeşleşmiş (yada türdeşleştirilmiş) siyasal bir topluluktur” (Kurubaş, 2006: 113).

Ulus ve dolayısıyla bu kavramla ilişkili olan bütün kavramların (ulusçuluk, ulus-devlet gibi) tanımı, ideolojik tutumlara göre değişiklik göstermektedir. Bu tanım farklılıklarını birkaç örnek ile açmak yerinde olacaktır. Ulus kavramının tanımlarından biri, sosyalist yaklaşımı temsil eden Stalin’in tanımıdır. Bu tanım, araştırdığımız konu bakımından da önem arz etmektedir. Stalin, *"yerleşik halde bulunan, tarihsel bir süreç içinde dil, ülke, ekonomik yaşam birliği ile kültür birliği biçiminde ortaya çıkan psikolojik etmenle oluşmuş bir insan topluluğu"* (Aktaran: Erözden, 1997: 104) olarak tanımlamaktadır. 1913 yılında yayınlanan *"Marksizm ve Ulusal Sorun"* adlı makalesinde, "Ulus nedir?" sorusuna şu ifadelerle başlamaktadır: *"ulus, önce bir topluluktur ve bu topluluk ne bir ırk ne de bir kabiledir"* (Stalin, 1949: 2). Stalin, tanımlamanın başında, ulusu, ırk ve kabile kavramlarından ayırarak ele alınacağını hatırlatmakta ve yukarıda da Erözden’den aktarılan tanım da göze çarptığı gibi, bir topluluğun ulus olabilmesi için gerekli unsurları saymaktadır. Bu unsurlar, ortak dil, ortak toprak alanı, ortak ekonomi ve ortak psikolojidir. Bu unsurların yanında, tarihsel bağ ve din unsurlarının sayılmaması, bazı araştırmacılara göre politik nedenlere bağlıdır. Özellikle Musevilerin bir ulus oluşturamayacaklarını kanıtlama kaygısıdır (Aktaran: Erözden, 1997: 104). Stalin’in tanımı, Orta Asya’da ‘yeni ulusların’ oluşturulması bakımından önem arz etmektedir. Çünkü Orta Asya’da yaşanan uluslaşma/uluslaştırma süreci, tamamen suni yollarla başlatılmış ve ulus-devlet tohumları, 20.Yüzyılın başında ekilmiştir. İleride de ele alacağımız gibi, daha sonra bu planı gerçekleştirmek için SSCB’de *"korenizatsia"* (yerlileştirme) politikaları uygulanmıştır.

Ulus kavramıyla ilgili diğer önemli tanım Anthony Smith tarafından geliştirilmiştir. Smith’e göre ulus, *"tarihi bir toprağı paylaşan, ortak mitlere ve tarihi anılara sahip olan, kamu kültürü, ortak ekonomisi ve herkesin hak ve görevleri ve belli bir isme sahip olan insan topluluğudur"* (Aktaran: Barrington, 1997: 712). Smith’in geliştirdiği bu tanım, ulus (nation) kavramını birçok bakımdan ayrıntılı ele almaktadır. Ulus ve ulusçuluk çalışmalarının teorik çerçeve kazanmasında, Smith ve Gellner gibi bilim adamlarının önemli katkıları olmuştur. Ancak bu çalışmada, bu

tanım farklılıklarının tamamına yer vermemiz mümkün değildir. Bu alanda geliştirilen tanım ve teorileri, belli sınıflandırma çerçevesinde ileride değinilecektir.

1.2.1.2. Ulusun Temel Unsurları

Erözden, ulusun temel unsurlarını iki kategori çerçevesinde ele almaktadır. İçsel ve dışsal unsurlar olmak üzere bu unsurlar ikiye ayrılmaktadır. İlk olarak, içsel unsurlar sınıflandırması altında dil, din, soy, kültür ve tarih birliği unsurları incelenecektir.

Uluslar için dil unsuru, önemli yere sahiptir. Ulus devlet ya da uluslaşma akımları için 'ulusal dilin' dışındaki diğer dil ya da diyalektler, onlar açısından potansiyel bir tehlikedir. Haugen, dil ve diyalekt ayırımına gitmekte ve ikisinin yapısal bakımdan farklı olduğunu, dilin diyalekten bir aşama daha üstün olduğunu vurgulamaktadır (Aktaran: Erözden, 1997: 107). Erözden, bu hususlardan devamla, bir dilin, siyasi proje olmaksızın bir anlam ifade etmediği sonucuna varmaktadır. Bir dilin, anlam kazanabilmesi için onun bir ulus devlet nezdinde “resmi dil” statüsü kazanması gerekmektedir. Buna örnek olarak da, bugünkü İtalyan devletinin ilk kurulduğunda genel nüfusunun sadece %2,5'inin gerçek manada İtalyanca konuşabildikleri ve İtalyancanın yayılması bir İtalyan devletinin kurulmasıyla gerçekleşebildiğini göstermektedir. Hobsbawn'a atıfla, ulusal dilin ancak yaygın ve genel eğitimle sağlanabileceğini belirtmektedir (Erözden, 1997: 109-10).

İkinci ve üçüncü olarak ele alabileceğimiz *kültür ve tarih birliği* unsurları, bir ulusun var olabilmesi ya da suni olarak inşa edilebilmesi bakımından önemli unsurlardır. Toplumda **tarihi birlik** düşüncesini yaratmada tarih yazıcılığı en etkili araçtır (Erözden, 1997: 110). Kültürel mirasların ulusal müzelerde sergilenmesi ve onların birçoğunun ulusal bilinci etkileyecek niteliğe sahip olması, ulusların 'çok eskilerden' beri var oldukları ve 'her zaman var olacakları' manasına gelen bir düşünce aşılamaştır. Böylece bir 'hayali uluslar' yaratıldığını görmekteyiz. Toplumda tarih bilincinin arttırılması ve o tarih de eğer 'kendini yücelten' bir niteliğe sahip ise orada 'ulus devlet' aşılması yapılmaktadır.

Soy unsuru, tanımlanması zor bir unsurdur. Ancak Erözden'e göre henüz bir devlet oluşturamamış devletlerde soy unsuru daha etkilidir. Devlet kurduktan sonra,

soy unsuru, yerini genellikle vatandaşlık unsuruna bırakmaktadır (Erözden, 1997: 110).

Sıra din unsuruna gelince, ulus kavramıyla din kavramı aslında bir birine ters düşen kavramlardır. Çünkü din kavramı, ulus kavramına göre *evrenselci* ve *kucaklayıcıdır*. Ancak dini, bir ulusun unsuru olarak görmemize iten örnekler vardır. Örneğin, Norveç ve Danimarka gibi ülkelerde, kilisenin bir devlet kurumu haline gelmesi ve din adamlarının devlet memuru statüsünü kazanmaları, Slav kökenli halkları bir birinden ayıran tamamen din unsurunun olması (Sırp, Hırvat ve Boşnaklar sadece farklı dinde oldukları için ayırırlar) bu görüşü desteklemektedir (Erözden, 1997: 113).

Ulusların sahip olduğu dışsal unsura baktığımızda, bu unsurun genelde olumsuz niteliğe sahip olduğunu görmekteyiz. Yani uluslar bu durumda kendilerini başkasına (düşmana) göre tanımlarlar. Bu durum bazen kendiliğinden doğal olarak ortaya çıkmış olabilir. Bir bağımsızlık mücadelesi ya da bir katliama maruz kalmak gibi durumlar bunun için açık örnektir. Ancak bu 'düşman' durumunun sürdürülebilmesi daha çok ordunun işidir (Erözden, 1997: 116). Bazen bu durum bir devletin, bir ulusun, tüm iç ve dış politikasını oluşturmasında etkili olabilir. Bir ulus kendi varlığını büyük ölçüde ötekilere göre tanımlayabilir. Ermenilerin kendi varlıklarını sadece tarihte yaşanan olaylara ve 'düşmanlıklara' göre tanımlaması ve buna göre iç ve dış politika sınırlarını belirlemesi gibi.

1.2.2. Ulusçuluğu Savunan ve Eleştiren Görüşler

1.2.2.1. Ulusçuluğu Savunanlar ve Nedenleri

Ulusçuluğun faydalı olduğunu ve olması gerektiğini savunanlar, genelde *historicist* (tarihsici) anlayışa sahip olanlardır. Ulusçuluğu bir ideoloji olarak savunanların başında, Treitschke ve Michelet gelmektedir. Alman tarihçi Heinrich von Treitschke, devletin üzerinde hiçbir güç olmadığı ve devletin birliğinin ulusa dayalı olması gerektiği kanısındaydı. Yani, ulus onun için her şeyden üstündü (Özkırımlı, 2009: 43). Fransız tarihçi Jules Michelet ise, bir ulusu bireysel özgürlüğün teminatı olarak görmüştür. Ona göre, Fransız Devrimiyle bütün farklılıklar ortadan kalkmış ve artık sadece vatanseverlik kalmıştır (Özkırımlı, 2009: 44).

Ulusçuluğu savunanların biri de John Stuard Mill'dir. Mill, ulusu, aralarında yakınlık bulunan insan grubu olarak görmektedir. Bu yakınlık, insanları işbirliği yapmaya iterek, tek yönetim altındabirleşmelerini sağladığını ifade etmektedir. Çünkü siyasi rejim kurmanın yolu, homojen bir ulusal kimlik oluşturmaya bağlı olmuştur. Farklı uluslardan oluşan toplumlarda ortak kamuoyu yaratmak imkânsızdı (Aktaran: Özkırmılı, 2009: 44-45). Bu görüşlere baktığımızda, devletin ulusa dayalı olması hedeflenmekte ve böylece devlet yönetiminin zorlaşması, ortak kamuoyunun oluşmaması gibi meselelerin aşılabileceğini düşünmektedirler. Burada bir devletin sadece tek bir ulustan oluştuğuna dair bir yanılgı vardır. Çünkü bir devleti oluşturan her ne kadar uluslar olsa da, o aynı ulusun birçok başka değerlere sahip olması ve hatta o değerlerin ağırlık bastığı durumlarda devletin bütünlüğüne ya da ortak kamuoyunun oluşmasına engel teşkil edebilmektedir. Örnek olarak, bazı aynı dili konuşan ve dolayısıyla aynı ulusu temsil eden, ancak tuttuğu din veya başka değerler nedeniyle devlete başkaldıran ya da o devletin onlar üzerinde baskı oluşturduğu durumlar da göz ardı edilmemelidir. Böyle durumda azınlık hakları devreye girmektedir ve hatta azınlıklar anlayışının ulusçuluk ve ulus devlete bağlı olarak geliştiğini görmekteyiz. 1960'lara kadar yapılan çalışmalar ulusun ve ulusçuluğun doğallığını kabul etmişlerdir. Ulus ve ulusçuluk, "hep olmuştur ve gelecekte de hep olacaktır" şeklinde bir mantık yürütmeleri çerçevesinde, ulusçuluğun doğallığının sorgulanmasından çok, onun çeşitlerinin belirlenmesine önem verilmiştir (Özkırmılı, 2009: 7).

1.2.2.2. Ulusçuluğu Eleştirenler ve Nedenleri

İngiliz tarihçi Lord Acton, Mill'in sözünü ettiği bireysel özgürlüğün farklı uluslardan oluşan ve birden fazla yönetim merkezi bulunan devletlerde daha iyi korunabileceğini savunmaktadır. Acton'a göre, ulusal bakımdan birlik kurmada radikal yollara başvurmak, devrime ve despotluğa yol açacaktır. Buna destek olarak Anthony Smith, *"değişik ırkları tatmin edemeyen bir devlet kendini lanetler; onları etkisiz kılmaya, özümsemeye ya da dışlamaya kalkan bir devletin kendi canlılığını yok edeceğinin"* altını çizmektedir (Aktaran: Özkırmılı, 2009: 45).

Ulusçuluğu eleştirenlerin önemli kısmını da Marksistler oluşturmaktadır. Rosa Luxemburg gibi bazı radikal eleştirciler ulusçuluğa koşulsuz karşı çıkmaktadır. Lenin ise bu konuda ikili ayırımı giderek, ulusçuluğu ezen ve ezilen ulusçuluk olarak

ikiye ayırmaktadır. Böylece, emperyalizm karşısında ezilen halkın kendi kaderini belirleme hakkının (self-determination) olduğunu savunmuştur (Özkırmılı, 2009: s. 46). Marksizm'in asıl sorunu, milliyetçiliğe bir tanım geliştirememiş olması ya da görmezden gelmesidir. Graig Galhoun, bu sorunu şöyle açıklamaktadır: *"Marks ve Engels'in en büyük yanılması, işçilerin küresel kapitalist bütünleşmenin doğurduğu sıkıntılara yalnız 'sınıfsal' kimliklerine sarılarak tepki verdiklerini düşünmeleridir"* (Aktaran: Özkırmılı, 2009: 47). Marks ve Engels, ortak dil ve geleneklerin, coğrafi ve tarihsel homojenliğin bir ulusu oluşturmada yetersiz kaldığını, belirli bir ekonomik ve toplumsal gelişmişliğe sahip olmaları gerektiğini savunmuşlardır. Onlar, güçlü olamayan milletlerin yok olmasından yana olmuşlardır. Engels, özellikle Slavların, tarihsiz halklar ve kendileri devlet kuramayacak kadar aciz olduklarını belirtmiştir (Özkırmılı, 2009: 48-50). Ancak bütün bunlara rağmen bu iki düşünürün 'uluslararasılığı' savunmuş olmalarıdır. Buna göre önemli olan, ulusal farklılıkların gün geçtikçe yok olmasıdır: *"Ulusal ayrılıklar ve halklar arasındaki düşmanlıklar, burjuvazinin gelişmesinden, ticaret özgürlüğünden, dünya pazarından, üretim tarzındaki ve ona tekabül eden hayat şartlarındaki tek biçimlilikten ötürü günden güne ve git gide daha çok kaybolmaktadır."* (Aktaran: Özkırmılı, 2009: 51). Enternasyonel bir görüşe sahip olan bu düşünürler, dolayısıyla ulusçuluğu eleştirmişlerdir. Ulusal ruhun güçlendirilmesi, halkları bir birinden ayırır ve emperyalistler tarafından kullanılır hale getirir. Yani, halklar arasında ulusçuluğun artması, onları kapitalistlerin saldırılarına karşı savunmasız yapar.

1.2.3. Ulusçuluk Teorileri Çerçevesinde Ulusçuluk (Milliyetçilik)

1.2.3.1. Ulusçulukta İlkçi (Primordial) Yaklaşım

Bu sınıfa giren kuramcılar, ulusları doğal yapılar olarak görmektedirler. Etnik kimlik, konuşma ve koku alma yeteneği kadar doğaldır. Kişilerin ait oldukları etnik topluluk daha önceden belirlenmiştir. İnsanların farklı etnik topluluklarda doğmaları doğal bir eğilimdir ve bunlar, kendilerinden olmayanları dışlarlar. Bu yaklaşım, uluslarla etnik gruplar arasında bir ayırım yapmaz ve ulusçuluğun (milliyetçiliğin) her dönemde insanlığın temel niteliği olduğunu savunurlar (Özkırmılı, 2009: 84). Bu görüş, genellikle ulusçular tarafından benimsenmiştir. Ulus ve etnik gruplar arasında her hangi bir ayırım yapmadığından, özellikle etnik grupların farkında olup olunmadan baskı altında tutulmasına veya eriyip yok almasına neden olmaktadır.

Etnik kimliğin doğuştan geldiğini ve değişmez olduğunu savunan bu görüşün hatalı olduğu, daha sonraki dönemlerde *etnisite* çalışmalarının gelişmesiyle birlikte ortaya çıkmıştır. Bu araştırmalar sonucu, etnik kimliklerin sınırlarının sonradan değişebileceği ve bu bağlı olarak insanların da daha sonradan etnik kimliklerini değiştirebileceğini tespit edilmiştir (Özkırımlı, 2009: 94-5). Paul Brass gibi bazı araştırmacılar, pek çok etnik grupların sonradan yaratıldığını öne sürmektedir. Buna örnek olarak Amerika'yı göstermektedir (Aktaran: Özkırımlı, 2009: 97).

1.2.3.2. Ulusçulukta Modernist Yaklaşım

Bu bakış açısına göre, adı üzerine ulusçuluk veya ulus devlet, bir ulusu yaratır. Yani, bu görüşe göre, uluslar (milletler) ve ulusçuluk (milliyetçilik) modern dönemde yaşanan kapitalizm, sanayileşme, laiklik, kentleşme ve ulus devletlerin kurulması süreçlerinin ürünüdür.

Ulusçuluğa modernist bakış açısıyla bakan düşünürlerden bazılarının geliştirdikleri kuramlara, özellikle de azınlıklarla ilgili olanlarına değinmekte yarar vardır. Onlardan biri, Amerikalı sosyolog Michael Hechter'dir. Hechter'in geliştirdiği en önemli kavram, iç sömürgeciliktir (internal colonialism). Bu kuram, toplumdaki farklılıkların geleceğinin ne olacağıyla ilgili 1960'larda Amerika'da hem bilimsel dünyada hem siyasi alanda yapılan tartışmalar döneminde ortaya atılmıştır. Bu kavram, dönemin modası haline gelen ve çözüm yolu olarak tanıtılan asimilasyon politikalarına (assimilationism) karşı eleştirel nitelikte geliştirilen bir kavramdır (Özkırımlı, 2009: 122-24). *Asimilasyon politikasına göre etnik azınlıkların yoksulluğu milli kültürden yoksun olmalarına bağlıdır. Yani, milli kültüre azınlıkları bağlama politikası, aslında milli kültürün yayılmasını sağlamaktadır ve bu da azınlıklar arasında amaçlanan bütünlüğü ve gelişmeyi sağlayamaz, tam tersine şu etkileri yaratır; a) topluluklar arası ekonomik eşitsizlik arttıkça; ezilen topluluk daha fazla içine kapanacak, siyasi bütünleşmeyi reddedecektir, b) topluluk içi iletişim arttıkça, ezilen topluluğun üyeleri arasındaki dayanışma da artacaktır, c) topluluklar arası kültürel farklılıklar arttıkça, ezilen topluluğun üyeleri arasındaki dayanışma da artacaktır* (Özkırımlı, 2009: 126). Hechter, bu süreci, iç sömürgecilik terimi altında anlatmaktadır. Kısaca, bu görüşe göre ekonomik eşitsizlik arttıkça azınlıklar kendilerini daha yalnız hissedecekler ve kendi grubu içinde dayanışmaya gideceklerdir. Bazen bu dayanışma, kendi devletlerini kurma hayalini

tetiklemektedir. Böylece ortaya azınlıklar sorunu çıkmaktadır. Azınlıklar ve devlet politikaları arasındaki ilişki ileride ele alınacaktır.

1.2.3.3. Ulusçulukta Etno-Sembolist Yaklaşım

Eğer, ulusların çağdaş olduklarını savunan görüşü kabul ettiğimiz takdirde, ulusun evrensel ve kadim niteliğe sahip olduğunu kabul edemeyiz. Ancak baktığımızda, ulus-devletlerin bütün dünya bölgelerinde ortaya çıktığını görmekteyiz. Burada ise ulusun, ulusçuluk ve ulus-devletten önce ortaya çıktığını savunan ilkçi (primordialist) yaklaşım devreye girer. Bu ikisinin arasında kalmayı tercih eden düşünürler (Adama Smith gibi), etno-sembölcü ekole aittirler. Onlara göre milli kültürlerin ve etnik kimliklerin kökü, çok geniş bir tarih çerçevesinde incelenmelidir.

Etno sembolcülük, ulusçuluğu açıklamada etnik geçmişe daha çok önem verenler için kullanılır. Bunlar, ilkçileri reddeden ve modernistleri yetersiz bulan kuramcılardır. Bu kuramcılar arasında, Anthony D. Smith, John Armstrong ve John Hutchinson gibi kuramcılar gelmektedir. Bu kuramcılar, modernistlerden farklı olarak ulusların geçmişinin geniş zaman dilimi içerisinde incelenmesi gerektiğini ve etnik kimlikler, yüzyıllar boyu dayanıklılığını koruyan yapılar olduğunu vurgularlar. Ancak ulusçuluğu, modern çağın ürünü olduğunu kabul ederek, modernistlerle aynı safta yer alırlar (Özkırımlı, 2009: 208-10).

Smith, böyle bir yaklaşımın; a) hangi halkların hangi koşullarda ulusçu hareket başlatacağının bilmemize, b) törenlerin, geleneklerin ve sembollerin ulusçuluğun şekillenmesindeki rolünü anlamamıza ve c) ulusçuluğun nasıl bu kadar geniş kitleye sahip olabildiğini anlamamıza yardımcı olacağını belirtir (Aktaran: Özkırımlı, 2009: 211). Armstrong ise, etnik kimliklerin 'değişmez' niteliğe sahip olduğu tezini reddeder. Ulusların kendilerinin sahip oldukları özelliklere göre değil, başkalarıyla arasında olan farklılıklara göre tanımladıklarını ve bu da, milli bilinçlenmeyi sağlayacağını öne sürer (Özkırımlı, 2009: 214).

2. AZINLIKLAR VE HAKLARI

2.1. Azınlık Kavramı

2.1.1. Azınlık Tanımı

Azınlık kavramı konusunda hala bilim adamları tarafından ortak bir tanım elde edilememiştir. Ancak bu durum, hiçbir tanımlama yapılmamıştır anlamına gelmemektedir. Bu kavram, başta sadece ulus-devlete tepki olarak etnik ve dinsel azınlıkları adlandırmak için kullanılmıştır. Ancak zamanın geçmesiyle birlikte bu kavram toplumdaki eşcinseller, kadınlar ve özürlüler gibi birçok farklılıkların haklarının savunulmasında kullanılmaya başlamıştır. Bunun temel nedenlerinden biri de ulus-devletin bünyesine hapsedilen farklı kimliklerin tepkisi olmuştur. Ancak bunun yanında son zamanlarda bütün süreçlerde kendini gösteren küreselleşme süreci de kendi etkisini göstermiştir (Okutan, 2004: 61).

Yukarıda değindiğimiz gibi, azınlık kavramı, hem ulusal hem uluslararası alanda tanımlanması ve belli çerçeveye oturtulması güçtür. Çünkü bu kavram, yapısı itibariyle dünyanın bütün ulus devletlerinin, iç ve dış politikasını etkileme gücüne sahiptir. Bugüne kadar yaşanan tanım sorununun en önemli nedeni de, bu husustur (Kurubaş, 2004: 27). Ancak buna rağmen özellikle uluslararası metinlerde birçok tanımlama yapılmıştır. Örneğin Avrupa Konseyi'nin Capatorti'nin azınlık tanımını benimsediği görülmektedir. Buna göre, *“azınlıklar, bir devletin nüfusunun geri kalanına göre sayısal olarak az olan, egemen konumda bulunmayan, o devletin vatandaşı olan, üyeleri toplumun geri kalanından farklı etnik, dinsel ya da dilsel özelliklere sahip olan ve kültürlerini, geleneklerini, dinlerini ya da dillerini korumaya yönelik üstü örtülü de olsa dayanışma duygusu gösteren bir gruptur”* (Aktaran: Okutan, 2004: 62; Aktaran: Kurubaş, 2004: 29). Avrupa Konseyi'nin yanında, doğrudan bir azınlık tanımlama yoluna gitmese de, Birleşmiş Milletler de yukarıda getirilen Capatorti'nin tanımını az bir değişiklik de olsa kullanmıştır (Bakınız: Kurubaş, 2004: 27-30).

2.1.2. Azınlık Olmanın Temel Şartları

Yapılan azınlık tanımlamalarında belirtildiği gibi, bir topluluğun azınlık olarak sayılabilmesi için birçok kıstas mevcuttur. Aşağıda getirilecek olan kıstaslar

sadece temel niteliğe sahip olup, tartışılır niteliğe sahip olan kıstasların da olduğunu baştan belirtmemiz gerekir. Bu kıstaslardan birincisi, azınlıkların, toplumun diğer kısmına göre farklı olmaları durumudur. Bu farklılık, kendini ırksal, etnik, dinsel, dilsel veya kültürel olarak gösterebilir (Kurubaş, 2004: 30). Bazen azınlıklar, bu farklılık çeşitlerinden birine, bazen de birkaçına sahip olabilirler.

İkinci kıstas, azınlıkların sayısının ne kadar olduğudur. Bu sayı hem kendi kültürlerini korumak açısından yeterli olmalı, hem de nüfusun diğer kısmından az almalıdır (Kurubaş, 2004: 30). Ancak burada karıştırılmaması gereken bir durum söz konusudur. Bazen Güney Afrika’da olduğu gibi, bir topluluğun toplumun diğer kısmına göre daha üstün olduğu durumlarda, sayıca az olan topluluk azınlık olarak sayılmayacaktır. Böyle durumda, devreye üçüncü kıstas girecektir. Bu kıstas, azınlık grubun, toplumun geneline egemen olmamasıdır (Kurubaş, 2004: 30). Aksi durumda çoğunluğun, azınlığa karşı korunması söz konusudur.

Bir sonraki koşul, o azınlık durumunda olan topluluğun bulundukları ülkenin vatandaşları olma koşuludur (Oran, 1998: 69). Bu koşul, azınlıkları, yabancı ve vatandaşlığı bulunmayan göçmenlerden ayırmaktadır. Sonuncu koşul olarak da, azınlıkların kendi değerlerini koruma bilincidir (Oran, 1998: 69). Bu bilincin nasıl ve ne zaman oluştuğuyla ilgili ulus tanımlamasıyla ilgili tartışmalarda ele almıştık. Azınlıkların sahip oldukları kimlik bilinci, devletin uyguladığı azınlık politikalarına ve çevre koşullarına göre değişiklik gösterir. Örneğin, daha baskıcı toplumlarda, azınlık sorunlarının daha şiddetli yaşandığını görmekteyiz.

2.1.3. Azınlık Çeşitleri

Azınlık durumu, azınlıkları koruma durumuyla ortaya çıkan bir durumdur. Eğer, bir toplumda bünyesinde bulunan farklı bir topluluğu korumaya yönelik bir çaba yoksa, orada azınlıktan söz etmek mümkün değildir. 16. Yüzyıldan önceki durum tam da böyledir. Ne zaman Protestanlar, azınlık olduğu ülkelerde toplumun diğer kısmına karşı korunmaya başlandı, o zaman dini azınlıklar ve dolayısıyla azınlık kavramı ortaya çıkmış oldu. Avrupa’daki bu azınlık durumu, zamanla yerini “etnik azınlıklara” bırakmıştır. Bu da, ulus bilincini şekillendiren Fransız Devrimiyle olabilmıştır. Azınlıkların bu çeşitlerinden söz ederken, günümüz dünyasında azınlıkların çeşidinden bahsetmek, konumuzun netleşmesi açısından doğru olacaktır.

Azınlık kavramı, önceden sadece dini ve etnik toplulukları adlandırmak için kullanılmışsa da, zamanla toplumun diğer farklılıklarını tanımlamak için de kullanılmaya başlanmıştır. Bunlar; özetle etnik, dinsel, cinsel, dilsel, kültürel ve siyasal olarak birçok kıstaslara göre, toplumun diğer kısmına göre, azınlık durumuna düşmüş topluluklardır. Ancak bütün bunların detaylı incelenmesi, bu araştırmanın konusu değildir.

2.1.4. Azınlıkların Ortaya Çıkış Yolları

Genel kabul görülen görüşe göre, azınlıklar, üç şekilde ortaya çıkar; *İşgal, evrim ve göç*. Azınlıkların ortaya çıkmasını sağlayan birinci yol, işgaldir. (Oran, 1998: 70) Buna en çarpıcı örnek olarak Amerika kıtasındaki yerli halkın nasıl azınlık durumuna düştüklerini gösterebiliriz. Ancak ABD başta olmak üzere, birçok ülkelerin MC ve BM'deki temsilcileri, kendilerinin göçmen olduklarını ve kendi bünyelerinde herhangi bir ulusal azınlıkların bulunmadıklarını savunmuşlardır (Kymlicka, 1998: 53).

Azınlıkların ortaya çıkışında ikinci yol, evrimdir. Bunlar, o mekânın başka bir dönemindeki örgütlenmesinin yansımasıdır. Örneğin Basklar ve Katalanlar, bu duruma örnek teşkil etmektedirler (Oran, 1998: 70). Son olarak azınlıkların ortaya çıkmasını sağlayan etken, göçtür. Göç, zorunlu ve çeşitli olmak üzere iki türlü kendini gösterecektir. Zorunlu göç, bir topluluğun kültürel, etnik ya da dinsel sebeplerden dolayı kendi yaşadıkları bölgelerden sürülmesidir. Bu nedenlerin yanında, mekânın savunulması veya toplu yerleştirme gibi nedenler de sayılabilir (Oran, 1998: 71).

Göçün bir diğer türü de gönüllü göçtür. Gönüllü göçmenler genellikle göç ettikleri yerlere ticaret yapmak ya da çalışmak için gelirler. Bu gönüllü göçmenler, zamanla bulundukları yerde kendi haklarını talep etmeye başlayacaklardır (Oran, 1998: 71). Almanya'ya göç etmiş olan Türkler ya da Rusya'ya göç etmiş olan Orta Asyalı Türk işçiler, bunun için örnek teşkil etmektedir.

Bir devlet için azınlıkların sorun oluşturmaya başlamalarının en önemli göstergesi, onların siyasal nitelik kazanıp kazanmadıklarıdır. Bir toplum içinde yaşayan belli bir etnik sınıfın siyasal nitelik kazanması; bazen kendilerini temsil etmek amacıyla siyasal partiler açma yoluyla gerçekleşmekte, bazen de siyasal parti

olmazsa da belli bir birlik, kuruluşlar oluşturarak, kendi siyasal hak ve çıkarlarını korumaya çalışmalarıyla kendisini göstermektedir. Ancak bazı bölgelerde bölücülüğe kadar şiddet kazanabilmektedir. Böyle durumda etnik azınlık kendi bölgelerine özerklik bazen daha da ileri giderek bağımsızlık istedikleri durumlar da vardır. Azınlıkların siyasal nitelik kazanması, son dönemlerde dünya çapında ivme kazanmış durumdadır. Bu siyasallaşma, etnik kimliğin daha üstün nitelik kazandığı siyasal etkileşimlerde ortaya çıkar. Bu durumun açık göstergesi ise, etnik temele dayalı siyasi partilerin açılması ve bununla beraber gelen etnik temelli seçimdir (Vavilova, 2014: 126).

2.2. Azınlık Hakları ve Korunması

2.2.1. Azınlık Hakları

Azınlık hakları, genel hukuk alanı nezdinde karmaşık bir yapıya sahip olan haklar toplamıdır. Bu haklar, herkese tanınan genel haklar (negatif haklar) ve sadece dezavantajlı gruba sağlanan özel haklardan (pozitif haklar) oluşmaktadır (Kurubaş, 2004: 37).

Azınlık haklarını liberal görüş nezdinde ele alan Kymlicka, bu hakları üç gruba ayırmaktadır; *özyönetim hakları*, *çoketniklilik hakları* ve *özel temsil haklarıdır* (Kymlicka, 1998: 61). Bu hakların birincisi, özyönetim hakkıdır. Birçok çokuluslu devletlerde, ulusal azınlıkların haklarının daha iyi korunmasının veya kültürlerinin daha iyi gelişimi için sınırlı da olsa, azınlıkların yaşadığı bölgelere siyasal özerklik ya da yargısal özerklik tanıdığını görmekteyiz. Özyönetim hakkı ister istemez, kendi kaderini tayin hakkını (self-determinasyon) gündeme getirmektedir. Ulusal azınlıklar için self-determinasyon hakkı, Uluslararası Hukukta sınırlı da olsa tanınmıştır. BM metinlerinde, “tüm halklar, kendi kaderini tayin haklarına sahiptir.” ifadesi yer almaktadır. Ancak BM metinlerinde “haklar” kavramı tanımlanmadığını ve belli sınırlarının çizilmediğini görmekteyiz. Bu madde, ülke içindeki azınlıklar için değil, denizaşırı koloniler için geçerlidir (Kymlicka, 1998: 61).

Ulusal azınlıkların özyönetim haklarının (taleplerinin) karşılanmasının bir yolu, güçlerin merkez ile bölgeler arasında paylaşılmasını sağlayan federal sistemdir. Bu sisteme göre, bölgede yaşayan farklı ulusal azınlıklar, birçok alanlarda kendi

kararlarını alabilecek siyasi ve hukuki düzen oluşacaktır. Bu sistemin, günümüzdeki en önemli örneği, ABD'dir. Ancak karıştırılmaması gereken bir diğer durum, ABD'de azınlıkların herhangi bir eyalette çoğunluk oluşturmamış şeklide olmasına önem verilmiştir (Oran: 1998: 90). Sonuç olarak, eyaletlerin hiçbirinde ulusal azınlıklar, çoğunluk durumunda değildir. Dolayısıyla azınlıklara özyönetim hakkı sağlanmamıştır. Bu durumdan hareketle, federalizm ancak eğer bir ulusal azınlık federe devlette çoğunluk sağlayabildiği durumda özyönetim hakkından bahsetmek mümkündür (Kymlicka, 1998: 65).

Ulusal azınlık haklarının ikincisi, çoketniklilik (etnik, dinsel) haklardır. Azınlıkların bazıları, kendi yaşadıkları devletin bazı yasalarına göre kendilerinin dezavantajlı durumda olduklarını ve bu yasalardan muaf tutulmalarını talep ederler (Oran, 1998: 90). Bu gruplar, genelde dinsel ve etnik niteliğe sahip olup, yaşadıkları devletin belli kuralları onların geleneklerine ya da ayinlerine aykırıdır ya da bu ritüellerini gerçekleştirmelerine engel olmaktadır. Örneğin, İngiltere'de Yahudi ve Müslümanların Pazar günleri dükkân açma ve et kesme kurallarından, Kanada'da Sih'ler motosiklet kaskından ve polis kıyafetinden muaf olmayı talep etmişlerdir. Fransa'da ise Müslüman kızları okulda üniforma yerine dini kıyafetlerini giyebilme hakkı istemişlerdir. Ancak bu talepler, ilgili devletler tarafından reddedilmektedir. Müslümanların taleplerinin reddedilmesi, onlara gittikleri toplumlarda hala bir göçmen gözüyle bakılması ve kurucu ulus olmamalarına bağlanmaktadır (Oran, 1998: 91). Bir başka deyişle, göçmenlere duyulan önyargı, devletlerin onların taleplerini reddetmelerine yol açmaktadır. Bu konuda en önemli eleştiri Graham Fuller'den gelmektedir. Fuller, Batı'nın İslam olmasa, göçmenlerin yaratacağı büyük sorunlarla karşı karşıya kalacağını belirtmektedir (Fuller, 2013: 205). Bu durum, asıl sorunun kültürel farklılıklar değil, yaşanan ekonomik ve toplumsal sorunlardan kaynaklandığını göstermektedir.

Üçüncüsü, özel temsil hakkıdır. Bu hakkın doğuşu, ülkede yaşayan dezavantajlı grupların sayılarına göre, o grupları temsil etmelerine dayanmaktadır. Amaç, bu grupların kendilerini 'bölünmüş' hissetmelerini ve daha şiddetli yola başvurmalarını önlemektir. Böylece azınlığın, çoğunluğa bütünleşmesi sağlanacaktır. Özel temsil hakkı, belli gruplara sayılarına göre kontenjan ayırma yoluyla

gerçekleşir. Ancak en demokratik toplumlarda bile bu oran çığnınenmektedir (Oran, 1998: 93).

2.2.2. Azınlıkların Korunması

Azınlık haklarının sağlanması ve korunmasıyla ilgili devletlerde kuşkular vardır. Uluslararası düzeyde Milletler Cemiyeti'nin azınlıkları koruma projesinin başarısızlığı ve bu durumun İkinci Dünya Savaşı'nın çıkmasına etkisi gib, durumlar tarihsel örnek olarak verilebilir. Bu proje, Polonya ve Çekoslovakya'da yaşayan Alman uyruklu nüfusu uluslararası korumaya almayla ilgili hükümler içeriyordu ve bu durumu da bir avantaj olarak nitelendiren Naziler, ilgili ülkelerde yaşayan Almanları bulundukları devlete karşı kışkırtmaktaydı. Sonuç olarak, Naziler, bu durumu, bir savaş nedeni olarak kullanmışlardır (Kymlicka, 1998: 103-4). Azınlıkların korunmasıyla ilgili düzenlemeler, böyle tarihi olayların bıraktığı travma veya başka bunun gibi sebeplerden ötürü yeterince ilgi görmemektedir. Özellikle azınlık haklarının korunmasının sağlanması, “anavatan” (soydaş) ülkelerin o ülkede yaşayan azınlığı kendinin sahiplenmesi durumunda olayın şiddeti artmakta ve artık o toplumda azınlıklara karşı bir güvensizlik ve 'düşmanlık' duygularını uyandırdığından zorlaşmaktadır. Hoffer, “*kanun ya da otorite tarafından ne kadar korunursa korunsunlar, azınlıklar her zaman bir güvensizlik içindedirler*” demektedir (Hoffer, 2003: 64). Bu da, azınlıkların korunmasının ulusal düzeyde korunmasının, koruyan ve korunan taraf açısından her zaman bir güven eksikliği doğuracağı ve bu sorunun daha üst düzeyde çözüme kavuşturulması gerektiğini gündeme getirmektedir.

3. ULUS-DEVLET-AZINLIK İLİŞKİSİ: AZINLIKLAR SORUNU

3.1. Ulus-Devletin Yapısı ve Azınlıklara Bakışı

Yukarıdaki kısımlarda hem ulus-devlet hem de azınlıklar detaylı bir şekilde incelenmiştir. Bu kısım ise, iki olgu arasındaki sebep sonuç ilişkisini ele almaktadır. Azınlıklar ulus-devlete bağlı bir olgudur ve Fransız Devrimiyle birlikte ortaya çıkmış olan modern ulus-devlet olgusuyla paralel gelişmiştir. Bu durum, iki nedenden kaynaklanmaktadır. Birincisi, devlet sınırlarının oluşumunda ulus sınırlarının göz ardı edilmesi ve ikincisi, siyasal otoritenin toplumu homojenleştirme çabasıdır (Kurubaş, 2004: 13). Bu iki nedenden hareketle, ulus-devlet ve azınlıklar arasındaki

gerilimin, ulus-devletin şu kurgusal özelliklerinden kaynaklandığını öne sürebiliriz; a) homojen yapıya sahip olan ulusla devletin örtüştüğü varsayımı, b) devletin bir ulusal kimlik belirleyerek sadakat ve aidiyetin sadece bu kimliğe yöneleceğini istemesi, c) devlet meşruiyetini kendi belirlediği ulusun kendine verdiği egemenlikten sağlaması ve d) egemenlikten doğan iktidarı tek elde toplaması. (Kurubaş, 2004: 14). Tüm bu özellikleri kendi içerisinde barındıran üniter devlet anlayışı, azınlık sorunlarının doğmasına neden olmuştur. Çünkü bu anlayışa göre devlet, bölünmez tek toprak parçasından, tek ulusal kimlikten ve egemenliğin tek elde toplanmasından oluşmaktadır.

Başta da değindiğimiz gibi, ulus-devlet modelinin amacı, türdeş bir toplum oluşturmaktır. Bu türdeşliğin gerekliliği, teoriden, iç güvenlik, dış güvenlik, ulusal birlik çabası ve kolaycı yönetim anlayışından kaynaklanmaktadır (Kurubaş, 2004: 15). Yani, türdeş yapıya sahip olan bir devlette güçlü ulusal birlik hâkim olduğu için, devlet içi etnik çatışmaların çıkmayacağı, etnik azınlıklar başka devletler tarafından kışkırtılamayacağı ve yönetilmesinin kolay olacağı inancı vardır. Bu türdeşliği sağlamanın yolu, ulus inşasıdır (nation-building). Ulus inşası, ulusçuluk ideolojisi ve uluslaştırma araçları (eğitim, askerlik, hukuk, dil) nezdinde sağlanmaktadır. Görünen o ki, devletlerin uyguladıkları ulus inşası süreci ne kadar başarılı olursa, o kadar az azınlık sorunuyla karşı karşıya kalacaklardır. Bu süreç çeşitli eğitim, askerlik ve hukuk gibi araçlar yoluyla sağlanmaktadır. Bu süreç sonucu, ulusun birliğine inanan bir toplum ve bu ulusun egemenliğinden meşruiyetini sağlayan merkezi yapı (üniter yapı) ortaya çıkmaktadır. Eğer bu süreç başarılı olamazsa -ki hemen hemen dünyanın bütün ülkelerinde bu süreç yeterince başarılı değil ya da tamamen başarısızdır-, ortaya azınlıkların çıkması kaçınılmaz olur (Aktaran: Kurubaş, 2004: 16-17).

Özetle, ulus-devlet ve azınlıklar arasındaki ilişki, diyalektik ilişkidir. Ulus-devlet azınlıkları ya yok sayarak ya da ortadan kaldırarak bir birlik oluşturma çabası güden bir olgu olarak tezdir. Etnik azınlıkların amacı, bulundukları ülkede kendi haklarının korunmasını sağlamak ya da şartlar elverdiği zaman kendi bağımsızlıklarını ilan etmek olduğundan antitezdir. Sonuç itibarıyla sentez ise, ulus devletin içinde azınlıkların korunması değil, bu korumanın uluslararası düzeyde olmasını sağlamaktır (Kurubaş, 2004: 20). Çünkü yaşanan olaylara baktığımızda

ulus-devletlerin azınlık sorunlarının çözümüne yanaşmadığını görmek mümkündür. Ancak uluslararası örgütlerin de, birçok ulus-devletten meydana geldiğini düşünürsek, bu sorunun çözümü yakın gelecekte sağlanacağı zor görünmektedir. Küreselleşme ile birlikte, ulus-devletlerin en azından bugünkü anlamını yitirebileceğini düşünürsek, ulus-devlete paralel olarak baş gösteren azınlık sorunlarının hafifleyebileceği düşünülebilir.

3.2. Azınlık Sorununa Çözüm Yolları

3.2.1. Devletle Etnik Kimliği Bir Birinden Ayırarak Çözüm

Bu önerinin kaynağı 16.Yüzyıla kadar dayanmaktadır. O yüzyıllarda bir biriyle sürekli savaş durumunda olan Avrupa'nın Katolik ve Protestan nüfusu, bu sorunun çözümü için bir çözüm modeli geliştirmişlerdir. Bu model, devletle dinin ayrılmasına dayanmaktaydı. Yani, “devlet karşısında tuttuğu dine bakılmaksızın herkes eşittir” (devlet işleriyle din işlerinin ayrı tutulması) ilkesi benimsenmiştir.

18.Yüzyıldan itibaren ciddi ölçüde sorun teşkil etmeye başlayan etnik temele dayalı çatışmalar, insanları, bu çatışmalara çözüm yolu aramaya itmiştir. Daha doğrusu bu çözüm yolu, eski 'laiklik' uygulamasına benzer bir çözüm yoluydu. Yani, devlet, etnik temele dayalı olmayacaktı. Devlet işleri ayrı etnik kimlik işleri ayrı tutulacaktı. Burada etnik kimlik, bir din niteliğindeydi (Kymlicka, 1998: 29). Ancak özellikle sağcı liberaller, bu uygulamanın tam tersine kendi kimliklerine olan farkındalığı arttıracak ve sorunun daha da tırmandıracağı görüşündedir (Kymlicka, 1998: 28).

Karl Renner de, halkların etnik farklılıklardan kaynaklanan sorunları, devlet ile etnik kimliği bir birinden ayırarak çözebileceğimizi savunmuştur. Etnik kimlik, eğitim ve kültürel alanla sınırlı olmalı, devlet ise ekonomik ve toplumsal meselelerle ilgilenmelidir. Bunu gerçekleştirmek için devletler, federal yapıya sahip olmalıdırlar (Özkırımlı, 2009: 55).

3.2.2. Genel İnsan Hakları Çerçevesinde 'kendiliğinden' Çözüm

Bu çözüm yolunu önerenler, azınlık milliyetçiliğinin ve dolayısıyla azınlık sorunlarının; a) demokrasi ve hukuk düzenindeki eksiklikler, b) modernleşme ve ekonomik gelişmişliğin eşitsizliği, c) kişisel önyargılar ve basmakalıp fikirlerin hala

sürmesi ve d) yabancı güçlerin iç işlere karışması (ya da karıştığının sanılması) gibi sebeplerden gündeme geldiğini sanmaktadırlar (Bakınız: Kymlicka, 1998: 21-22). Bu görüşe göre, azınlıkların durumuyla ilgili bu sorunlar, genel insan hakları uygulaması çerçevesinde dolaylı olarak 'kendiliğinden' çözülecektir. Bu mantığa dayanılarak, BM Evrensel İnsan Hakları Bildirisi'nden etnik ve ulusal azınlıklarına ilişkin tüm göndermeler çıkartılmıştır (Kymlicka, 1998: 28). Kymlicka bu görüşün yanlış çözüm geliştirdiği değil, birçok soruyu hala cevaplayamadığı görüşündedir. Kısacası, azınlık sorunlarının –ki eğer ilgili devlet daha da ulusalcı yapıya sahip ise- genel insan hakları çerçevesinde kendiliğinden çözüleceği tezi, en azından dünyanın %90 ülkeleri için geçersizdir. Bu yüzden başka çözüm yolunun geliştirilmesi mecburidir.

3.2.3. Genel İnsan Hakları Artı Özel Azınlık Hakları: Çözüm Yolu

Kymlicka, azınlık sorunlarının geleneksel insan hakları çerçevesinde çözülemeyeceğini öne sürmektedir. Genel insan haklarının, azınlık sorunlarıyla ilgili birçok sorunu cevapsız bıraktığı kanısındadır. Özgür konuşma hakkı uygun dil politikasının nasıl olacağını söylemez; seçme hakkı, güçlerin yönetim katları arasında nasıl dağıtılacağını anlatmaz; seyahat etme özgürlüğü ise bize uygun göç ve vatandaşlığa kabul politikası hakkında bilgi vermez. Bu soruların cevabı, ‘ulusa’ dayalı şekillenmiş olan devletlerin insafına bırakılmış ve böylece sorunun çözülmesine yerine onun şiddet kazanması kaçınılmaz olmaktadır (Kymlicka, 1998, 31).

Hal böyle olunca, bu sorunun çözümü için genel insan hakları artı özel azınlık teorileri uygulamasının (genel insan hakları + özel azınlık hakları) sorunu daha iyi çözeceği düşünülmektedir (Kymlicka, 1998: 31). Bu yolun, özellikle eski SSCB topraklarında kullanılması daha da mecburidir. Çünkü bu bölgeler, dil politikaları, yerel özerklikler, sınır sorunları, sınırlarla ulusların örtüşmemesi ve vatandaşlığa kabul politikaları açısından birçok sorunu kendi içerisinde barındırmakta ve potansiyel tehlike niteliğindedir.

Azınlık sorununun çözümünde, gelen insan haklarının yanında, ‘geniş’ özel azınlık haklarının tanınması, beraberinde birçok tehlikeyi de getirmektedir. Tarihte, Nazilerin, birçok ülkeye ‘azınlık’ durumundaki soydaşlarının kurtarmak için savaş açtıkları ve Güney Afrika’da *apartheid* rejimi tarafından çoğunluğu ezmek için

kullanılması gibi birçok örnek göstermektedir ki, eğer geniş azınlık hakları yeterince koşullar ve şartlar saptanmadan tanınırsa, ilgili devlet açısından kendisini yok etmesine neden olabilecek kadar tehlikelidir. Dolayısıyla bu ‘tarihi deneyim’ devletlerin azınlıklara karşı önyargılı davranmalarına itmektedir. Böylece bir kere daha ortaya azınlıkların korunması ve onlara özel hakların tanınması meselesini gündeme getirmektedir.

İKİNCİ BÖLÜM

ORTA ASYA'DA RUS VARLIĞININ TARİHİ GEÇMİŞİ

1. ÇARLIK RUSYASI VE ORTA ASYA

1.1. Çarlık Rusya'nın Orta Asya'yı İlk Keşif Seyahatleri

Orta Asya, tarihte kadim medeniyetlere ev sahipliği yapmış, dolayısıyla günümüzde birçok araştırmanın hedefinde yer almış olan yer kürenin önemli bölgelerinden biridir. Bölge medeniyet ve kültürler açısından ne kadar önemli ise tarih ve jeopolitik dengeler açısından da o kadar önem arz etmektedir. Bu konulara girmeden önce Orta Asya neresi, o konuya bir açıklık getirmemiz gerekir.

Orta Asya; bu terim Türk siyasi literatüründe Türkistan topraklarını ve dolayısıyla Türk topluluklarının yaşadığı alanları adlandırmak için kullanılır. Bu topraklar, günümüzde bağımsız birer devlet olan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan ve Tacikistan'ın (Türk olmayan) bulunduğu alanlardır. Ancak, Orta Asya kavramı, başka kavramlarla da karıştırılmaktadır. Bu durum aslında *Orta Asya* ve *Merkezi Asya* kavramlarının biri biriyle karıştırıldığından kaynaklanmaktadır. Orta Asya, 18. ve 19.Yüzyıllarda Batı ve Rus kaynaklarında “Büyük Buhara” olarak geçmektedir. Onun doğusuna da “Küçük Buhara” denmekteydi. “Türkistan” terimi ise, bu iki Buhara'nın birleşmesinden meydana gelmiştir. Bu durumu açığa kavuşturanlardan biri de, Bichurin olmuştur. Ona göre, Orta Asya, “Batı Türkistan” topraklarıdır, Merkezi Asya ise “Doğu Türkistan” olarak adlandırdığımız alana denk gelmektedir (Vorobeva, 2009: 7).

Çarlık Rusya'sının gerçek manada bölgeyle ilgilenmeye başlaması, 1845 yılında Petersburg'da Rus İmparatorluğu Coğrafya Topluluğu'nun kurulmasıyla birlikte olmuştur. Bu kurumun önemli görevi, bölgeye keşif için gidenlere sağlam verilerin sağlanmasıydı. Bu veriler, bölgenin coğrafi özellikleri, haritaların oluşturması, keşif yollarının belirlenmesi v.s. gibi verilerden oluşmuştur (Vorobeva, 2009: 10). Bu veriler nezdinde Valihanov ve Prezhvalskiy gibi dönemin ünlü kâşifleri, kendi keşiflerini verimli bir şekilde gerçekleştirmişlerdir. Bu keşif seyahatlerinin içeriğine ve niteliğine ileride değinilecektir.

Bir bölgenin istilasından önce, o bölgenin öğrenilmesi, incelenmesi ve toplanan verilerin analiz edilmesi büyük önem arz etmektedir. Bugün bu görevi çeşitli teknolojiler yerine getirirken, eskiden saf insan gücüne dayanmıştır. Bu da, o dönemde yapılan keşiflerin amacını sorgulamamızı sağlamaktadır. Dönemin kâşifleri (bugün bölgede okutulan Valihanov ve Prezhvalskiy gibi kâşifler bölge tarihi için önemsenerek okutulmaktadır.) ne amaçla bu keşifleri gerçekleştirmiş, bilimselliğin yeri ne ölçüdeydi, bu konular tartışılır, ancak bu bizim araştırmamızın konusu değildir. Ancak bizi ilgilendiren kısım, özellikle Orta Asya'nın antropolojik yapısını inceleyen bilim adamları ve onların topladıkları veriler, Çarlık Rusya'sı daha sonra Sovyet Rusya'sı için bölgenin istilasında ve yönetiminde ne kadar önem arz etmiştir, bu konuları incelemektir.

Orta Asya'nın Çarlık Rusyası tarafından istila edilmesinden önce çeşitli yollarla toplanmış olan verilerin niteliğinin incelenmesi önemlidir. Catherine Poujol, bu bilgileri, niteliğine göre iki gruba ayırmaktadır; a) Birinci gruptaki veriler, stratejik niteliğe sahip olup, bölgeye gidilecek yollar ve mevsime göre bu yolların durumu, nehirlerin belirlenmesi, asker besleme olanaklarının incelenmesi, kamp yeri ve düşmanların silahlanma durumuyla ilgilidir, b) ikinci grup veriler ise, toplumun zihniyeti, düşmana karşı askerin tutumu gibi sübjektif verilerdir (Poujol, 1991: 759). Bu bilgiler, Çarlık Rusya'sının önceden alışageldiği bilgileri geçersiz kılmış ve bölgeyi daha yakından tanımasına neden olmuştur. Böylece bu bilgiler bölgenin istilasına ilk zemini hazırlamıştır (Bakınız: Poujol, 1991: 57-765). Poujol tarafından Murzaev'e atıfla aktarılan şu cümleler durumun nasıl olduğunu açıkça ortaya koymaktadır: *“Dokuz funtluk beş top yalnız şan şöhet için Registan meydanında (Semerkand) bulunur. Onlar hiçbir zaman kullanılmaz. Sahip oldukları beş funtluk iki topu, üç funtluk sekiz topu ve beş havan topunu kullanılmasını bile bilmezler. Bir duvarı ya da bir şehri ne top ile ne de havan topu ile yıkmasını bilmezler”* (Aktaran: Poujol, 1991: 760). Bu bilgileri aktaranların çoğu yukarıda dediğimiz bilim adamları olmalarından çok, savaş esirleri (Filip Efremov gibi) ve bazı diplomatlar olmasıdır. Daha sonraki tarihlerde, Çarlık Rusyası bilgi almanın daha etkili yolu olan devlete doğrudan bağlı seyyah bilim adamlarını gönderecekti. Ancak sömürge öncesi toplanan verilerin Orta Asya'nın istila edilmesinde ne kadar etkili olup olmadığı ilgili

bilim dünyasında tartışılmaktadır. Bu bilgiler ışığında Çarlığın bölgeyi istila süreci ileride ele alınacaktır.

1.2. Çarlık Rusya'sının Orta Asya'yı İstilas ve Büyük Britanya'yla

Rekabet: Büyük Oyun

Çarlık Rusyası ve dönemin şartlarına göre Orta Asya'nın öneminin (ki bu bölgenin önemi İngiliz İmparatorluğu'nun da harekete geçmesiyle artmıştı) incelenmesi, konumuz açısından da önem arz etmektedir. Bölgenin iki imparatorluk için de, dönemin şartlarına göre ciddi stratejik önem taşıdığı ortadadır. Bu rekabetin bizim çalışmamızı ilgilendiren kısmı ise, Rusların bölgeye toplu bir şekilde yerleşmesinde ve bu durumun sürdürülür hale getirilmesinde bu rekabetin ne kadar yeri ve önemi olduğunu göstermektedir.

19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, Çarlık Rusya'nın bölgeyi istila etmeye başladığını görürüz (Bakınız: Verdansky, 2011: 277-279). 1864 yılında Evliya-Ata (Cambul), Türkestan ve Çimkent bölgeleri, 1865'de ise bölgenin en önemli şehri Taşkent işgal edilerek iki sene sonra işgal edilen bölgeler için merkez haline getirilmiştir. Artık bölge Taşkent'ten yönetilecek ve bu durumun SSCB döneminde de devam ettiğini görürüz. Bu tarihten sonra sırasıyla, Buhara Emirliği (1868), Hive Hanlığı (1873), Hokand Hanlığı (1876), Gök-Tepe (1881), Merv (1884) ve Kuşki (1885) kentleri işgal edilmiştir (Bakınız: Borkin, 2014: 354; Halfin: 100-155). Böylece Afganistan sınırlarına kadar inen Çarlık Rusya 1865 yılında İngiliz İmparatorluğu'yla gerçekleştirdiği Pamir Anlaşmasıyla Orta Asya işgaline son vermiş ve bu işgal artık bölge halkının kaderini derinden etkilemiştir. İki devlet arasındaki bu rekabet, tarihte "Büyük Oyun" (Great Game) olarak bilinmektedir.

Aynı dönemde İngiliz İmparatorluğu, 1757'den itibaren Hindistan topraklarında kendi kolonilerini gün geçtikçe genişletmekteydi. Sonunda *The British Raj*'ı (İngiliz Hindistan'ı) kurdular. Bu topraklar Afganistan ve Birma arasında uzanmaktaydı. Ancak İngilizlerin Kuzeye doğru yönelmesi kolay olmayacaktı. Çünkü bu bölgeler, dönemin şartlarına göre geçilmesi zor dağlarla (Himalay, Hindikuş, Pamir dağları) çevriliydi. Sanki bu dağlar, doğal sınır niteliğindeydi (Borkin, 2014: 355). Dönemin süper güçlerinin bu bölgede rekabeti sadece karşılıklı casusluk keşifleriyle sınırlı değildi. Bunun yanında kendi etki alanlarının

genişletilmesi, siyasi ve ekonomik alanlarda rakibinin önüne geçmesi ve yeni pazar alanlarının yaratılması bakımından iki imparatorluk için de Orta Asya bölgesi önem arz etmiştir.

İki imparatorluk arasındaki bu rekabet ve çizilmiş olan sınırlar, Orta Asya'nın geleceğini ve o topraklarda yaşayan insanların kaderini belirleyen faktörler olmuştur. Siyasi literatürde “Büyük Oyun” olarak adlandırılan bu süreç, ilgili imparatorlukların (oyuncuların) yıkılmasıyla da sona ermemiş, yerine başka oyuncular geçerek, oyunu devam ettirmişlerdir. SSCB'nin çöküşüyle birlikte canlanan bu oyun, aralarında Türkiye'nin de bulunduğu birçok dış aktörden oluşan karmaşık bir çıkarlar çatışması halini almıştır. Bu süreçte bölge üzerinde etkili olan ülkeler Rusya, ABD, Türkiye, Çin ve sınırlı da olsa İran olmuştur. Bu ülkelerin kimisi bölgedeki kendi soydaşlarının korumak için (Rusya, Türkiye, İran), kimi ekonomik ve jeopolitik çıkarlar için (Çin, ABD) bölgedeydiler. Ancak bu durum, bölgenin istikrarından çok istikrarsızlığına yol açmıştır. Özellikle Rusya ve Türkiye arasındaki ulusal bilince dayalı rekabet, bölgede azınlık bilincinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Rusya'nın azınlık durumuna düşmüş olan etnik Rusları korumaya çalışması, buna karşılık Türkiye'nin bölgede Türkçülük bilincini sınırlı da olsa yayma çabası veya Batı devletlerinin bazı STK'lar yoluyla etnik bilinci uyandırma çabaları, zaten etnik olarak gerginliğin eşiğinde olan toplumu daha da ileriye taşımaktan başka bir işe yaramamıştır.

Orta Asya'nın istilas, Çarlık Rusya için ciddi tehlikelerin ortaya çıkmasına neden oldu. Hem istila ettiği bölgelerin aynı kültürel değerlere mensup olması hem de neredeyse aynı dini değerleri paylaşmaları, yeni kolonilerin Rusya'ya karşı başkaldıracağından korkuyor ve politikasını buna göre katı biçimde belirliyordu. Çarlığın görüşünde, dini tehlike, bugün de olduğu gibi daha üstündü. Bu ayaklanmaları önlemek ve yaşanan çatışmaları bir daha yaşatmamak için bölgeyi Ruslaştırma politikası geliştirilecek ve sonuç itibarıyla Rus yerleşim birimlerinin artırılması sağlanacaktı.

1.3. Çarlık Rusya'sının Koloni Siyasetine Karşı Direniş Hareketleri ve Rus Yerleşimlerinin Arttırılması

Orta Asya'nın Çarlık Rusya tarafından işgal edilmesi sürecini böyle bir sınırlı çalışmaya sığdırmak imkânsızdır. Ancak konumuzu doğrudan ilgilendiren olaylara değinmeden geçmek olmaz. Çarlık Rusya, 1895 yılında kadar bölgeyi işgal etmesiyle bölge halkının şiddetli tepkisiyle karşı karşıya kalmasının ele alınması, konumuz açısından önemlidir. Çünkü o dönemlerde açılan toplumsal yaralar, hala hiçbir zaman kapanmamıştır (kapatılamamıştır).

Orta Asya devletlerinin bağımsızlıklarını kazanmalarıyla birlikte ulus-devlet inşa sürecine girmeleri, yaşanan tarihi olayları gelecek nesillere aktarımını (kimin düşman kimin dost olduğuna dair yürütülen politikadır.) sağlamış durumdadır. Ulus-devlet kurgusunun doğasından kaynaklanan bu tarihselci (historistic) anlayış, yeni etnik temele dayalı devletin yaratılmasında, sadece Orta Asya devletleri değil hemen hemen bütün dünya ülkelerinde kullanılagelmiş bir yöntemdir. Bu da asıl konumuz olan etnik azınlıkların ortaya çıkmasına, onların şiddete başvurmasına ve hak talep etmesine neden olmaktadır. Orta Asya topraklarında uygulanan Rus koloni siyasetinin incelenmesindeki amaç, yukarıda değindiğimiz gibi tarihi olayların bugünün devletlerinin azınlıklara muamelesini nasıl etkilediğine açıklık getirmektir.

Çarlık Rusya, izlediği koloni siyasetinin amacını yerli halktan gizlememiştir. O dönemin gazetelerinden bu durumu anlamak mümkündür. Dönemin yerli gazetelerinin birinde "Türkistan'ın kolonileştirilmesi üzerine" konulu bir yazıda şu ifadeler geçmektedir: *"Eğer biz bu bölgede kendi gücümüzü pekiştirmek ve bölgenin tamamını Ruslaştırmak istersek, bunun için gerekli zemin bulunmaktadır. Hem bölge içi milletlerin kendi aralarındaki anlaşmazlıklar hem de yerli kabilelerin kendi aralarındaki dayanışmanın zayıf olması bunu daha kolay gerçekleştirmemizi sağlamaktadır."* (Aktaran: Grigoriants, 1994: 55). Buradan da anlaşılacağı gibi yerel boylar arasındaki çatışmalar, Rusya'nın bölgeyi kolonileştirmesine hizmet etmiş, ancak ileride göreceğimiz gibi (Sırım Davutov ayaklanması) Çarlık Rusya özellikle ticaret yollarının istikrarı için yerel boylar arasında uzlaştırıcı görevi de üstlenecektir.

Çarlık Rusya'sının koloni siyaseti yürütürken, belli bir takım kıstasları göz önünde bulundurmıştır. Buna göre koloni bölgelerindeki halklar ulusuna, dinine, diline, sosyal-ekonomik ve kültürel özelliklerine göre değerlendirilmekteydi (Grigorian, 1994: 55). Bu durumda, Ruslar ve Avrupa kıtasından bölgeye göç eden halklar yerlilere göre daha üstün konumdaydılar. Yani, bölgeye göç eden Hristiyanlar, sahip oldukları kültürel ve sosyal değerleriyle üstündü. Dönemin Rusya'sına göre yerli halk bir "tehlike" kaynağıydı ve devlet yönetimine, asker hizmetlerine, gayrimenkul edinmeye, ticaret ve iş yapmaya hakları olmamıştır. Yaşanan bu eşitsizlikler ve başka birçok nedenlerle birlikte bölgede yerli halkın ayaklanması yaygınlaştı. Bu ayaklanmaların, bazen etnik temele, ama genellikle de dini temele daha çok dayandığını görmekteyiz. Bu da, bölgenin karmaşık toplumsal yapısından kaynaklanan bir durumdur.

Rus yayılcılığına karşı ilk önemli başkaldırı, 1783-1797 yılları arasında, Kazak önder Sırım Davutov tarafından gerçekleştirilmiştir. Sırım Davutov, kendisi Kazak boy sistemine göre Küçük Cüz'den (Kazak boyları büyük, orta ve küçük olmak üzere üçe ayrılmaktadır) gelmektedir. Kuzey bölgesinde etkili olan Küçük Cüz boyları, yerleştiği bölge itibarıyla Ruslara en yakın bölge olarak, erken dönem Rus yayılcılığı kurbanı olmuşlardır. Ancak o dönemlerde bütün Orta Asya Türk boylarında görülen boylar arası çatışmalar, genel birliğin sağlanması ve düşmana karşı ortak dayanışma duygusunu zayıflatmıştır. Kuzeyde yerleşen Küçük Cüz, daha önceden Rus hâkimiyeti altına girmesine rağmen, kendi aralarındaki çatışmalar sürerek, 1789'da dönemin Orenburg vilayeti Valisi İgelstrem'in talimatıyla kolay yönetmek ve bölgenin istikrarı (ticaret yolu üzerinde olması nedeniyle) için boyların meclisi toplanır. Mecliste Sırım Davutov'un artık Küçük Cüz boylarına başkanlık edeceği kararlaştırılır. Ancak çok geçmeden vali bu boyların merkezi hükümetin kararlarına uymadığını ileri sürerek kendi kurdurduğu meclisi fesheder. Ardından yaşanan çatışmalar sonucu Sırım Davutov, Hive Hanlığı'na sığınmak zorunda kalır. Bugün Sırım Davutov'un heykeli Kazakistan'ın kuzey şehirlerinden Uralsk'da meydana dikilmiştir. Bu durumdan da anlayacağımız, toplumun tarihi hafızasının kolay silinemeyeceğidir.

Rus yayılcılığına karşı direnişlerin tamamını ele almamız mümkün değildir. Ancak 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başında yaşanan tarihte Andican ve

Orta Asya isyanları olarak anılan iki ayaklanma konumuz açısından önem arz etmektedir. Andican Ayaklanması (bazı kaynaklarda Kırgız-Andican Ayaklanması olarak geçer) 1898 yılında, Modali Eşen önderliğindeki 1500 kişinin Andican’da bulunan Rus güçlerine saldırmasıyla başlatılmıştır. Hokand Hanlığı’nın geri getirilmesini ve dini yönetimin sağlanmasını amaçlayan bu ayaklanma, kanlı bir şekilde bastırılmıştır. Kendisi imam olan Modali Eşen, 22 ayaklanmacıyla birlikte asılmış ve kalan binlerce insan da Sibiry’a sürgüne gönderilmiştir (Kenensariev, 2013). Ayaklanma sonuçlarına geldiğimizde, ayaklanmayı başlatan köyler tamamen yıkılmış onların yerlerine yeni Rus köyleri inşa edilmiştir. Bu süreci o dönemde bölgede bulunan Rus yetkilisi kendi anılarında şu ifadelerle anlatır:

“Çarlığın emriyle Andican olaylarının araştırılması Sırderya Askeri Valisi General Korolkov’a verildi ve Halife (Modali Eşen’i dini lider olduğundan “Halife” olarak anıyordu) ve yandaşlarının asılması ve ilgili yerleşimlerin boşaltılmasıyla ilgili bütün ayrıntıların incelenmesi istendi. ... Halife’nin topraklarının boşaltılması ve yerine Rus yerleşim birimlerinin yapılması için hazineden 300 bin ruble bütçe ayrıldı. Bu bütçenin çoğu kısmı Fergana vadisinde yeni Rus yerleşimleri oluşturmak için kullanılacaktı.” (Fedorov, 1913: 7-8).

Yukarıda getirilen örnekten de anlaşılacağı gibi Rus nüfusunun bölgeye getirilmesi, merkezi hükümete olan nefreti bastırmak için toplumun çeşitlendirilmesi amacını taşımıştır. Bölgeye gelen Rus nüfusunun görevi, daha hiç dokunulmamış tarım alanlarının işletilmesi ve dolayısıyla İmparatorluğa hizmet etmek olmuştur. Onun yanında, ayaklanmaların önlenmesi için en sağlam istihbaratı sağlayacak ve bu şekilde bölge halkının tepkisini kıracaklardı. Aslında bu politika, yerel ayaklanmayı bastırmak için İmparatorluğun yürüttüğü en başarılı politikalardan biri olmuştur. Ancak sonuçlarına baktığımızda, bölge devletlerinin istikrarı, bağımsızlığı ve aynı zamanda bir takım siyasi amaçlarla göç etmiş/ettirilmiş olan şimdiki Rus azınlığın durumu bakımından, bu politikaların çok da başarılı olduğu söylenemez. Orta Asya devletlerinin bu durumdan kötü bir şekilde etkilenmesi, Rus politikasının bir parçasıydı. Ancak gün gelir Rusların, azınlık sorunuyla karşı karşıya kalacağını belki hesaba katamamıştır.

Diğer önemli bir ayaklanma, 1916 yılında yaşanan ve Çarlığın sonunu getirmede etkili olan Orta Asya ayaklanmasıdır. Aslında bu ayaklanma, Birinci Dünya Savaşı ile doğrudan ilişkilidir. Rus ordusu, Rus-Japon savaşından kendine ders çıkarmıştı. Almanların savaş açmasıyla birlikte, Rusya’da iç sorunlar unutulurken, milli birlik daha da güçlenmiştir. Devam etmekte olan işçi grevleri hemen sona ermiş ve insanlar arasındaki Panslavizm düşüncesi daha da yaygınlaşmıştır. Bu durum da, Almanların Sırp topraklarını işgal etmesiyle doğrudan ilişkilidir (Verdansky, 2011: 340).

Savaşın ilk yıllarında Rusya her ne kadar Almanya’ya karşı başarılı seferler düzenlediyse de, 1915 yılında Rusya geri çekilmek zorunda kalmıştır. Bu fırsattan yararlanan Almanlar, daha da ilerlemeye devam etmekteydiler. Bu durum İngiliz ve Fransızların savaşta daha etkisiz kalmalarıyla daha da şiddet kazanmıştır. Dolayısıyla Rusya’nın iç siyasetinde de büyük krizlere neden olmuştur. En önemli diğer bir sorun ise hem savaş mühimmatı eksikliği hem de asker sayısındaki eksikliklerdi. Bu eksiklikler giderilemezse, Rusya savaşı kaybedecekti (Verdansky, 2011: 344). Eksikliklerin giderilmesi kolonilere düşmüş ve Kafkaslar ve Orta Asya’da bulunan koloni toplumlara yüklenmeye başlanmıştır. Savaş sanayisi için aşırı hammadde tedariki ve asker alımları, bölge halklarının ayaklanmasına neden olmuştur. 1916 Orta Asya ayaklanmasının nedeni, Rusya’nın savaş nedeniyle ortaya çıkan ihtiyaçlarını bölge halkından zorla karşılamak istemesiydi. Tüm Rusya’da 1917’nin sonuna kadar savaşa çağırılan asker sayısı, 15 milyonu geçmiştir (Verdansky, 2011: 347).

Ayaklanma, 25 Haziran 1916 tarihinde yayınlanan talimatla birlikte başlamıştır. Bu belge, 19-43 yaş arasındaki bütün erkeklerin savaş için çalıştırılması kararıydı. Bu karar, bölge halkının ayaklanmasına neden olmuş, neredeyse bütün Orta Asya bölgesinde ciddi bir ayaklanma başlamıştır. Bu ayaklanma sonucu, yüzbinlerce insan hayatını kaybetmiş, bir o kadarı da Çin topraklarına sığınmak zorunda kalmıştır (Piaskovsky, 1960: 57-101; Grigoriants, 1994: 52-55). ‘Yerli ayaklanmacıların’ bıraktığı bütün bölgelere Rus nüfusunun yerleşimi hem Çarlık hem de Bolşevikler döneminde devam etmiştir. Devrimle birlikte, artık eskisi gibi gaddar olmayan, ‘iyi’ rejimin geldiğini duyan Çin’e kaçmış olan mültecilerin bir kısmı, eski yurtlarına dönseler de, 1930’lu yıllarda uygulanan totaliter rejim

nedeniyle bu rejimin daha ‘kötü’ rejim olduğunu anlayacaklardır. Çünkü yeni rejimde, eskisi gibi etnik ya da dini temele dayalı ayaklanmalar ve itirazlar söz konusu bile olamazdı.

Yaşanan bu şiddet ve katliamlar, 1917’de Bolşeviklerin iktidara gelmesiyle birlikte değişiklik göstermeyip şiddetin farklı türleri uygulanmaya konulacaktır. Sosyalist rejimin bütün ülke çapında geliştirdiği eğitim sistemi ve toplumsal politikaları, bu katliamları toplumsal hafızadan silme çabası gösterdiyse de, başarılı olamadığı ortadadır. Sonuç olarak bölge halkının kendi bağımsız devletlerini kurmaları (ya da dönemin şartları gereği kendiliğinden ortaya çıkan yeni ulus-devletler), onların tekrar aynı yollarla (eğitim ve toplumsal politikalar) tarihi olayları ulusal bilinci ve dolayısıyla ulus-devlet inşası sürecinde kullanmalarına itmiştir. Çarlık Rusya ve SSCB düşmanları (Basmacılar), artık ulusun kurucuları ve kahramanlar olmuştur. Bu durum da, bölgedeki etnik Ruslar gibi birçok toplumla bütünleşemeyen azınlıklar üzerindeki baskının artmasına yol açmıştır.

Çarlık döneminde Orta Asya bölgesine yerleştirilmiş olan Rus ve Hristiyan nüfusun bir kısmının ticari amaçlarla bölgeye geldikleri ve şehirlerde ya da şehre en yakın bölgelere yerleştirilmiş olmaları göze çarpmaktadır. Örneğin, Türkmenistan topraklarına gelen Rus nüfus, ilk etapta yerleşmemiştir. 1900’lü yıllarından itibaren kendilerine ev yapmaya ve artık daimi oturmaya başlamışlardır. 1900 yılında Aşhabad’da toplam 2144 özel ev bulunuyorsa, onun 793’ü Ruslara, 704’ü Perslere, 431’i Ermenilere, 183’ü Tatarlara, 8 ev Almanlara, 5 ev Yahudilere ve 4 ev Polonyalılar üzerine kayıtlıydı (Grigoriyans, 1994: 56). Bu rakamlardan da anlaşılacağı üzere bölgede, özellikle de yeni kurulan şehirlerde, Rus nüfusunun ciddi rakamlarda yeri vardı ve bu durum ileride farklı sorunların ortaya çıkmasına neden olacaktı.

Burada hatırlatılması gereken önemli bir konu ise bu işgal sürecinin, Sovyetler Birliği eğitim sisteminde, özellikle tarih kitaplarında "Rusya'yla gönüllü birleşme" olarak anlatılmasıdır. Sovyetlerin uyguladığı bu politika ya da tarihi gerçeklerin gizlenmesi, Sovyet kimliğini üst kimlik yapmak için Rus kimliği üzerindeki diğer halkların baskısını çekmek ve böylece üst kimlik inşa edebilmek olmuştur. Sovyetler Birliğine baktığımızda, eğitim sistemini çok iyi derecede kendi lehine kullanmış bir devlet olmuştur. Çünkü yüzlerce milleti bir arada tutabilmek

onların kimlik ihtiyacını tatmin edebilmek, her devletin başarabşleceğı bir hedef değildir.

Çarlık Rusya'sının Orta Asya bölgesini işgal etmesinin, sadece etnik anlamda değil, dini anlamında da sonuçlar doğurduğunu görmekteyiz. Slav hareketi için ırkçılık, hareketin kaynağıydı ve bu zamanla bölgedeki Müslüman topluma (İslam'a) karşı nefretin uyanmasını sağladı (Roux, 2001: 408). Çünkü bölge toplumu, Rus işgaline karşı ulusal kimliklerinden çok dini kimlikleriyle (Andican ayaklanmasıdaki gibi) tepki göstermişlerdir. Birinci Petro (Deli Petro) ile beraber başlayan Müslümanlara karşı nefret politikası, İkinci Alexander döneminde de devam etmiştir. Örneğin, bu süreç içerisinde Kazan Hanlığındaki 536 caminin 418'i kapatılmış, 400 bin insan zorla din değiştirmiş ve insanların Müslümanlığı tutmaları yasaklanmıştı (Roux, 2001: 409). Bu politikalar sonucu, Türkistan Müslümanlarının daha da muhafazakârlaşmaya başladıklarını görmekteyiz. Dinde geline bu aşama, daha sonra kendini gösterecektir. Müslümanların dini kimliklerinin unutturulması ve yerine ulusal kimliklerinin 'hatırlatılması' görevi, Sovyetlere düşecekti.

Çarlık Rusya'nın Orta Asya ve diğer Rus olmayan bölgelerinin istilasını araştırmış olan kaynakların objektif olmama şüphesi uyanmaktadır. Özellikle bazı Rus kaynaklarında bu hususu görebilmemiz mümkündür. Örneğin, Lobysevich kendi kitabında Rusya ve Orta Asya ilişkilerini inceleyerek, bu ilişkilerin daha çok ticari ve diplomatik yönleri üzerinde yoğunlaşmaktadır (Bakınız: Lobysevich, 2011: 4-36).

Çarlık Rusya zamanında (1891-1914), sadece bugünkü Kazakistan topraklarına göç etmiş olan etnik Rusların sayısı iki milyonu geçmiştir. Bu göç dalgası, Rusların Sibirya göçünün bir uzantısı olup, bölgede toplumsal ve ekonomik dengeleri bozmuştur. Örneğin yeni gelen Ruslar (Avrupalılar), bölgenin şehirlerine ve tarımsal alanlarına yerleştirilmiş ve dolayısıyla yerli halkın bu yerleşim alanlarından sürülmesine neden olmuştur. Bu da, otlak arazilerden mahrum kalan yerel göçebe halkların kendi aralarında Ruslara karşı nefretin uyanmasına neden olmuştur (Roux, 2001: 414). Bölgeye gelen etnik Ruslar ve yerel halk arasında yaşanan çatışmalar, günümüze kadar sürmektedir. Bunun çarpıcı örnekleri, ilerideki bölümlerin konusudur. Ancak burada incelenmesi gereken bir diğer önemli husus, Çarlık döneminin yürüttüğü ulusçu politikaları ve onun sonuçlarıdır.

1.4. Çarlık Rusya'sının Uluslar Politikası ve Rus Ulusçuluğunun Tetiklenmesi

Çarlık Rusya'sı, son dönemlerine doğru dünyanın en çok etnik farklılıklara sahip olan ülkeleri haline gelmişti. Bu farklılıklardan kaynaklanan sorunlar, devletin bu durumla daha da yakından ilgilenmesine neden olmuştur. Bu dönemlerde, Rusya'nın etnik farklılıklara karşı yürüttüğü politikalarını aynı kategoride incelemek mümkün değildir. Çünkü uygulanan politikalar ve gösterilen tepkiler bir birinden farklı niteliktedir. Bu tepkiler, bazen soykırıma kadar kendisini göstermiştir. Örneğin, Kuzey Kafkasya'da adeta bir etnik temizlik yapılırken, Buhara ve Hive Hanlıklarına özerklik statüsü tanınmıştır. Ermeniler, Rus istilasını, karşı tepki vermeden kabul etmişlerdir. Bu durum, Ermeniler üzerindeki Osmanlı ve İran baskısından kaynaklanmaktadır (Prazauskas, 1999: 112).

Rus işgaline karşı çıkan ulusların çoğu, yerel ulusçuluklarına ya da dini kimliklerine sarılmışlardır. Bunun sonucunda meydana gelen ayaklanmalar ve Rus askeri güçlerine saldırma olayları artış göstermiştir. Bu yerel ulusçuluğa karşı Çarlık Rusya'sının tepkisi ise, Ruslaştırma politikası olmuştur. 1833 yılında Çarlık Bakanlarından biri olan Uvarov'un ulusçu politikalarının sloganı için, "Otokrasi, Ortodoks, Ulusçu" sloganını kullanması dikkat çekicidir (Prazauskas, 1999: 113). Böylece Rus ulusçuluğu ve onun desteklenmesi, devlet politikaları haline gelmiştir. 19. Yüzyılın ikinci yarısından sonra dile getirilmeye başlanan "Moskova-Üçüncü Romadır." gibi görüşler, buna açık bir delildir. 1894 yılına kadar hükümdar olan Üçüncü Alexander'ın resmi bir konuşmasında, "...*Rus ulusunun, bütün İmparatorluk topraklarında en etkili ulus olmasını kendime görev edindim.*" demesi, Çarlık Rusya'sında ulusçuluğun ne aşamada devlet tarafından desteklendiğini açık bir şekilde ortaya koymaktadır (Aktaran: Prazauskas, 1999: 113). Bu çerçevede Ruslaştırma politikaları şekillenmiş ve birçok Rus olmayan okullar ve ibadethaneler kapatılmıştır. Hatta Ukraynalılar dışındaki bütün Rus olmayan ulusların İmparatorluğun yükseköğretim kurumlarında eğitim görmeleri yasaklanmıştır.

Uygulanan bu politikalar, sadece Çarlık dönemi ile sınırlı kalmayıp, "üstü örtülü" bir şekilde Sosyalist devlet adamları tarafından da yürütülmüştür. Bu da Orta Asya gibi Rus ulusunun yaşamadığı bölgelere, Rusların daha çok yerleştirilmesine ve

Rusçanın devlet dili olarak bütün Rus olmayan uluslara öğretilmesine neden olmuştur. Böylece 19. Yüzyılın ortalarından itibaren bu politikalar sonucu, bölgeye Rus ulusunun daha çok yerleştiğini görmekteyiz. Sovyet döneminde bölgeye yerleştirilen Rus ulusu ayrı başlık altında incelenecektir. Çünkü bu dönem, Rusların bölgeye daha farklı amaçlarla yerleştirilmeye başlandığı dönemdir.

2. SSCB VE ORTA ASYA'DA YENİ ULUS-DEVLETLERİN TEMELLERİNİN ATILMASI

2.1. SSCB'nin Milliyetler Politikası

2.1.1. 1917 Devrimi ve Lenin'in Uluslar Politikası

Lenin'in gerçekleştirdiği Marksist görüşe dayalı ideoloji ve bunun nezdinde yürütülen politikalar, bütün SSCB topraklarında yaşayan ulusların geleceğini belirlemiştir. Bazı uluslar, suni olarak yaratılmış ve bunu doğal sonucu olarak bazı ulusların da ortadan kalkmasına neden olmuştur. Örneğin, Orta Asya'da önceden her ne kadar aralarında bazı birtakım sorunlar bulunsada, bütün halklar iç içe yaşamaktaydılar. Ancak Sovyet politikaları, bu 'karmaşık birlikteliği', 'sınırların belli olduğu birlikteliğe' çevirdi. Bu politikalar Kıpçaklar gibi ulusları boy seviyesine indirerek, eriyip yok olmalarına neden oldu. Çalışmanın bu kısmında ise, SSCB'nin Orta Asya'nın kaderini belirlediği ulus politikaları ve bölgede başkaldıran ulusçu ve dini hareketler ele alınacaktır. Yürütülen bu politikalar ve başkaldıran hareketler, bölgede ulus-devlet inşa sürecinin (ki bölge halkı bu durumun farkında değillerdi) ilk aşamalarıdır. Dolayısıyla bu süreç, 'yeni azınlık' niteliğindeki bölgedeki Rusları da doğrudan ilgilendirmektedir.

Lenin ve onun uluslarla ilgili görüşünü incelediğimizde, Lenin'in ulusçuluğu meşru bir zemine oturtmak istemediğini, onun yerine milli duyguların kendi siyasi gündemini yaratmak için kullanmaktan yana olduğunu görürüz. Lenin'e göre, uluslar sosyal sınıfların rollerine asimile olmuşlardı (Aktaran: Özcan, 2005: 10). Bu noktada çalışmanın teorik kısmında da ele aldığımız gibi, Sosyalistlerin uluslar ve dolayısıyla kültürel farklılıklarla ilgili görüşünün ne olduğunu aktarmak önemlidir. Azınlık çalışmalarıyla ün salan Batılı liberal akademisyen Will Kymlicka, Sosyalistlerin farklılıklarla ilgili görüşünü şu cümlelerle eleştirmektedir: “... *Sosyalistler kültürel*

kimliğe güç kazanmak için ya da güçlerini korumada yardımcı olduğunda ilgi duyarlar. ... Sonuçta farklılıkların çözümüne ilişkin Sosyalist çabalar büyük oranda... tutarsızdır." (Kymlicka, 1998: 123-4). Bu cümleden de anlaşıldığı gibi, Sosyalistler (Lenin Rusya'sı) farklılıkları desteklemeyi kendi amaçları çerçevesinde kullanılmıştır. Kymlicka'nın da altını çizdiği gibi, Rusya, devrimden sonra, farklılıkları, özellikle dillerinin geliştirilmesi bakımından desteklemiştir. Bu politikaları tutarsızdır, çünkü aynı farklılıklardan dolayı bir başka yerde başka toplumları bastırmıştır (Kymlicka, 1998: 124).

Lenin, toplumu tehdit eden sorunların, aslında ulus ayrımcılığı değil, sınıf ayrımcılığından kaynaklandığını düşünerek, ulus içindeki sınıf çatışmasının ulusçuluğu tetiklediğini öne sürmektedir (Aktaran: Leninsky Sborniki, 1989: 2). Ekonomik gelişmişlik ve siyasi istikrar, bu sorunların aşılmasını sağlayacaktır. Sorunların çözümü için çok etnikli bir yönetim sistemi geliştirmiştir. Artık ülke komünist-federal sistemle yönetilecektir (Leninsky Sborniki, 1989: 4). Bu federal sistem uygulamasından önce, etnik sınırların önceden belirlenmesi gerekmişti. Bu da 1920'de sonra uygulamaya konulan "yerleştirme" politikaları sayesinde gerçekleşecek ve sistemin belirlemiş olduğu etnikler, kendi yönetimlerini kendileri (merkeze bağlı olarak) sağlayabilecekti. Ancak altını çizmemiz gereken bir diğer husus da, bu federal sistem bildiğimiz federal sistemden tamamen farklı şekilde işlemiştir. Çünkü Sovyetler her ne kadar etnik sınırların belirlenmesine önem verdiyse de bölgeler sadece Komünist Parti nezdinde yönetilebilecekti. Özetle, sadece bünyesinde bulunduran özerk cumhuriyetlerin 'adı' etnik temele dayanacak, yönetim ise tamamen ideoloji nezdinde gerçekleşecekti. Her ne kadar birlik içerisinde etnik sorunları üst kimlik çerçevesinde çözüme kavuşturmaya çalıştıysa da Orta Asya'da etnik temele dayalı ulus-devletlerin tohumları bu erken dönemlerde atılmıştır.

2.1.2. "Korenizatsia" Politikası ve Orta Asya'ya Etkisi

1917 yılında meydana gelen Ekim İhtilaline kadar istila edilen Orta Asya toplumlarının sosyal ve etnik yapısı çok fazla değişikliğe uğratılmamıştır. Çarlık Rusya, bu toprakları kendi kolonisi olarak atamış ve doğrudan Çar'a bağlı birer vali vasıtasıyla yönetmiştir. Bunların dışında bölgeye, sonraki dönemlere kıyasla, daha az Rus nüfusu yerleştirilmiştir. Doğal olarak bölgenin etnik yapısı, önceki dönemlerde

olduğu gibi devam etmiştir (Novak, 1994: 45). Sosyal, siyasal ve ekonomik bakımdan ciddi değişimler, 1920’li yıllarda Sovyetlerin iktidara gelmesiyle başlamıştır. Çarlık Rusya’sının getirdiği koloni ilişkisi değişmiştir. Artık modern otonom bölgelere dönüşmeye başlamıştır. Doğal olarak bölgenin önceki durumu tamamen değişikliğe uğratmıştır. Artık yeni devletler, yeni sınırlar ve yeni milletler ortaya çıkmıştır. Bölgenin kaderi, artık eskisinden tamamen farklı olacaktı. Sovyetlerin bölgedeki en önemli yeniliği, Orta Asya’da etnik ve linguistik temelli bölgeler oluşturmak olmuştur. Bölgede yeni ulusların inşa süreci Sovyet devleti eliyle böyle başlatılmıştır. Her ulusun kendi kültürü, tarihi, sanatı ve davranışları, bu politikaya göre şekillendirilmiştir. Bu politikaların en önemlisi, “korenizatsia” politikasıdır.

1920’li yıllardan itibaren uygulanmaya başlanan “korenizatsia” (yerlileştirme) politikaları, bölgenin etnik temele dayalı yeni devlet sınırlarının çizilmesinde önemli rol oynamıştır. Yürütülen bu politikaların incelenmesi, yerel yönetimlere yerli halkın getirilmesi, böylece ‘bilmeden’ ve olsa etnik özelliklere önem verilmeye başlanması ve bunun da sonradan azınlık durumuna düşecek olan etnik Rusların bölgedeki durumu açısından önemlidir.

Yerlileştirme politikasının amacı, o döneme kadar yayılmış olan Ruslaştırma siyasetinin yerine, yerel halkların kendi kültürlerinde ve yerel dillerinde eğitilmesi ve özellikle yönetimde yerlileşmeye ağırlık verilmesidir. Yönetimde yerlileşme, ilk yerel Komünist Parti Meclislerinin, etnik olarak Rus olmayan temsilcilerden oluşmasıyla başlamıştır. Bunun yanında Orta Asya’da o güne kadar yazıya dökülmemiş olan birçok diller üzerinde linguistik çalışmalar başlatılmıştır (Aktaran: Özcan, 2005: 13). Yukarıda değindiğimiz hususu, bu noktada tekrarlamamızda yarar vardır. Yerlileştirme politikası çerçevesinde Komünist ideolojinin belirlediği sınırlar gözetilmiş ve bu bakımdan da SSCB, bugünün federal sistemlerinden farklı bir yapıya kavuşmuştur. Önemli olan uluslar değil ideolojydi. Ancak, etnik Rusların Birlik (SSCB) içerisindeki hegemonyası konusu ileride ayrı başlık altında incelenecektir.

Yerlileştirme politikasının amacını, kısaca şu sıralamada özetlenebilir: a) *Çarlık Rusya’nın uyguladığı Ruslaştırma politikasına karşı bölgede yerel halkın statüsünü yükseltmek; b) iktidara yeni gelen ve meşruluğu hala tartışılır halde olan*

Sovyet hükümetinin özellikle bölge halklarının kendisine güvenmesini sağlamak; c) bunların sonucu olarak da yerli halkın yönetime getirmek (Xianzhong, 2014: 42). Yürütülen yerelleştirme politikalarının Sovyet hükümeti için önemini, Stalin, Komünist Partisinin 12. Kurultayında yaptığı konuşmasında şöyle dile getirmektedir: "...Sovyet Komünizminin sadece Rusların değil uluslararası nitelik kazanarak bölgelerde de anlaşılabilmesi ve hatta kendi sistemleri haline gelmesi için bütün yollara başvurulması lazım. Bunun için sadece okulların yerlileştirilmesi yeterli değildir. Bunun yanında Komünist Parti içinde olsun diğer kurumların da yerlileştirilmesi ve o bölgenin kendi dillerinde işler yürütülmesi lazım. Yalnız bu yöntem aracılığıyla biz Sovyet hükümetini Rus olmaktan kurtarıp uluslararası niteliğe büründürebiliriz" (Aktaran: Xianzhong, 2014: 42). Bu kurultay SSCB'nin en çok sorun yaşadığı etnik ve dini farklılıklardan kaynaklanan sorunların çözümüne adanmış ve bunun sonucu olarak da "korenizatsia" siyaseti başlatılmıştır. Çünkü en büyük amaç olan Komünizmi, bütün bölgelere yayma amacı, bölge halklarının kendi dillerinden başka dilleri bilmemelerinden dolayı mümkün olmamıştır. Bu sorunun aşılması ya bölgeyi Ruslaştırmayı ya da komünizmi yerel dillerde öğretmeyi gerekli kılmaktaydı. SSCB'nin bölgeyi Ruslaştırma çabaları ile SSCB'de Rus milliyetçiliği ayrı başlık altında incelenecektir. Ancak burada üzerinde duracağımız önemli konu ise, 'Komünizmin yerel dillerde öğretilmesidir'. Stalin'in de konuşmasından da çıkaracağımız gibi, asıl amaç, etnik azınlıkların korunması değil, Komünizmi en hızlı şekilde nasıl yayabiliriz sorusuydu.

1923 yılında Komünist Parti 12. Kurultayı, yerlileştirme politikasının politik çerçevesinin belirlemiştir. Bunun sonucu, Kazak Komünist Partisi'nin Merkezi Yürütme Kurulu'nun 1924 yılında çıkarttığı kanuna göre, artık Kazak bölgesinde bütün devlet işleri Kazak dilinde yürütülecek ve önceden çıkartılmış olan bütün kanun ve yönetmeliklerin Kazak diline çevrilecekti (Kaziev, 2014: 30). Bu düzenlemeler çerçevesinde, devlet işlerine yerli halkın da getirilmesi ve Komünist ideolojinin yayılması kolaylaşacaktı. 1922 yılında Kazak Komünist Parti üyelerinin sadece 1481'i (%9) Kazaklardan oluşmaktayken; 1926 yılına geldiğimizde bu rakam 11,634'e yükselmiştir. Bu yerel üyeler arasında 'Komünist' olmalarına rağmen, okuma yazma oranı düşüktü, üyelerin %38'i de hiç okuma yazmayı bilmiyordu. Rus üyeler arasında ise, bu oran %4'ü geçmemekteydi (Kaziev, 2014: 30). Yapılan

düzenlemelerin sadece yönetsel alanda gerçekleşmesi, rakamsal olarak iyi gözükse bile, bölgede gerçek komünist ideolojinin yaygınlaşmasına yetmemiştir. Bu da, ancak mevcut politikaların eğitimin yerelleştirilmesiyle desteklenmesini gerektirmiştir. Böylece bölgede eğitim, Komünizmi yayacak ve ona hizmet edecek şekilde sistematik hal alacaktı. Eğitimin yerelleştirilmesi ve bölgede eğitimin sistematik hale getirilmesi, Birliğin hakim gücü olan Rus dilinin ve kültürünün öğretilmesi ve öğrenilmesini kolaylaştırmıştır.

Yürütülen yerlileştirme politikalarının doğurduğu sonuçların incelenmesi ve getirdiği fayda ve zararlarının hesaplanması, konumuz açısından da önem arz etmektedir. Yukarıda da değindiğimiz gibi, yerlileştirme politikası, bölgenin yönetimi ve eğitim sistemi açısından önemli değişikliklerin yaşanmasına neden olmuştur. Çarlık Rusya'sının Ruslaştırma politikasının sonucu olarak bölgeye yerleştirilen yönetici kadroların yerini, 'yerel Komünistler' almış ve yönetimin yerlileşmesi sağlanmıştır. Bununla beraber eğitim sisteminin de halkların kendi dillerinde yürütülmesi sağlanmış ve bu da ulusal bilincin oluşmasını hızlandırmıştır. Bu durumlar, önceden karmaşık yapıya sahip olan halkların sistematik hale gelmesini sağlamış ve sonuç itibarıyla yönetilmesi kolaylaşmıştır. Yerlileştirme politikası çerçevesinde, bütün SSCB sınırları içerisinde 68 dilde eğitim gösterme ve okullar açma kararlaştırılmıştır. Örneğin, 1927 yılına geldiğinde, Kırgızların %94'ünü, Tatarların %96'sını kendi dillerinde ilköğretim görmeleri sağlanmıştır (Xianzhong, 2014: 44). Böylece yerlileştirme politikalarının, hem SSCB (Komünizmin yaygınlaşması ve yönetimin kolaylaşması) hem de yerel etnik gruplar açısından (kendi dil ve kültürlerinin serbest kullanılması) da artı yönleri olmuştur.

Bu politikalar, Sovyetler Birliği için sadece artı getirirmedi, beraberinde birçok sorunu da getirmiştir. Yönetime gelen yerli halklar arasında dayanışma sağlanmış ve milli bilincin oluşmasına gerekli zemin hazırlanmıştır. Bu da, bölgede Ruslara karşı ya da kendi aralarında ulusçuluğun ortaya çıkmasına ve yükselmesine neden olmuştur. Bu durum, eğitimde yerlileşmeyle birlikte daha da pekişmiştir. Böylece bölgelerde, Rusların dışında, yeni azınlıkların ortaya çıkmasına neden olmuştur (Xianzhong, 2014: 45). Kısacası, milli bilinci bilmeden geliştirilmiş olan yeni uluslar, Komünizmin imkânlarından faydalanarak, kendi ulusçuluklarını tetiklemeye başlamışlardır. Bu ulusçuluk süreçleri çok uzun sürmeyecek ve 1936

yılına geldiğinde, ileride ele alacağımız (tarih kitaplarında totaliter rejim olarak andığımız) totaliter cezalandırma süreci başlatılacaktır. Yerleşirme politikası, bir bakıma totaliter rejimin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır.

2.1.3. Orta Asya’da Etnik Temele Dayalı Devlet Sınırlarının Çizilmesi

Bu araştırma sürecinde incelenen birçok kitap, araştırma, makale ve dergilerde önemli bir husus göze çarpmaktadır. Bu husus, SSCB’nin Orta Asya’da geliştirdiği politikalarının (yeni sınırların çizilmesi) bölgedeki yerel ulusçuluğu desteklemeye yönelik olduğu ve bunun da Ruslaştırma politikasının bir parçası olduğuna dair kesin bir görüştür (Bakınız: Tombak, 2011: 359). Bu görüş, Türkiye olmak üzere, genelde Batı kaynaklarında yer almaktadır. Günümüz Rusya’sı ve eski SSCB kaynaklarında bu politikaların, sadece bölgenin modernleşmesi ve Komünizmin yayılması amaçlarını güttüğü vurgulanmaktadır. Sonuç itibarıyla sorulması gereken birkaç soru ortaya çıkmaktadır. SSCB Orta Asya’da ulusları bir birine düşürmek için ulusçuluğu desteklemiş midir? yoksa komünizmi yaymak ve kapitalist devletlere meydan okumak için kendi ekonomik refah ve istikrarını korumak daha da önemli miydi? SSCB ve ulusçuluk bağlantısı ayrı başlık altında ele alınacak ancak, ondan önce Orta Asya’da yeni siyasal birimlerin kurulmasının incelenmesi gerekmektedir.

1917 yılında yaşanan Devrimle birlikte, iktidara gelen Komünist rejim, Çarlık Rusya’nın önceden işgal ettiği bölgelerin yönetimi konusunda ciddi değişikliklere gitmiştir. Amaç, yönetimi daha kolay olan modern siyasi yapıları ortaya çıkarmak ve bölge halkını önceki değerlerinden vazgeçirerek, komünizme inanmalarını sağlamaktır. Bu da dolaylı olarak hakim grup olan etnik Ruslar üzerindeki etkiyi kıracaktı. Etnik temele dayalı yürütülen bu reformlar, Orta Asya’nın geleceğini belirlemiş ve aradan neredeyse bir asır geçmesine rağmen, kendi sonuçlarını göstermiştir. Sorunlar, sadece devletlerin iç politikasını değil, dış politikası ile bölgenin jeopolitiğini de etkilemiştir.

Orta Asya’da devlet sınırlarının belirlenmesi Komünist Parti’nin başta gelen görevi olmuştur. Bu sınır belirleme reformları aşama olarak devam etmiş ve bütün bölgelere toplumsal ve siyasal yapılarına göre ayrı ayrı statü verilmiştir. İlk etapta Orta Asya devletlerinden Özbekistan ve Türkmenistan, Birliğin tam statüsüne sahip

bir devlet olarak sınırları belirlenmiş ve onun yanında Tacikistan ise özerk cumhuriyet statüsü kazanmıştır. Kırgız, Kazak ve Karakalpaklar ise birer özerk il statüsünü almış (Kselofontov, 1926: 3). Özbekistan ve Türkmenistan'ın bağımsız birer üye olmaları, onların yerleştiği konum ve içerdiği toplumsal yapıyla doğrudan ilişkilidir. Çünkü bugünkü Özbekistan toprakları –ki özellikle Taşkent- Çarlık zamanından beri bölgenin ana merkezi konumundaydı. Türkmenistan ise ticaret yollarının üzerinde bulunması ve toplumsal yapı olarak benzeri niteliklere sahip olması gibi nedenlerden ötürü bağımsız cumhuriyet statüsünü kazandırmıştır. Böylece kurulan yeni siyasi birimler sayesinde sayı olarak belli miktarın üzerinde olan etnik gruplar kendi cumhuriyetini, ilini ya da bölgesini kazanmış oldu. Önceden özerk cumhuriyet ya da özerk il olan siyasi birimler zamanla, Karakalpak Özerk Bölgesi hariç hepsi birer tam üyelik kazanacaktır (Bakınız: Tihanova, 2011: 151-164). Karakalpak bölgesi, daha sonra Özbek SSR'i (Özbek Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti) içinde bir özerklik almıştır. Orta Asya'da yeni oluşan siyasi sınırların (devletlerin) etnik yapısının ele alınması, konumuz ve bölgenin sorunları açısından önemlidir. Aşağıdaki tablo bu durumu anlamamıza yardımcı olacaktır.

Tablo 1: Komünizmin ilk yıllarında (1926) Orta Asya'da etnik temele dayalı sınırların çizilmesi sonucu ortaya çıkan etnik tablo (%).

	Özbek	Kırgız	Kazak	Türkmen	Tacik	Karakalpak	Rus	Diğerleri
Özbek SSR	69	-	3	-	16	-	6	6
Tacik SSR	32,4	2,2	-	-	62,4	-	3	-
Kazak SSR	3	-	58	-	-	-	35	4
Türkmen SSR	8,6	-	-	80,9	-	-	4,5	-
Kırgız SSR	16	63	2	-	-	-	17	4
Karakalpak Özerk Bölgesi	14	-	-	-	-	85	-	1

Kaynak: Ksenofontov, 1926: 3-5.

Yukarıdaki tablo bize SSCB'nin oluşturduğu yeni ulus-devlet ve özerk bölgeler ve onların sahip olduğu etnik yapı konusunda fikir edinmemize yardımcı

olmaktadır. Tablodan da anlaşılacağı gibi, hem Çarlık dönemi hem de 1926 yılına kadar Sosyalist hükümetin bölgeye yerleştirdiği Ruslar, hemen hemen bütün yeni oluşan ülkelerin etnik yapısının vazgeçilmez birer parçası haline getirilmiştir. Bu durum da, ileride ele alacağımız bu devletlerin bağımsızlığını kazanmasıyla birlikte Rusların azınlık ve göç sorunlarıyla karşı karşıya kalmalarına neden olmuştur.

Tablodan anlaşılan diğer husus ise, bölgede Özbek nüfusunun bütün bölgeye dağılmış olmasıdır. Oransal olarak bölge ülkelerinin etnik yapısında neredeyse Ruslar kadar etkili olan Özbekler, nüfus olarak da en kalabalıklıktılar. Özbeklerin bölgede dağınık halde olmaları, daha sonra birçok etnik çatışmanın kaynağını oluşturmuştur. Örneğin, Kırgızistan'ın Güneyi ve Tacikistan'daki Özbeklerin ülkede azınlık durumundan memnun olmayışları ve bunun bazen kanlı çatışmalara neden olması durumunun ciddiyetini ortaya koymaktadır.

Sovyetlerin oluşturduğu bu yeni devlet sınırlarının hangi kıstaslara göre çizildiği, bölgenin geleceği ve yaşanan sorunlar açısından incelenmesi önemlidir. Başta dediğimiz gibi, bu sınır oluşturma sürecinde en önemli kıstas, etnik kimliktir. Bir kıstas olarak etnik kimliğin tercih edilmesinin en önemli nedeni, bölgede güçlü temele sahip olan insanların Müslüman kimliğini yıkmak idi. Çünkü Devrimin hemen sonrasında, bölge nüfusu, kendi devletlerinin kurulması değil, aksine Harezm ve Buhara Emirliklerinin tekrar canlandırılarak bir Orta Asya devletinin kurulmasını istemişlerdir. Bu devletin dayandığı temel de, Müslümanlık ve Türkçülük (Pantürkizm, Panislamizm, Turan Harekâtı) unsuru olacaktı (Olimov, 1991: 2). Bu İslamcı ve Türkçü hareketler, ileride ayrı başlık altında incelenecektir. Ancak bölgenin tüm halkının, bu hareketleri desteklediği söylenemez. Örneğin, dönemin Tacik yetkilisi olan Hodjibeyev, bu kimliklere dayalı olarak bir devletin kurulması neticesinde, Taciklerin Özbeklere asimile olacağını ileri sürerek karşı çıkmıştır (Olimov, 1991: 3).

Sınırların çizilmesindeki temel kıstas olarak etnik kimliğin seçilmesi, hem Müslümanların birleşerek Sovyetlere karşı gelmesini önleyecek ve bazı grupları (Tacikler gibi) memnun edecek, hem de Komünizmin yayılmasını kolaylaştıracaktı. Sovyet yetkililerin de bu konuda çok titizlikle davrandıklarını, dönemin üst düzey Sovyet devlet adamı Frunze'nin Kuibyshev'e gönderdiği talimattan anlayabiliriz:

“...artık oradaki hiçbir yerli Müslüman güçleriyle görüş alış verişinde bulunulmayacaktır. Bu konu, Sayın İlich (Lenin) ile görüşülmüştür ve Müslüman güçleriyle bir daha görüşmek söz konusu bile olamaz. Tabi ki yerel askeri birliklerin oluşturulması, mecburi hallerde mümkündür, ancak bu birlikler kesinlikle dini temele değil, etnik (vatandaşlık) temele dayanmış olmaları şarttır” (Aktaran: Olimov, 1991: 4).

Bu talimattan da anlaşıldığı gibi, Sovyetler, artık bölgenin siyasi yapılanmasının tamamen bir Batı modeli olan ulus-devlet modeline göre şekilleneceğini bilinçli ya da bilinçsiz uygulayacaktır. Amaç, sosyalizmin kurulması için sosyalist nüfusun çoğaltılmasıydı. Bu dönemden sonra, Orta Asya halkların birleştirici unsuru, Müslümanlık ve/veya Türkçülük değil, Komünist ideoloji; ayrıştırıcı unsur ise, Sovyetler tarafından bilinçli olarak desteklenen kendi etnik kimlikleri olacaktı. Ancak Orta Asya halklarının Müslüman ve Türk (Turan) kimliklerinden vazgeçmeleri o kadar kolay olmayacaktır.

2.2. Orta Asya’da Müslümanlık ve Türkçülüğe Dayalı Örgütlenmeler

Konuya girmeden önce altı çizilmesi gereken önemli bir husus vardır. Orta Asya bölgesinde yaşayan halklar arasında Türkçülük ve Müslümanlığa dayalı direniş hareketlerinin, sadece 1917 Bolşevik Devriminden sonra ortaya çıkmadığını, bu olguların Çarlık döneminin son yıllarında, Ruslaştırma politikasına bir tepki olarak ortaya çıktığının altını çizmemiz gerekir. Bu hareketlerin, mevcut çalışma içerisinde SSCB döneminde anlatılmasının nedeni, bu dönemde, bu hareketlerin, toplumsal hareketten bir siyasi harekete dönüşerek büyük çaplara ulaşması ve dış bağlantılar kurmasında yatmaktadır. Ayrıca, bu hareketleri cezalandırma ve yok etme görevi de, Sovyetler dönemine denk geldiği için, çalışmanın bu kısmında incelenmesi uygun görülmüştür.

Orta Asya bölgesinin tarihiyle yakından ilgilenen tarihçiler, özellikle ulusçuluğun Orta Asya’ya yabancı bir olgu olduğunun altını çizmektedirler (Bakınız: Roux, 2001: 414). Çarlık Rusya’sının 19. yüzyılda bölgenin sistematik işgalinden önce bölge halkı için din unsuru daha önemliydi. Oysa o dönemlerde bile bölge halkı arasında etnik değerler, çerçevesinde (en azından konuşma dili) az da olsa farklılıklar mevcuttu. Ancak bu değerler çatışma kaynağı olarak çok nadir karşımıza çıkmakta,

aksine birleştirici unsur (din unsuru) güçlüydü. Rus işgali ve sonradan devam eden Sovyet ulus politikaları, bölge halkının kimlikleri üzerinde çok etkili olmuştur. Bundan sonra halklar, artık ulusçuluk ideolojilerinin etkisi altında kalacaklardı. Ancak, bu durumun tamamen ulusçuluğa dayanmadığını, ileride ele alacağımız dini akımların da etkili olduğunu burada hatırlatmamız gerekir.

Bölgedeki ulusçuluk hareketleri, 20. yüzyılın başlarından itibaren başlamıştır. Bu hareketler, kendi içerisinde dini unsuru da barındırmışlardır. Genel itibariyle “Cedid” olarak anılan bu hareketler, zamanın geçmesiyle birlikte siyasi niteliğe bürünerek Çarlığa ve daha sonra Sovyetlere ciddi anlamda tehlike oluşturmuşlardır. 1905 yılında başlatılan Cedid Hareketi, Ruslarla diğer toplumlar arasında eşitliğin sağlanmasını ve dolayısıyla siyasi temsil imkanının tanınmasını istiyorlardı. Hatta Duma’ya otuz beş milletvekili göndermeyi de başarmışlardı. Bu milletvekilleri, 1906 yılında düzenlenen İslam Kongresinde kurulan İslam Partisi’ni temsil edeceklerdi. Sosyalistlerin de bir anlamda desteklediği bu parti, İslamiyet’ten çok uzaktı ve hatta dine zararı dokunmuştu (Roux, 2001: 415). Sonunda yasal yollarla bir şey elde edemeyeceklerini anlayan Cedidçiler, farklı yollara başvuracaklardır. Siyasi nitelik kazanan bu hareket, Orta Asya’da ulusçuluğun yayılmasına neden olmuştur. 1909 yılında da, amaçlarını gerçekleştirmek amacıyla Taşkent’te gizli bir örgüt kurmuşlardır. Roux, kendi çalışmasında, bu gizli örgütlerin, zamanla solcu niteliğe büründüğünü kaydetmektedir (Roux, 2001: 415).

Cedid harekâtı, Çarlık Rusya’sının yürüttüğü Ruslaştırma politikalarına bir tepki niteliğinde ortaya çıkmıştır. Tatarlar ve özellikle İsmail Gaspıralı tarafından ortaya atılan bu ideolojinin, başta her ne kadar dini unsuru kendi içerisinde barındırıyorsa da, daha sonra tam anlamıyla bir Türkçülük (Pantürkist) hareketine dönüştüğünü görmekteyiz. Bu Türkçülük hareketi, ilgili toplumun modernleşmesini amaçlamıştır. Bu çerçevede, eğitim, kültürel ve dilsel reformlar hayata geçirilmiş ve okullar açılmıştır. Bu uygulamalar, zamanla hareketin siyasallaşarak ulusçu nitelik kazanmasına neden olmuştur (Gainullina, 2014: 33). Gaspıralı tarafından çıkartılan “Tercüman” gazetesi hem Türk-Müslümanların Batı kültürüyle kendi dillerinde tanışmalarına neden olmuş hem de Rusların Türk ve Müslüman toplum konusunda onların ağzından bilgi edinmelerine yardımcı olmuştur (Gainullina, 2014: 33).

Bu Türkçülük hareketi, bölgeden bölgeye değişik nitelikte kendini göstermiştir. Örneğin Orta Asya topraklarında, bu hareketin, “Büyük Türkistan” devletinin kurulması gerektiği düşüncesiyle kendini gösterdiğini görmekteyiz. “Büyük Türkistan” devleti, Hiva ve Buhara olmak üzere, neredeyse bugünkü Orta Asya’nın bütün topraklarını kapsıyordu. İlhamov’un görüşüne göre o dönemde Orta Asya’da nasıl bir devlet kurulacağına dair bir görüş ayrılığı mevcuttu. İlki, bölgede yaşayan Cedidlerin öne sürdüğü “Bütün Türkistan” devletiydi ve bu devlet sınırları, bütün Orta Asya’yı değil, daha çok Özbeklerin yaşadığı Hokand Hanlığı topraklarında kurulması amaçlanmaktaydı. İkinci görüş ise, Sultan Galiyev ve Turar Rıskulov gibi Ulusçu-Komünistlerin önderliğini yaptığı “Turan” (Rıskulov buna “Türk Sovyet Cumhuriyeti” demektedir) devletidir (Gainullina, 2014: 34). Ancak Moskova yönetimi bu iki hareketin de görüşlerini kabul etmemiş, tam tersine daha da alt kimliklerin öne çıkartılmasını desteklemiştir. Moskova, kurulan bu “Türkistan” devletinin ileride kendisi (Komünizm ve Ruslar) için ciddi sorunlar teşkil edebileceği korkusu içindeydi. Böylece bu dönemden sonra Türkçülük ve Müslümanlık, bölge halkını birleştirici unsur olmaktan çıkacak ve yerine Komünist ideoloji geçecektir. Ancak Sovyetlerin yıkılmasıyla birlikte bu durum bölgede bir kimlik krizinin yaşanmasına neden olacak ve önceden “akraba-kardeş” olan halklar, suni olarak yaratılan kimliklerine (etnik kimlikleri) dayanarak hem bölge içi (Özbek-Kırgız çatışması gibi) hem de bölge dışı (etnik Ruslara karşı tutum) etnik temele dayalı çatışmaların ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Orta Asya’da yeni ulusların yaratılmasını amaçlayan Lenin’in politikaları, bu ulusların Müslümanlık ve Türkçülüğe dayalı bir ulus yaratmalarına müsaade etmemiştir. Bu kimliklere dayalı bir ulus veya devlet (ulus-devlet) Komünizmin genişlemesini zedeleyecekti. Ancak bu noktada hesaba katılmamış bir diğer konu, suni olarak yaratılan bu ulusların, Komünist rejim için ne derecede ya da hangi koşullarda güvenli olduğuydu. Çünkü Komünizmin çözülme sürecine girdiği 1980’li yıllardan sonra yaşanan etnik çatışmalar (Kırgız-Özbek çatışması gibi), bu ulusların da, rejim içinde bir çatışma kaynağı olabileceğini kanıtlamıştır. Komünist rejim içindeki egemen olmayan ulusların biri biriyle çatışması, Birliğin ekonomik kalkınmasını etkileyecek ve dolayısıyla “kapitalistlere” karşı çıkılan “savaşta” yenik düşmesine neden olacaktı. Başta dediğimiz gibi, Komünist rejimin, suni ulusların

yaratılmasındaki amacı, potansiyel çatışmayı önlemektir. Ancak bölgedeki uluslar (milletler) arasında yaşanacak çatışma ve gerginlikler hesaba katılamamıştır.

Bu başlık altında inceleyebileceğimiz birçok örnek ve olaylar vardır. Ancak hepsinin böyle bir çalışma içerisine sığdırılması imkânsızdır. Bu yüzden bu başlığın amacı, bölgede yaşanan çatışmanın kaynağı ve onun iç ve dış sonuçlarıyla ilgili olmuştur. İncelediğimiz konu açısından önemli niteliğe sahip olan Sovyetlerde etnik Rusların üstünlüğü (hakim konuma sahip olmaları) ve bölgede yaşanan Rus göçü ileride üzerinde durulması gereken konular içindedir.

2.3. SSCB ve Etnik Ruslar: Dominant Güç ve Orta Asya'ya Göç

2.3.1. SSCB Dönemi Rusların Orta Asya'ya Göçü ve Nedenleri

Çarlık Rusya'sı veya SSCB dönemi olsun, etnik Rusların en çok göç ettikleri bölge, Orta Asya'dır. Çarlık Rusya döneminde yaşanan göç ve nedenlerini yukarıda incelemiştik. Sadece 1897-1917 yılları arasında bölgeye 2,5 milyon etnik Rus yerleştirilmiştir. Bu rakamlar ise, SSCB döneminde daha da artış gösterecektir. Bu başlığımızın amacı da, bölgede yaşanan göçün nedenlerini ve sonuçlarını incelemektir.

1917 yılında patlak veren Devrim, Çarlık Rusya'sının sonunu getirmiş ve yerine gelen Lenin'in Bolşevik iktidarı artık farklı ideolojik temeller nezdinde ülkeyi yönetmeye başlamıştır. Bolşeviklerin iktidara gelmesi, Rusya ve kolonileri arasındaki ilişkinin biçimini değiştirmiştir. Önceden koloni olan halklar, Lenin'le birlikte bazıları SSCB'nin tam kurucu ülkesi (Özbek ve Türkmen SSR'leri gibi) halini almış, bazıları ise özerk iller (Kazak, Kırgız, Tacik) statüsünü kazanarak, zamanla tam üye ülke statüsünü kazanmışlardır. Böylece artık ilişkiler, merkez-koloni ilişkisi değil, merkez ve bölge Komünist Partisi ilişkisine dönüşmüştür. Çünkü kurulan bütün siyasal yapılar, Komünist parti nezdinde kararlaştırılacaktı ve son sözü söyleyecek olan Komünist Partisiydi. En üst kurum halinde olan Komünist Partinin varlığı zamanla bütün farklılıkların bir üst kimlik kazanmalarına yol açmış ve artık herkes Komünistti veya Komünist olmak zorundaydı. Çarlık döneminde, sadece Rusların yaşadığı bölgelerin modernleştirilmesi öngörülürken (merkez-koloni ilişkisi nezdinde); Sovyetler döneminde bütün bölgelerin endüstrileştirilmesi ve modernleştirilmesi amaçlanmıştır. Her ne kadar bölgeler arasında eşitsizliğin olduğu

dikkat çekse de, Çarlık dönemine göre bölgenin daha da modern hale büründüğünü görmek mümkündür. Bölgenin kalkınması için gerek duyulan kadro zamanında yerli halk arasından sağlanamamış veya bilinçli olarak eğitilmiş yerliler devre dışı bırakılmak istenmiştir. Eğitilmiş yerlilerin çoğunun kısmının medreselerde eğitim gördüğünü ve Türkçülük veya Müslüman kimlikleriyle hareket ettiklerini bir önceki alt başlıkta vurgulamıştık. Sovyetlerin Sosyalizm ideolojisi nezdinde bölgeyi yeniden şekillendirmesi için gerek duyulan kadro, merkezdeki Ruslardan sağlanacaktı (en azından yerli Komünistler yetiştirilene kadar). İhtiyaç duyulan kadro, özellikle yeni üniversite mezunları arasından seçilerek bölgeye gönderilecekti. Bölgeye zorunlu olarak gönderilen üniversite mezunları, belli bir süre sonra, tekrar Rusya topraklarına geri dönme hakkına sahiptiler. Ancak çoğu, artık bölgeyi kendilerine vatan edinmiş ve dönmemişlerdir (Rybakovsky, 1995: 89).

Rus (Ukraynalı, Belarus) nüfusunun en önemli göç dalgası, İkinci Dünya Savaşı dönemine denk gelmektedir. Savaş dönemi, özellikle Rusya'nın Batı kısmında Alman tehdidine yakın bölgelerde yaşayan halkın farklı yerlere göç etmesine neden olmuştur. Ayrıca savaş, SSCB'nin o bölgelerde sahip olduğu bütün sanayisini Orta Asya gibi savaştan uzak bölgelere taşımasını mecburi kılmıştır. 1941 yılında toplam 1,5 bin ağır sanayi savaştan uzak bölgelere taşınmıştır. Alman ordusunun Sovyetlere saldırdığı yıl (1941), Rusya dışındaki Sovyet topraklarında yaşayan etnik Rusların sayısı 9,3 milyondur. 1926 yılında 4,1 milyon olan bu rakam, savaş tehdidiyle birlikte iki kattan fazla artış göstermiştir. Bu dönemde Orta Asya topraklarında ise toplam nüfusun %4'ünü oluşturacak kadar Rus ve Avrupa nüfusu göç etmiştir (Rybakovsky, 1995: 90).

Rusya, Ukrayna ve Beyaz Rusya bölgelerinden Orta Asya'ya yaşanan göç, 1950 yıllarına kadar durmadan devam etmiştir. Göç rakamlarının, bölgenin etnik ve toplumsal yapısında meydana getirdiği değişimi, aşağıdaki tablodan anlamak mümkündür.

Tablo 2: İkinci Dünya Savaşı Sonrası Orta Asya’da Rus Nüfusu (%).

Cumhuriyetler	1959	1970	1979	1989
Kazakistan	42,7	42,4	40,8	37,8
Özbekistan	13,5	12,5	10,8	8,3
Kırgızistan	30,2	29,2	25,9	21,5
Tacikistan	13,3	11,9	10,4	7,6
Türkmenistan	17,3	14,5	12,5	9,5

Kaynak: Rybakovsky, 1995: 91

Bu rakamlardan da anlaşılacağı gibi, Kazakistan ve Kırgızistan, sahip olduğu toplam nüfusa oranla en çok Rus göçü alan ülkeler olmuştur. Göze çarpan diğer önemli husus ise, savaşın bitmesinden sonra, bölgede Rusların genel nüfusa oranla azaldığıdır. İlk bakışta bu azalmanın nedeni, savaş döneminde göç eden Rusların, savaşın bitmesiyle birlikte tekrar eski yerlerine geri göç etmeleri olarak görülebilir. Ancak bu azalmanın asıl nedeni, Orta Asya’da doğum oranının yüksek olmasıyla (artış göstermesiyle) doğrudan ilişkilidir. Çünkü oransal olarak Ruslara göre Orta Asya halkları arasında doğum oranı yüksektir. Bu da, zamanla genel nüfustaki etnik Rusların payının düşmesine neden olmuştur. Tablodan da anlaşılacağı gibi, bu düşme, SSCB dağılana kadar sürecektir. Ancak Birliğin ortadan kalkmasıyla birlikte, bu düşüş hem hızlanacak hem de farklı boyutlar kazanacaktır. Orta Asya’da ulus-devlet kurgusuna göre yeni devletlerin ortaya çıkması, etnik Rusların hem topluma yabancılaşmasına hem de ana vatana göçün hızlanmasına neden olmuştur. Çünkü birleştirici (koruyucu) unsur olan Komünist rejim sayesinde, etnik Ruslar, yaşadıkları toplumla etnik kimliğinden dolayı sorun yaşamamıştı. Ulus-devlet modelinin kurgusal yapısından kaynaklanan azınlık sorunu, bu bölgede de kendisini zamanla göstermiş ve bu durum, hem bölge içi hem de bölge dışı (Rusya) devletleri doğrudan ilgilendiren meselelerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Yaşanan azınlık sorunları çalışmanın üçüncü bölümünün ana konusudur.

2.3.2. SSCB ve Rus Ulusçuluğu (Üstünlüğü)

Çarlık döneminde, yukarıdaki bölümlerde de üzerinde durduğumuz gibi Rus ulusçuluğu bir devlet politikası halini almış ve gün geçtikçe genişleyerek daha radikal bir boyut kazanmıştır. Bolşevik Devrimiyle birlikte, Rus ulusçuluğunun

niteliği ve yapısında önemli değişikliğe gidilmiş ve artık Rus etnik kimliğinden daha üstün kimlik (Komünist kimlik) hâkim kılınmıştır. Bu durum, sadece etnik Ruslar için değil, Çarlık Rusya'sından miras kalmış olan bütün halklar için söz konusu olmuştur. Ulusçuluk hareketleri bastırılacak ya da Komünizme hizmet ettirilecekti.

SSCB devletinin kurulduğu ve dağıldığı zaman dilimi aralığında etnik Rusların üstün konumda olduğu (dominant halk) kesindir. Her ne kadar üst kimlik olan “homo-Sovietucus” (Bakınız: Zinoviev, 1981: 100-155) kimliğinin yaratılması ve herkesin eşit olduğu bir düzenin amaçlanmasına rağmen Rusların (ya da kendini Rus hissedenlerin) sahip olduğu üstün konum, Birlik dağılana kadar devam etmiştir. Bu durum, dönemin şartlarına göre doğal olarak kabul edilmiştir. Bölge halkının merkez işiyle değil, daha çok kendi bölgelerinin yönetimiyle ilgilenmesini öngören yerlileştirme politikaları buna açık örnektir. Kendisini anti-emperyalist olarak ilan eden Komünist Parti merkezinde, genelde etnik Ruslar yer almıştır. Devletin iç ve dış politikasını tekelinde bulunduran Komünist Partide Rusların hakim güce sahip olduğunu kesindir.

Bazı araştırmacılara göre, Komünist Parti, Rus ulusçuluğunu farklı biçimde devam ettirmiştir. Buna göre etnik Ruslar, “kurtarıcı Mesih” konumunda ve Rus ulusçuluğu ise “büyük güç” ulusçuluğuna dönüşmüştü (Bakınız: Özel, 2014: 104). Bu noktada dönemin şartlarını ele almak, konu açısından aydınlatıcı niteliğe sahiptir. SSCB'nin yürüttüğü yerlileştirme politikaları çerçevesinde ele aldığımız bölge halkının siyasi yönetime katılımının sağlanması, yirmili ve otuzlu yıllar arasında kendi popülaritesini korumuş ve bu da dolayısıyla en azından bölgede Rus üstünlüğünün zayıflamasına neden olmuştur. Ancak otuzlu yıllara gelindiğinde, Stalin'in uyguladığı totaliter rejimle birlikte, özellikle ulusal bilince sahip bölge aydınlarının ortadan kaldırılması, bazı araştırmacıların “yeniden Ruslaştırma dönemi” olarak adlandırdığı döneme girilmiştir (Bakınız: Cohen, 1996: 80). Sonrasında İkinci Dünya savaşının patlak vermesi ve Almanya'da Mustafa Çokayev önderliğindeki Sovyetlere karşı Türkistan lejyonunun kurulması gibi yaşanan birtakım olaylar, SSCB'nin Rus olmayan uluslara karşı güvensizliğine neden olmuş ve bu da dolayısıyla Rus ulusunun üstünlüğünün pekiştirilmesini sağlamıştır. Bu nedenlerden ötürü Stalin, Alman işgaline karşı Rus ulusçuluğunu desteklemiştir (Özel, 2014: 111).

Orta Asya’da sayıca az olmalarına rağmen, baştan itibaren hakim ve çoğunluk konumunda olan etnik Ruslar, Sovyetlerin yıkılmasıyla beraber, bütün bölge ülkeleri içerisinde azınlık konumuna düşmüştür. Doksanlı yıllarda Rusya’da yaşanan kriz, diaspora politikalarını da etkilemiş ve bir dönemliğine de olsa Rusya dışındaki Rusların kendilerini yalnız hissetmelerine neden olmuştur. Bu politikalar sonradan düzeldiyse de, bölgeden Rusya’ya yaşanan Rus göçü, büyük rakamlarla devam etmiştir. Bu göç süreci ve göç yoluna başvurmayan bölgede hala yaşamakta olan etnik Rusların araştırılması ve ana vatanla olan ilişkilerinin aydınlatılması, son dönemde yaşanan olayları (Ukrayna ve Moldova Krizi, Kırım’ın ilhakı) hesaba katarsak ciddi önem arz etmektedir. Kısaca ön bilgi olarak verdiğimiz bu hususlar, çalışmamızın ana çerçevesi olan üçüncü bölümün konusunu teşkil edecektir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ORTA ASYA DEVLETLERİNDE ULUS-DEVLET İNŞA SÜRECİ VE RUS

AZINLIĞIN TEMEL SORUNLARI

1. ORTA ASYA DEVLETLERİNDE ULUS-DEVLET İNŞA SÜRECİ

1.1. Orta Asya Devletlerinin Bağımsızlık Süreci ve Kimlik Krizi

Türkistan bölgesinde, her birinin ‘kendisine özgü’ kültürel özelliklerinin olduğuna inanılan/inandırılan halkların bir devlet (ulus-devlet modeline dayalı bir devlet) kurmaları süreci, 1917’de Bolşeviklerin iktidara gelmesiyle başlamıştır. Sovyet yönetiminin yürüttüğü yerlileştirme politikaları, bölgede halkların kendi kendilerini yönetmelerine ve kendi dillerinde eğitim görmelerine olanak sağlamıştır. Ancak bütün bu politikalar, Komünist ideolojiyi en hızlı şekilde yayabilme çabası olmuştur. Dolayısıyla bu durumu, bölge halkları için bir bağımsızlık olarak nitelendirmek mümkün değildir. Ama Sovyetlerin 20. Yüzyılın başında yürüttüğü bu politikalar, Orta Asya halkları arasında etnik temele dayalı sınırların çizilmesine neden olmuştur. Bu sınırlar, devletlerin tam manasıyla bağımsızlıklarını kazandığı 1991 yılından sonra da, değişmeden devletler tarafından kullanılmaya devam etmektedir. Aslında bu sınırlar, sadece maddi olarak değil, bölge halkında psikolojik (sübjektif) bir sınır oluşturmuştur. Bu da, ulusa dayalı devlet (ulus-devlet) inşa sürecinin temel taşlarından biridir. Bir ulusun var olmasının kaynağını ele alan Benedict Anderson, “*Hayali Cemaatler*” adlı eserinde ulusu, “*sınırlı ve egemen olacak şekilde hayal edilmiş bir topluluk*” (Anderson, 2007: 6) olarak tanımlamaktadır. Bu tanımdan hareketle, Orta Asya’da siyasi sınırlarının çizilmesi, zamanla insanların bir ulus inşa etmelerine neden olmuştur. Yani aslında bu sınırlar, yeni bağımsızlığını kazanmış olan beş devletin kimliklerinin sınırı olmuştur.

Sovyet yönetiminin ortadan kalkmasıyla beraber ortaya çıkan beş devletin (Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan, Tacikistan) bağımsızlık süreci aşağı yukarı aynıdır. Bu durum, beş devletin de, aynı siyasi birlik içinde ve aynı toprakları paylaşıyor olmalarından kaynaklanmaktadır. 19 Ağustos 1991 tarihinde SSCB’de bir darbe girişimi olmuştur. Bunun sonucunda 24 Ağustos’ta Mihail

Gorbaçov görevinden istifa etmiş, daha sonra Komünist Parti, Yüksek Sovyet kararı ile kaldırılmıştır. Ukrayna, darbe girişiminden hemen sonra, 24 Ağustos'ta bir hal oylaması yaparak, ilk bağımsızlığını kazanan ülke olmuştur. Sonra sırasıyla Beyaz Rusya (25 Ağustos), Azerbaycan (30 Ağustos), Kırgızistan (31 Ağustos), Özbekistan (1 Eylül), Türkmenistan (27 Ekim) ve Kazakistan (16 Aralık) bir halk oylamasıyla bağımsızlıklarını elde etmişlerdir (Ergin, 2011: 19). Sovyet döneminin Komünist Partileri, yeni devlet başkanlarının partisi olmuştur. Çünkü yeni seçilen devlet başkanları, Kırgızistan cumhurbaşkanı Askar Akayev hariç, genelde eski Komünist Parti'sinin Birinci Sekreteriydi (Fuller, 1992: 10). Yeni seçilen başkanların ilk görevleri, ulus-devlet inşasının temel araçları olan ulus bilincinin/kimliğinin yaratılması için ulusal bayrak, arma ve marşların oluşturulması olmuştur. Bunun yanında, artık Komünist Partisiz bir tarih yazımına girişilmiştir.

Halklara Sovyet rejiminin kazandırmış olduğu Komünist kimlik (üst kimlik) ortadan kalkmıştır. Sonuç itibariyle dönemin şartları, artık yeni bir üst kimliğin yaratılmasını gerektirmiştir. Yeni bağımsızlığını kazanmış olan bu devletlerin karşı karşıya kaldığı en önemli sorun da, kimlik sorunu olmuştur. Yeni kimliğin yaratılması ya da uluslaşma sürecinin devam ettirilmesi meselesi, ülke sınırlarıyla sınırlı kalmamıştır. Çünkü Rusya gibi bir büyük güçle ilişkilerin devam ettirilmesi ve dolayısıyla uluslaşma sürecinde bölgede yaşayan Rusların (Rusçanın) statüsünün ne olacağına dair, hem baskı hem de görüş ayrılıkları ortaya çıkmıştır (Ergin, 2011: 13). Rusya, bölgede yaşayan Rusların kültürel özelliklerinin korunmasına yönelik bölge devletleri üzerinde baskı kurmuştur. Ancak sadece Rusya değil, bölge halkı içerisinde de bu konuda görüş ayrılığı mevcuttu. Bölge devletlerinde ulus-devlet inşası süreci, Rusya baskısı ve Rus azınlığın durumuyla doğrudan ilişkili olarak şekillenmiştir. Ancak buna rağmen, Rus azınlık, bölge içi (ulus inşası, milliyetçilik) ve bölge dışı (ekonomik krizler gibi) birtakım süreçlerin etkisinde kalarak, sorunlar yaşamıştır ve halen daha yaşamaktadır.

Orta Asya devletlerinde kimlik krizinin bir diğer yönü ise, beş devletin, kendi aralarında hangi temele dayalı bir ilişki kuracakları ve eski Türkistan bilincini tekrar gündeme getirme ihtimalinin olup olmadığı tartışmasıydı. Graham Fuller, 1992 yılında yayınlanan çalışmasında, beş ülkenin bir konfederasyon ya da federasyon sistemiyle aynı çatı altında birleşmesinin iç ve dış sorunların çözümü açısından daha

iyi olacağını düşünmüştür (Bakınız: Fuller, 1992: 5-10). Ancak zaman, böyle bir birleşmenin yakın gelecekte gerçekleşmeyeceğini göstermiştir. Çünkü Sovyet kimliğinin çöküşünden sonra, bölge halkı, eski Türkçü (Pantürkizm) ya da dini kimliklerinden çok, mikro ulusçu (Sovyetler tarafından yaratılmış olan *Kazak*, *Kırgız* gibi siyasi kimlikler) kimliklerine sarılmıştır. Bölge halkının üst kimlikten yoksun kalması ve birleştirici unsurlardan faydalanılamaması, aslında birçok soruna zemin hazırlamıştır. Bu sorunlar, sadece bölgede azınlık durumunda olan etnik Rusları değil, bölge içi azınlıkları da doğrudan ilgilendirmektedir. Bölge içi azınlıklara, Kırgızistan'da veya Tacikistan'da yaşayan Özbekleri örnek gösterebiliriz. Birleştirici unsurların (din, Türkçülük gibi) göz ardı edilmesi, bölge içi azınlıkları da her zaman potansiyel çatışma kaynağı yapmaktadır. Bölgede yaşanacak etnik temele dayalı çatışmaların önlenmesi, birleştirici unsur olan üst kimliğin yaratılmasına bağlıdır. Ama böyle bir üst kimliğin, Rus azınlığın durumunu nasıl etkileyeceğine dair soruya, çalışmanın ilerleyen kısımlarında cevap arayacağız.

1.2. Orta Asya'da Ulus-Devlet İnşasının Kaynağı; Ulusçuluk

Sovyetlerin 1920'li yılların başından itibaren bölgede yürüttüğü milliyet ve yerlileştirme politikalarından bahsetmiştik. Aynı bu politikalar, bağımsızlığını yeni kazanan bölge devletlerinin yeni ulusçuluğun/ulus-devlet inşasının temelini atmıştır. Sovyet döneminde toprağa dayalı ulusun desteklenmesi ve okullarda ulusal kültüre bir gönderme yapılması, ulusçu olmayan, sadece ulusal nitelik taşıyan bir dünya görüşünün oluşmasını sağlamıştır. Ergin bu duruma, "*Orta Asya'da ulusçuluk bir ideoloji değil, habitustur* (farkında olmadan kazanılmış düşünce)." demektedir (Ergin, 2011: 22). Yani kazanılan bu kimlikler, her hangi bir siyasi niteliğe sahip olmayıp, Komünist sistemle örtüşmüştür. Bilindiği gibi, bir görüşün, hareketin veya kimliğin, kendi bünyesinde siyasal ve/veya ideolojik nitelik barındırmaması ya da az barındırması, yaşadığı toplumla/sistemle bütünleşmesini daha kolay kılmaktadır. Bundan hareketle, Sovyetlerin amacı, Orta Asya'da ulus-devletler oluşturmak değildi. Oluşan ulus-devletler, zamanında farkından olmadan ve başka amaçlarla geliştirilen politikaların sonucudur. Oysa ulus-devlet inşası ne amaçlanmıştır ne de Batı modeli olan bu süreçten bölge halkının haberi olmuştur.

Ulus-devlet inşasının meşruiyetini sağlayan ulusçuluk akımının bölgede yaygınlaşmasının haklı sebeplerinin olduğunu vurgulayan araştırmacılar da vardır.

Örneğin Iurgen Novak, 1994 yılında yayınladığı makalesinde bölgedeki ulusçu hareketler ve etnik Rusların durumundan söz ederken şu hususlara değinmektedir; *"...Rus azınlığı üzerinde doğrudan tehlike oluşturan Özbek ulusçuluğu için yeterince neden bulunmaktadır. Yıllardır Rus ordusunun bölgede bulunması, Sovyetlerin siyasi iktidarı ve İslam dininin rejim tarafından yasaklanması gibi nedenler başta gelmektedir"* (Novak, 1994: 49). Buradan hareketle, Çarlık Rusya ve Sovyet politikalarının sonucu Orta Asya'da bugünkü manasıyla ulusçuluk akımı ortaya çıkmıştır. Bu ulusçuluk türü, Anthony D. Smith'in de dediği gibi, "etnik ve soya dayalı" bir ulusçuluktur (Aktaran: Bingol, 2004: 46). Bu tür ulusçuluk, hem bölge içi soydaş etniklere hem de bölge dışı soydaş olmayan etniklere karşı asimilasyon politikalarının uygulanmasına zemin hazırlamaktadır. Kazakistan'ın çifte vatandaşlık uygulamasıyla birlikte Kazak toprakları dışında yaşayan Kazaklara çifte vatandaşlık hakkı tanınması da, etnik ve soya dayalı bir ulusçuluğun/ulus-devletin örneğidir. Bu uygulamalar, aynı zamanda Kazakistan'da yaşayan etnik Rusların çift vatandaş olmalarını da sağlamıştır (Bingol, 2004: 55). Uygulanan bu politikalar sonucu, Sovyet rejimi döneminde Kazak topraklarından göç etmek zorunda kalan bütün Kazakların geri göç etmeleri amaçlanmaktadır. Bölgenin diğer ülkelerinde ise, böyle uygulamaların hızı düşük olmasının nedeni, ekonomik olarak daha zayıf olduğundan ve Özbekistan gibi aşırı nüfusa sahip olmalarından kaynaklanmaktadır.

Orta Asya'da ulus inşa süreci günümüzde devam etmektedir. Bu süreç kapsamında devletlerin yeni anayasası, tarih yazımı ve eğitim sistemi oluşturulmuştur. Fukuyama, bölgede yeni bağımsızlığını kazanan devletlerin "kültürlerini *yeniden keşfedebilmek* için kütüphane-kütüphane dolaştıklarının" altını çizmektedir (Fukuyama, 2014: 342-344). Bunun yanında en önemlisi de yeni bir devlet dili oluşturulmuş olmasıdır. Ancak Kazakistan ve Kırgızistan'da devlet dilinin yanında, Rusçanın resmi dil statüsü vardır. Özbekistan da, Rusçaya resmi dil statüsü tanınmasına rağmen, daha sonra bu karar iptal edilmiştir. Bu uluslaşma sürecinde, devletler tarafından yürütülen politikalar ve bunun bölgedeki Rus azınlık (genel azınlıklar) üzerinde yarattığı etkisinin incelenmesi, ilerleyen bölümlerin konusudur. Özetle Orta Asya devletleri, ulus-devlet inşasının klasik modelini takip etmektedirler.

2. ORTA ASYA DEVLETLERİNDE RUS AZINLIĞIN DURUMU VE TEMEL SORUNLARI

2.1. Günümüzde Orta Asya Devletlerinde Yaşayan Ruslar

2.1.1. Rusların Bölgede Etnik Dağılımı

Türkistan topraklarının işgal edildiği dönemden SSCB dağılana kadar bölgeye milyonlarca Avrupalı (Türkistan bölgesine ait olmayan halklar) nüfus birçok amaç ve politika çerçevesinde yerleştirilmiştir. Bu yerleşim süreci, aşama olarak gerçekleşmiş ve bu da daha sonradan birer bağımsız devlet olacak olan bölge devletlerinin etnik yapısını değiştirmiştir. Üst kimliğin (Sovyet adamı) güçlü olduğu Sovyet döneminde, azınlık olduğu pek fazla hissedilmeyen Rusların, devletlerin ulus inşa sürecine girmeleriyle birlikte, açık bir şekilde hissedilmeye başlamıştır. Bunun en önemli nedeni, ulus-devlet kurgusunun doğasında yatmaktadır. Bu yüzden de azınlık sorunu, uluslaşma sürecinin ortaya çıkardığı bir olgu olarak ele alınmaktadır.

Çalışmanın ek kısmında sunulan (EK 1) Orta Asya'nın etnik yapısını ele alan haritadan da anlaşılacağı gibi, 1992 yılı itibariyle bölgede ciddi sayıda Rus nüfusu yaşamaktaydı. Yerleştiği bölgeler bakımından Ruslar, bölgede çeşitlilik göstermektedirler. Bu çeşitliliği birçok nedene bağlamak mümkündür. Örneğin Kazakistan'ın kuzey kısmında Rus nüfusun yoğunluk göstermesinin önemli nedenlerinden biri, Rusya ile olan coğrafi yakınlıktır. 2007 yılının verilerine göre Kazakistan'da Rusların sayısı, yaklaşık 4 milyon kişiydi (Peyrouse, 2008: 4). Bu nüfusun önemli kısmı da, kuzey bölgesinde yaşamaktadır.

Rus yerleşimlerinin yoğun olduğu bir diğer alanlar da, başkentler ve önemli şehir merkezleridir. Almatı-Bişkek arasında yoğunlaşan ve haritadan da anlaşılacağı gibi önemli şehirlerde görünen Rus nüfusu, buna örnek teşkil etmektedir. Kırgızistan'da yaşayan Rusların yaklaşık %70'i, başkentte yaşamaktadır (Isaev, 1998: 63). Bu durum Rusların bölgeye vasıflı işçi olarak getirtilmeleri ve en önemli vasıf gerektiren işlerde Rusların çalışmış olmalarından kaynaklanmıştır. Bu uygulamalar, Çarlık Rusya'sının sonu veya Sovyet rejimi döneminde olsun, başta bölge halkının eğitim seviyesinin çok düşük olduğu gerekçesine dayandırılmıştır. Daha sonra yönetim alanında yerleştirme sürecine girilmesine rağmen, bölgedeki önemli fabrikaların ve maden ocaklarının vasıflı işçileri (mühendisler gibi) Ruslardan

oluşturmuştur. SSCB'nin son dönemlerine doğru Orta Asya devletlerinin vasıflı işçi sınıfında yerli halkın payı artmaya başlamıştır. Örneğin Kırgızistan'da, etnik Kırgızların 1989 yılı verilerine göre şehirde yaşayanların sayısı 1,6 kat, ağır sanayide çalışanların sayısı 2,7 kat, maden işletimi ve makine üretimi alanında 3,2 kat ve hafif sanayide 1,2 kat arttığı görülmüştür (Isaev, 1998: 61)

Etnik Rusların tamamen şehir merkezlerinde yaşadığını varsaymak, elbette ki doğru değildir. Bu yerleşim alanları da köy niteliğinde olup, ancak şehir merkezinden çok uzak olmamıştır. Buralarda genelde Ruslar, tarım ve çiftlik işleriyle uğraşmışlardır. Devletlerin bağımsızlıklarını elde ettikten sonra yaşanan ekonomik sıkıntılar, öncelikle bu nüfusun göç etmesine neden olmuştur. Bu noktada Orta Asya topraklarına yerleştirilen Rusların, günümüz itibarıyla devletlerin etnik yapısındaki payının belirtilmesi yerinde olacaktır.

Tablo 3: Orta Asya Devletlerinin Etnik Yapısında Rusların Payı 1959-2007.

	1959	1970	1979	1989	1999-2000	2007 (tahmini)
Kazakistan	3.974.000 (42.7%)	5.521.000 (42.4%)	5.991.000 (40.8%)	6.227.000 (37%)	4.479.000 (30%)	4.000.000
Kırgızistan	623.500 (30.2%)	856.000 (29.2%)	911.700 (25.9%)	916.500 (21.5%)	603.000 (12.5%)	500.000
Özbekistan	1.100.000 (13.5%)	1.473.000 (12.5%)	1.665.000 (10.8%)	1.653.000 (8.3%)	900.000 (3%)	800.000
Tacikistan	262.600 (13.3%)	344.000 (11.8%)	395.000 (10.4%)	388.500 (7.6%)	68.000 (1%)	50.000
Türkmenistan	262.700 (17.3%)	313.000 (14,5%)	349.000 (12.6%)	334.000 (9.5%)	120.000 (2%)	150.000

Kaynak: Peyrouse, 2008: 4.

Tablodaki verilerden de anlaşılacağı gibi, Sovyetler Birliği dağılmadan hemen önceki (1989) nüfus sayımına göre, Ruslar, toplam Orta Asya nüfusunun yaklaşık %20'sini (9,5 milyon kişi) oluşturmaktaydı (Peyrouse, 2008: 1). Böylece Orta Asya'da yaşayan Ruslar, 25 milyonluk yeni Rus diasporasının önemli kısmını oluşturmuştur. Genel olarak Ruslar, bölge devletlerinde ikinci ya da üçüncü önemli etnik grup niteliğinde olmuştur (Toshenko, 1992: 59). Bu sayı zamanla azalmış ve devletlerdeki genel nüfusa göre oranları da düşmüştür. Bu azalmanın başlıca

nedenlerinden biri, anavatana (Rusya) gerçekleşen göçtür. Bir diğer neden ise, bölge devletlerindeki doğum oranının Rus nüfusa göre yüksek oluşudur. Doğum oranındaki fark, zamanla genel nüfus içindeki Rus payının azalmasına neden olmuştur. Göç, Orta Asya Ruslarının karşı karşıya kaldığı en önemli sorunlardan biridir. Bu olgunun altında, siyasal, ekonomik ve toplumsal nedenler yatmaktadır. Aniden yaşanan ekonomik, siyasal ve toplumsal değişimler, diğer bütün halklar gibi, Rusları da hazırlıksız yakalamıştır. Bu değişimlere ayak uydurmakta zorlanan nüfus, çözümü, göçte bulmuştur (Isaev, 1998: 62). Orta Asya'dan dünyanın çeşitli bölgelerine (özellikle de Rusya'ya) yaşanan göç süreci ilerleyen bölümlerde detaylı ele alınacaktır.

Rusların bölgede bir etnik çatışma kaynağı olma potansiyeli yok değildir. Bu konu, Rusya Federasyonu'nun Kırım'ı ilhak etmesiyle gündeme gelmiştir. Orta Asya'da bu sorun, kendi bünyesinde çok sayıda Rus nüfusu bulunduran Kazakistan ve Kırgızistan gibi devletleri daha çok ilgilendirmektedir. (Belafatti, 2014: 2) Bir azınlığın genel nüfusa oranla sayısının yüksek olması, bir etnik çatışmaya taraf olma ihtimalini arttırmaktadır. Ancak Rusların kendi aralarında diğer azınlıklara göre dayanışma duygusunun düşük olması (en azından diğer gruplar gibi boy ilişkilerinin olmaması) bu ihtimali azaltmaktadır (Belafatti, 2014: 3). Azınlık gruplarına değinirken, azınlıkların kendi aralarındaki dayanışma duygusunun öneminden bahsetmiştik. Bu duygunun yüksek olması, bir azınlığın etnik anlamda bir çatışmanın tarafı olma ihtimalini de arttırmaktadır.

2.1.2. Demografik Bakımdan Orta Asya'da Ruslar

Bölgede yaşamakta olan Rus nüfusun sayısı, gün geçtikçe düşüş göstermektedir. Bunun başlıca nedenlerinden biri, göç ve doğum oranının düşük olmasıdır. Sayısal olarak değişken niteliğe sahip Rus nüfusunun yapısı, durumu ve dinamik özelliklerinin kesin rakamlarla gösterilmesi güçtür. Bu durum, bölge devletlerindeki istatistik kurumlarının etkili bir şekilde çalışma yürütmemesi ve göç eden nüfusun takibinin zor olmasından kaynaklanmaktadır. Örneğin Kazakistan'da yaşayan Ruslar arasında doğum oranı %8,6'dır. Kazak nüfusunun doğum oranı buna kıyasla 1,4 kat daha fazladır. Bu farkı, ölüm oranından da görmek mümkündür. Çünkü ülkede Kazak nüfusun 60 yaş ve üzeri olanları %17'dir. Ruslarda ise bu oran 3,2 kat daha fazladır (Jarkynbaeva, 2011: 81). Verdiğimiz bu oranlar, bütün beş

devlette de hemen hemen aynıdır. Rusların en çok olduğu Kazakistan üzerinden durumu anlatmayı tercih ettik. Bu doğum oranındaki düşüşle ölüm oranındaki artış yukarıda verdiğimiz tablodaki (Tablo 3) Orta Asya genelindeki Rus nüfusun azalmasının bir nedenini bize açıklamaktadır. Doğum oranının düşük olması, sadece genel Rus kültüründen kaynaklanmamaktadır. Onun yanında kent kültüründen de etkilenmektedir. Örneğin Kazakistan’da toplam Rusların %73’ü, şehir merkezlerinde yaşamaktadır (Jarkynbaeva, 2011: 81). Kent kültürü nedeniyle bir ailenin sahip olduğu çocuk sayısının düşük olması, genel Rusların demografik dinamiğini de etkilemektedir.

CIA (Merkezi Haber Alma Ajansı) verilerine göre doğum oranı sıralamasında Orta Asya devletlerinin 70 ve 90. sıralar arasında yer aldığını görmek mümkündür. Buna karşılık Rusya, 179. sırada yer almaktadır (Bakınız: CIA, 2015). Rusya ve Orta Asya devletleri arasındaki bu fark, birçok alanda kendi sonuçlarını göstermiştir. Rusya’da genç nüfusun azalması, işgücü açığı yaratmış ve bunu da Orta Asya ülkelerinden karşılamak durumunda kalmıştır. Bu nedenle Rusya’ya göç edenler, sadece bölgedeki Ruslar değildir. Rusların yanında bölge devletlerinin milyonlarca Rus olmayan nüfusu da, Rusya’da göçmen işçi durumundadır. Bunun bir diğer nedeni de, bölge devletlerindeki doğum oranının yüksek olması, ancak artan genç ve işsiz nüfusa devletlerin yeterli iş imkânları sağlayamamasıdır.

Son olarak 2013 yılı verilerine göre Orta Asya’da yaşayan Rusların sayısı 5 milyon civarındadır. Bu da, 1989 rakamlarının neredeyse yarısını göstermektedir. Bu rakamların net olarak elde edilememesinin nedenini, L. Heporskaia özellikle Özbekistan ve Türkmenistan devletlerinin kendi içerisinde barındırmış oldukları azınlıkların sayısını açıklamadıklarında yattığını öne sürmektedir (Heporskaia, 2013: 6).

2.1.3. Orta Asya’da Rusların Kimlik Bilinci

Bir devlet içinde bir grubun azınlık olarak sayılabilmesi için ortak kimlik bilincinin ve kendi aralarındaki dayanışmanın önemi büyüktür. Orta Asya’da yaşayan Ruslar arasında kimlik ve dayanışma konusu, daha sonraki dönemlerde ele alınmaya başlanmıştır. 2007 yılında Aleksandr Knyazev’in öncülüğünde Kırgızistan’da Rus Diasporasının Orta Asya Enstitüsü (RDOAE) kurulmuştur. Ancak

bölgede yaşayan Ruslar arasında kimlik bilinci ve dayanışma ruhunun ne derece olduğu tartışma konusudur (Bakınız: Rus Diasporasının Orta Asya Enstitüsü [RDOAE], 2007: 12). Z. Levin, “özellikle Baltık ve Orta Asya’da yaşayan Rusların, kendi çıkarlarını korumak için bir dayanışma ruhuna” sahip olmadığını ve bu da “kimlik bilincinden yoksun etnik küme olduklarından” kaynaklandığını iddia etmektedir (Levin, 2001: 44). Bu noktadan hareketle altının çizilmesi gereken diğer konu ise, Orta Asya Ruslarının da, bölgenin diğer etnik ulusları gibi, sonradan ‘tasarlanmış’ bir etnik grup olma ihtimalinin olup olmadığıdır. Bu konuda bölgede yaşayan Rusların da, ‘tasarlanmış’ bir etnik olduğuna dair görüşler mevcuttur (RDOAE, 2007: 14). Rusların bölgede bulundukları süreç içerisinde bölgenin diğer halkları gibi, bir kaç defa kendi kimliklerini değiştirmek zorunda kaldıklarını görürüz. Türkistan topraklarının Çarlık Rusya tarafından işgal edildiği ilke dönemlerde, bölgeye getirilen Rus nüfus, kendilerini bir Rus-Ortodoks ve yeni oluşturulan yerleşim alanlarında bir ana unsur olarak tanımlamışlardır. Böylece yerli halka göre giyim kuşam, dini ibadetler ve en önemlisi de dil konusunda farklı bir etnik grup niteliğinde olmuşlardı. Dil konusunda, bugünkü gibi, aynı dilbilgisi kuralları çerçevesinde konuştuklarını varsaymak mümkün değildir. Çünkü bölgeye gelen Rusların bir kısmı (soylular), Rusçanın yanında, Fransızca da bilmekte (o dönemde Rusya’da Fransızca bilmek soylu olmanın şartıydı sanki), diğer kısmı (köylüler) ise Rusçanın şivelerini konuşmaktaydılar (RDOAE, 2007: 15).

Bölgedeki Rusların kendi kimliklerini değiştirdikleri (ya da değiştirmek zorunda kaldıkları) diğer önemli gelişme, Bolşeviklerin iktidara gelmesidir. Bu süreç içerisinde, Ruslar da, diğer bütün halklar gibi, kendilerini “Komünist”, “enternasyonal” ve “ateist” kimlikleriyle tanımlamışlardır. Kısaca herkes “Sovyet adamı” olmuştur. Ulus bilincinin/kimliğinin Komünist ideolojiye hizmet edecek şekilde öneminin yitirilmesi sağlanmıştır. “Sovyet adamı”nın dili olan Rusça üzerindeki dilbilgisi düzenlemeleri, bu dilin daha kolay öğrenilmesini amaçlamıştır (Poppe, 2003: 772). Bu düzenlemeler, zamanla bölge Ruslarının kendi aralarındaki dilsel farklılığının giderilmesine yol açmıştır. Hatta diğer toplumların da, Rusça öğrenmek zorunda kalmalarıyla birlikte, farklılıklar daha da azalmıştır.

Rusların kendi kimliklerini belirleyen kriterlerin değiştiği son gelişme, Sovyet rejiminin yıkılışı ve Orta Asya’da ulus-devlet inşa sürecinin başlamasıdır. Önceki

bölümlerde birkaç kere dile getirdiğimiz Sovyetlerin yıkılışı ve Orta Asya’da yarattığı kimlik krizi, sadece bölge halkını değil, bölgede yaşayan Rus azınlığı da etkilemiştir. Ruslar, artık bölge devletlerinde bir etnik azınlık olmuştur. Sovyet döneminde bölgede yaşayan Ruslar, azınlık konumunda olmamışlardır. Bu da, Rusların Birlik içinde hakim ulus olmasından kaynaklanmıştır (RDOAE, 2007: 16). Bölgede yaşanan uluslaşma süreci, Rus azınlığın durumunu birçok yönden etkilemiştir. Yaşanan kimlik krizi nedeniyle bölge halkı ulusçuluğa başvururken, Ruslar arasında bir telaşa ve topluma “yabancılaşmaya” neden olmuştur. Bu yabancılaşmanın sonucu da, Rusya’ya yaşanan göçlerdir. Bu duruma, sadece uluslaşma sürecini bir neden olarak göstermek mümkün değildir. Zaten göçün en önemli nedenlerinden biri de, Sovyetlerin çöküşünün yarattığı kimlik krizinin yanında, hukuki ve sosyoekonomik belirsizliklerdir. Örneğin, Özbekistan’da hukuki olarak Ruslar, etnik azınlık sayılmamaktadır (Tishkov, 1997: 255). Ancak fiili olarak bu durum tamamen farklıdır.

Bölgede Rus azınlığın statüsünün tam olarak belirlenememesinde, anavatan olan Rusya’nın, demokrasi (insan hakları) ilkelerinin ve uluslaşma sürecinin (ulusçuluk) büyük etkisi vardır. Uluslaşma süreci, devletlerin etnik azınlıkları ya dışladıklarının ya da görmezden geldiklerinin (hukuki olarak) altını çizmiştik. Diğer yandan evrensel insan hakları ve uluslararası örgütler nezdinde de azınlıkların statüsünün belirlenmesi ve onların korunması konusunda devletlere birçok yükümlülükler getirmektedir. Orta Asya devletleri, BM (Birleşmiş Milletler), AGİT (Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı) ve BDT (Bağımsız Devletler Topluluğu) gibi birçok uluslararası/bölgesel örgütlere üyedir ve azınlıklar konusunda yükümlükleri yerine getirmek durumundadır. Uluslararası örgütler yanında, Rusya Federasyonu (RF) yapılan ikili anlaşmalar nezdinde de azınlıkların korunmaya çalışıldığını görmek mümkündür. Özbekistan-Rusya arasında 1995 yılında imzalanan iki ülke ilişkilerinin geliştirilmesini öngören ikili anlaşma çerçevesinde, “kendi devletlerinde herhangi bir etnik azınlığa karşı baskı oluşturulmasını” önlemek öngörülmüştür (RDOAE, 2007: 16). Böylece bölgedeki Rusların azınlık olarak kimliklerinin ve statülerinin belirlenmesi karmaşık hal almıştır.

2.2. Orta Asya Devletlerinin Yürüttüğü Politikalar ve Ruslar üzerindeki Etkisi

2.2.1. Hukuki Düzenlemeler: Ulusçuluk ve Demokrasi Arasında

Bağımsızlığını yeni kazanan bölge devletlerinin ulusçuluk ve liberal demokrasi arasında sıkışıp kaldıklarını görmek mümkündür. Sovyet döneminde Komünist rejime hizmet eden ve ideolojik nitelik barındırmayan ulusçuluk artık yeni bağımsız ülkelerin izlediği ideolojik hareket olmuştur. Yeni ve ulusa dayalı devletin (ulus-devlet) inşa sürecinde hukuki düzenlemeler (yeni anayasaların yazılması) önemli rol oynamıştır. Sevinç Özcan, Orta Asya’da (özellikle Kazakistan ve Kırgızistan), Baltık ülkelerine (Letonya, Estonya...) kıyasla, hukuksal anlamda Rus azınlığa daha eşitlikçi ve evrensel insan hakları nezdinde davranıldığını öne sürmektedir (Bakınız: Özcan, 2005: 5). Özellikle Estonya ve Letonya’da Rus sayısının yüksek olması, vatandaşlık ve dil politikaları çerçevesinde baskı uygulanmasına neden olmuştur.

Orta Asya’da söz konusu devletler, birer BDT üyesidir. 1994 yılında Minsk’te varılan anlaşma çerçevesinde, devletler kendi iç hukukları nezdinde azınlıkları korumakla yükümlü olmuşlardır. Bu anlaşma metninde azınlıklar, “ o devlette sürekli yaşayan, vatandaş olan ve çoğunluğa göre farklı kültürel özellikleri bulunan topluluk” olarak tanımlanmaktadır (Aktaran: Hoperskaia, 2013: 11). Bu noktada Orta Asya devletlerinde yaşayan Rusların hukuki statülerini belirleyen bazı önemli düzenlemelere gönderme yapmak doğru olacaktır. Bu düzenlemelerin başında, anayasal düzenlemeler gelmektedir. Orta Asya devletlerinin birer anayasaya sahip olması, 1995 yılına kadar sürmüştür. Bu süreç sonucu ortaya çıkan anayasal metinlerde, demokrasinin (evrensel insan hakları) ve ulusçuluğun (metinde etnik kimliğe önem verilmesi gibi) da izini bulmak mümkündür.

Orta Asya’da en çok Rus nüfus bulunduran ülke Kazakistan’dır. Kazakistan Anayasası 30 Ağustos 1995 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Bu Anayasa metninde, Rus azınlığı doğrudan ve dolaylı olarak ilgilendiren önemli madde ve fıkralar vardır. Mesela, Anayasa metninin başında, “*Kazakistan halkı, ortak tarihi kader birliğiyle kadim Kazak topraklarında kendi devletini kurmuştur...*” ifadeleriyle başlayan bir yemine yer verilmektedir. Kazakistan Cumhurbaşkanı’nın görev ve yükümlülükleri

kısımında ise, Cumhurbaşkanı'nın doğumundan beri Kazakistan vatandaşı olması, Kazak dilini serbest konuşabilmesi ve ülkede en az 15 yıl yaşamış olması (Kazakistan Anayasası, 1995, Md. 41) gerekmektedir. Ayrıca devlet içindeki bütün etnik grupların kendi kültürel özelliklerini koruması ve geliştirmesi, Anayasal güvence altına alınmıştır. Bunun yanında da etnik temele dayalı ayrımcılık (*ethnic separatism*) yasaklanmıştır.

Kazakistan Anayasası'nda devlet dili olarak Kazakça kabul edilmiştir. Onun yanında resmi işlerde Rusçanın da kullanılmasına izin verilmiştir. Diğer farklılıklar ise, kendi dillerini eğitim, sanat ve günlük konuşmada kullanmakta serbesttirler (Hoperskaia, 2013: 13). Rusçanın bölgedeki durumu ve geleceği ileride tartışılacaktır. Bu kısımda Rus azınlığı doğrudan ve dolaylı olarak ilgilendiren hukuki uygulamalara değinilecektir. Bu kararlardan biri, Kazakistan'ın temsilciler meclisi niteliğindeki kurumunun adının değiştirilmesiyle ilgili olmuştur. 1995 yılında "Kazakistan *Halkları* Asamblesi" adını taşıyan Anayasal kurum, 2007 yılında alınan bir kararla "Kazakistan *Halk* Asamblesi" olarak adı değiştirilmiştir (Hoperskaia, 2013: 15). Amaç, daha homojen bir etnik ve ulusal yapıya sahip olmaktır. Uluslaşma süreci yaşayan bütün devletlerde, böyle kararların alınması, ulus-devlet kurgusunun doğasından kaynaklandığının altını çizmiştik.

Rusların genel nüfusa göre payının yüksek olduğu ikinci ülke, Kırgızistan'dır. 2012 yılı sayılarına göre, ülkede 382 bin Rus nüfus yaşamaktadır. 6 milyon nüfusa sahip olan Kırgızistan'ın etnik yapısı önemli ölçüde etkilenmektedir. Bağımsızlığın ilk yıllarında ülkede ikinci sırada bulunan Rus nüfus, düşük doğum oranı ve göç nedeniyle sayıları azalarak Özbeklerden sonra üçüncü sıraya düşmüştür. Kırgızistan etnik yapısı bakımından Kazakistan'a kıyasla daha da homojen yapıya sahiptir. Etnik yapısının türdeş niteliğe sahip olması, devletlerin daha kolay uluslaşmasını sağlamaktadır. Etnik türdeşlik, ileride ele alacağımız Özbekistan, Türkmenistan ve Tacikistan'da daha da ileri konumdadır. Devletlerin uyguladığı azınlık politikaları da ona göre değişiklik göstermiştir.

Kırgızistan'ın 5 Mayıs 1993 tarihinde kabul edilmiş olan ve 2010 yılında yapılan referandumla önemli değişikliğe uğrayan Anayasası da, Rus azınlığı doğrudan ve dolaylı olarak ilgilendiren hükümler içermektedir. Anayasanın 10. maddesinin 3. fıkrası, "ülke sınırlarında yaşayan bütün etnik unsurların kendi

kültürel özelliklerini korumalarının ve geliştirmelerini”, Anayasal güvence altına almaktadır (Kırgız Cumhuriyeti Anayasası, 2010, Md. 10). Ancak bu güvencenin sınırını, Anayasa’nın 4. maddesinde görmek mümkündür. Bu madde, “bir siyasi hareketin dini ve etnik temele dayanmasının yasaklanması” ile ilgilidir. Yani etnik farklılıkların, siyasetin dışında tutulması kararlaştırılmıştır. Ancak bu durum, fiili olarak diğer birçok ülkelerde olduğu gibi farklıdır. Örneğin günümüzde Kırgız siyasetinde, ulusçuluk ideolojisine (açıkça belirtmezse de) sahip partiler faaliyet göstermektedir.

Kırgızistan Anayasası, insanların, “kendi etnik kimliğini belirlemesinde özgür olduğu” maddesini (20 ve 38.maddeler) getirerek, etnik farklılıklar arasında eşitliği hukuki olarak sağlamıştır. Ancak “etnik Kırgızların hangi ülke vatandaşı olmalarına bakmaksızın kolay şartlarla Kırgızistan vatandaşlığı verilebileceğini” (50. madde) belirtmiş olması, ulus-devlet inşası/uluslaşma sürecinin belirtisidir. Uluslaşma süreci, homojen toplumlarda daha hızlı gerçekleşir demiştik.

Bölge devletleri arasında en çok nüfusa sahip olan Özbekistan, bu demografik gücüne rağmen, diğer devletlere göre etnik yapı olarak daha da türdeş yapıya sahiptir. Özbekistan’da Rus azınlığın sayısı, günümüz itibarıyla 500 bini geçmemektedir (Hoperskaia, 2013: 6). Bu rakamın Kırgızistan’da bulunan Ruslara göre yüksek olmasına rağmen, genel nüfusa göre oranlarının düşük olması, Rus azınlık için birçok sorunların yaşanmasına neden olmaktadır. Bu sorunlar, hem hukuki hem de ekonomik ve toplumsal nitelik göstermektedir. Hukuki olarak Özbekistan, etnik farklılıkları en azından uluslararası anlaşmalar çerçevesinde korumakla yükümlüdür. Ancak Özbekistan’daki katı ve baskıcı siyasi rejim, sadece etnik azınlıklar değil, toplumun diğer farklılıklarının da baskı altında tutulmasına neden olmaktadır. Böylece Özbekistan’da yaşanan ulus-devlet inşa süreciyle birlikte yürüyen siyasi otoriter rejim, azınlıkların genel insan hakları (Kymlicka’nın genel insan hakları + özel haklar yoluyla azınlık çözümünü hatırlayalım) çerçevesinde de korunmasını zorlaştırmaktadır. Bu durum, bölge devletlerinde özellikle Özbekistan ve Türkmenistan siyasi rejimleri için daha çok söz konusudur.

8 Aralık 1992 yılında yürürlüğe giren Özbekistan Anayasa’sının 3. Maddesi, “Özbekistan Cumhuriyeti ulus-devlet yapılanmasını (özetlenmiştir) kendisinin belirleyeceğini” (Özbekistan Cumhuriyeti Anayasası, 1992, Md. 3) öngörmektedir.

Bu yönüyle “ulus-devlet” ifadesinin kullanıldığı bölgenin tek ülkesidir. Anayasanın 4. maddesi, “Özbekistan Cumhuriyeti’nin devlet dili olarak Özbekçenin kullanılacağını” (1. fıkra) ve devamında “ülke topraklarında bulunan bütün etnik farklılıkların, kendi kültürel özelliklerini koruması ve geliştirilmesi devlet güvencesine alınacağını” (2.fıkra) öngörmektedir. Özbekistan Anayasasının daha “ulusçu” bir niteliğe sahip olduğunu, bu maddelerden anlamak mümkündür. Hem bunu açıkça Anayasasında belirtmiş, hem de diğer devletler gibi, Rusçaya resmi bir statü tanımamıştır. Özbekistan’da etnik ve dini temele dayalı siyasi partilerin kurulması Anayasa ile yasaklanmıştır.

Sayıları bakımından, Rus azınlığın, Çarlık Rusya ve Sovyet döneminden itibaren düşük olduğu ülke, Tacikistan’dır. Bu durum ülkenin doğal kaynakları ve verimli tarım alanlarından yoksun olmasından kaynaklanmıştır. Çünkü çoğu vasıflı işçi olarak bölgeye getirilen Rus nüfus, özellikle tarım ve madencilik alanlarında yoğunlaşıyordu. Sovyetler için bölgenin bir “hammadde deposu” olduğunu hesaba kattığımızda, bu yerleşimlerin nedenini anlamak mümkündür.

Tacikistan da, birçok bölge ülkesi gibi, uluslararası örgütler ve genel insan hakları nezdinde, bünyesinde bulunan farklılıkları hukuki olarak koruma çabasına girdiğini görmek mümkündür. Bölgede etnik olarak türdeş niteliğe sahiptir. Önemli sayıda Özbek nüfus yaşamaktadır. Zaten az sayıda olan Rus nüfus da gün geçtikçe azalma göstermektedir. Tacikistan Anayasası, Tacik ulusuna dayalı bir özel statü ya da diğer ülkelerdeki gibi bir ayrıcalık tanımamıştır. Ancak Anayasanın 2. maddesi, “Tacikistan Cumhuriyetinin devlet dilinin Tacikçe olacağını” ve “Rusçanın uluslararası ilişkilerde kullanılacağını” öngörmektedir (Tacikistan Cumhuriyeti Anayasası, 1994, Md.2). Böylece diğer Kazakistan ve Kırgızistan’dan farklı olarak Rusçaya da “uluslararası” ilişkilerde kullanılacağına dair bir sınırlama getirmektedir. Tacikistan’da Rusçanın Anayasa ile güvence altına alınması, nüfusunda bulunan Rus azınlıktan dolayı değil, daha çok Rusya Federasyonuna olan ekonomik ve dış politikadaki bağıllığından kaynaklanmaktadır.

Orta Asya devletlerinin hem sayı olarak hem de genel nüfusa oranla Rusların az olduğu ülke, Türkmenistan’dır. Günümüzde yaklaşık 100-150 bin kişi arasındadırlar (Shustov, 2012: 12). Türkmenistan etnik yapısı itibariyle Orta Asya’nın en homojen devletidir. Bu durumun sağladığı avantaj çerçevesinde

Türkmen Anayasası “Türkmen ulusuna” doğrudan gönderimlerde bulunmaktadır. Anayasanın başlangıcında, Türkmenlerin, “...ulusal değer ve çıkarları korumayı ve Türkmen halkını güçlendirmeyi kabul edeceklerini” (Türkmenistan Cumhuriyeti Anayasası, 1992) dile getiren yemin bulunmaktadır. Türkmenistan’da yaşayan Rus nüfus ve diğer etnik azınlıklar, devlet tarafından resmi olarak açıklanmamaktadır. Onların sayılarının belli olmayışı, azınlıkların statülerinin belirsizleşmesine neden olmaktadır. Özbekistan’daki gibi, bu ülkede de, azınlıklar, öncelikle genel insan hakları çerçevesinde tartışılması gerekmektedir. Çünkü insan haklarına yeterince saygı gösterilmeyen bir ülkede, azınlık haklarından bahsetmek mümkün değildir. Azınlık hakları, bu haliyle evrensel insan haklarının bir parçasıdır.

2.2.2. Dil Politikaları: Resmi ve Resmi Olmayan Rusça

Dil, bir etnik grubun hayatta kalabilmesi için en önemli unsurdur. Sovyet zamanında, Rusya hariç, bütün bölgeler iki resmi dili olan bölgelerdi. Her ne kadar iki dil olduğu resmîyette vurgulansa da, aslında Rusçanın egemenliği söz konusuydu. Rusça, Sovyet insanının/sosyalizm dili idi. Yani Sovyet topraklarında, toplumda bir statü kazanabilmek için Rusça bilmek bir zorunluluk olmuştur. Ancak egemen devletlerin ortaya çıkması, bu durumu özellikle Özbekistan gibi bazı ülkelere kökünden değiştirmiştir. Özbekistan’da bu alandaki sorunu, iki soru altında toplayabiliriz: Özbekistan Latin ya da Arap alfabesine geçmeli midir; Özbekistan’da iki dilli bir yönetimden herkesin Özbekçe bilmesi gereken tek dilli bir rejime geçiş nasıl sağlanacaktır? Bu durumu radikal olarak çözmek isteyen Özbekistan, 1992 yılında (daha Sovyetlerin yeni dağıldığı dönemler) bütün ülke vatandaşları tarafından sekiz yıl içinde (2000 yılına kadar) Özbekçe öğrenilip konuşulmasını zorunlu hale getiren yasa çıkartmıştır. Aksi takdirde herhangi bir devlet kurumunda çalışamayacak, çalışıyor olanlar işten atılacaktı (Novak, 1994: 46-47).

Özbekistan’daki bu durum, aslında birçok yandan bütün Orta Asya ülkeleri için geçerlidir. Ulus devlet inşa süreci, doğal olarak ülkelere yaşayan bölge dışı ve bölge içi azınlıkları birçok yönden etkilemiş bulunmaktadır. Bu süreç, azınlıkları, bazı bölgelerde daha dayanışmacı hale getirirken; bazı bölgelerde de, onların başka bölgelere göç etmelerini tetiklemektedir. Genel olarak Orta Asya’da dilsel sorunları şu başlıklar altında toplayabiliriz; alfabe değişikliği konusunun gündemde tutulması,

bazı dillere ikinci resmi dil statüsü verilmesi ve yabancı dil olarak hangi dillerin okullarda okutulması, vs. konular.

1990'lı yıllardan itibaren alfabe değişikliğini gündeminde tutan ve daha sonra Kiril alfabesinden Latin alfabesine geçmiş olan Özbekistan ve Türkmenistan'ın, bölgenin diğer üç devletine kıyasla daha da ulusçu politikalar yürüttüğünü görmek mümkündür. Bu durum, öncelikle Sovyet döneminden kalan Rusça cadde ve şehir adlarının yerel dillere çevrilmesi, daha sonra ise eğitimde yerel dillerin öneminin artırılması gibi uygulamalarla gündeme gelmiştir. Bu uygulamalar, sadece Özbekistan ve Türkmenistan ile sınırlı kalmayıp, bölgenin diğer ülkelerinde de yaygınlık göstermiştir. Ancak bu iki ülke, bir dil için vazgeçilmez olan alfabe değişikliğine giderek, bir kırılma dönemine girmişlerdir. Bir dilin alfabesinin değişmesi, hem Rusya'ya olan bağımlılığını azaltmış hem de ülkesinde bulunduran Rus azınlığın birtakım sorunlar yaşamasına neden olmuştur. Sorun yaşamış olmalarının en önemli nedeni de, bölgede yaşayan Rusların, Sovyet döneminde yerel dilleri öğrenmemiş olmalarıydı. Çünkü "Sovyet insanının" Rusçanın yanında bir başka yerel dili öğrenmesi gibi bir zorunluluk yoktu. Zaten eğitim yoluyla herkesin kendi dilleri yanında, Rusçanın da öğretilmesi mecburi hale getirilmişti.

Bölgede yaşayan Rus azınlığı doğrudan ilgilendiren konuların birisi de Rusçanın bölgedeki statüsüdür. Rusça, Rusya dışında, Beyaz Rusya'da devlet dili olarak kabul edilmiştir. Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan gibi Kafkas ülkelerinde daha statüsü belirlenememiştir. Letonya ve Estonya'da ise yabancı dil olarak görülürken, Kırgızistan, Kazakistan, Tacikistan (uluslararası ilişkilerde kullanılacak) ve Ukrayna'da ikinci resmi dil niteliğindedir. Özbekistan ve Türkmenistan, resmi dil olarak kabul etmemişlerdir (Vavilova, 2014: 33).

Orta Asya devletlerinde yaşayan Rus azınlığının sayısının genel nüfusa olan oranı, Rusçanın devletlerdeki statüsünü etkilediğini görmek mümkündür. Bölge devletlerinden Kazakistan ve Kırgızistan'da Rusçaya resmi dil statüsü tanınırken iki ülkede de Rusların, ikinci en önemli azınlık durumunda olduğunu görmek mümkündür. Kazakistan'da, neredeyse Kazaklar kadar, Kırgızistan'da Kırgızlardan sonra gelen önemli sayıdaki nüfusu teşkil etmişlerdir. Türkmenistan ve Özbekistan ne Rusçaya resmi dil statüsü tanımaktadır, ne de genel nüfusunda Rusların olduğunu

resmi olarak kabul etmektedir. Bu iki devletten yaşanan Rus göçü, devletlerin azınlıkları görmezden gelme politikalarının bir sonucudur.

Tacikistan’da Rusların genel nüfusa oranla az payının olmasına rağmen, Rus dilinin resmi statü kazanmış olması bir istisnai durumdur. Yukarıda ele aldığımız, Tacikistan’da Rus dilinin “uluslararası ilişkilerde” kullanılacağına dair statüsü aslında bir dış politika aracıdır. Ekonomik ve askeri olarak Rusya Federasyonuna bağımlı olan bu ülkenin, Rusçaya “uluslararası” statü tanımış olması, iç işlerinde Rusçanın kullanımında serbest olma yetkisi vermektedir. Kısacası Tacikistan, Rusçaya ikinci resmi dil statüsü tanıyan (Kırgızistan ve Kazakistan) ve tanımayan (Özbekistan ve Türkmenistan) devletlerin orta yolunu uygulamaktadır. Bu durum da, ülkesinde bulunan Rus azınlığın etkisiyle değil, Rusya’ya olan ekonomik bağımlılığından kaynaklanmaktadır.

Orta Asya’da dil politikaları, ulus-devlet inşa sürecinin en önemli araçlarından biridir. Hukuksal olarak bütün bölge dilleri, birer devlet dili statüsü kazanmıştır. Bu durum bölgede yaşayan etnik azınlıkların durumunu etkilemiştir (Bingol, 2004: 56). Ulus-devlet inşa süreci çerçevesinde üzerinde çok durulan dil politikaları, ülkede bir dilin *baş dil* (titular language) olmasını amaçlamaktadır. Bölgede yaşayan Ruslar olmak üzere birçok etnik azınlık, kendi dillerinde eğitim görme konusunda bu politikalardan etkilenmektedir. Örneğin Kazakistan’da nüfusun neredeyse %60’ı etnik olarak Kazak değildir (Bingol, 2004: 60). Kazakistan Anayasasının öngördüğü, “herkesin kendi dilini kullanma hakkı” ile “devlet kurumlarında Kazakçanın kullanımı zorunluluğu” hükümlerini, bir birinden ayıran sınırın belirlenmesi zordur.

Bölgede yaşayan Rus azınlığı dünyanın diğer etnik azınlıklarından farklı kılan durum, Rusların bölge dillerini hiç konuşamaması ya da az konuşabilmesidir. 2003 yılı verilerine göre Kırgızistan’da yaşayan Rusların sadece %1,6’sı Kırgızca konuşabilmekte, %22’si sadece anlayabilmekte ve yaklaşık %75’i de ne konuşabilmekte ne de anlayabilmektedir. Bu oranlar bölgenin diğer ülkelerinde de aşağı yukarı aynıdır. Kazakistan’da Rusların %74’ü Kazakça ve Tacikistan’da %52’si, Tacikçe bilmemektedir (Peyrouse, 2008: 16). Rusların çoğunun, vatandaşı oldukları ülkelerde yerli halkın dilini konuşamamaları, yerli halka olan yabancılaşma sürecini daha da hızlandırmıştır. Bölge devletlerinin bağımsızlıklarını kazandığı ilk

yılların nesli, genelde Rusça konuşabilen bir nesildi. Ancak bölge devletlerinin ulus-devlet inşa çabaları sonucu, bugünkü neslin Rusça konuşma oranı gün geçtikçe azalmaktadır. Rusça bilmeyen veya az bilen genç nüfusun çoğalması, Rusların bölge dillerini konuşamamalarının bir sorun olarak algılanmasına neden olmuştur. Yerli halkla Rus azınlık arasındaki bu durum, gelecekte ciddi sorunları yaratabilecek potansiyel taşımaktadır. Çünkü bir azınlık üzerindeki toplumsal ve siyasi baskının artması, o azınlığın siyasal nitelik kazanmasına neden olmaktadır. Siyasi nitelik kazanan azınlıklar ise, her zaman ulus-devlet modeli için bir tehlike kaynağıdır. Ayrıca topluma yabancılaşan azınlıkların dış güçler tarafından kendi çıkarları doğrultusunda kullanılmasını kolay hale getirmektedir. Rusya dışındaki Rusların sayılarının yüksek olduğu ülkelerde yaşanan etnik çatışmalar, dış güçlerin bir azınlık sorunundaki rolünün önemini göstermiştir. Rusya'nın Ukrayna'ya asker konuşlandırması ve Kırım'ın ilhakı, bu duruma örnek teşkil etmektedir.

Toplumsal olarak Rusça, bölgede hala kendi gücünü korumaktadır. Özellikle Kazakistan ve Kırgızistan'da bu hissedilir durumdadır. Bu ülkelerde Rusçayı ana dili olarak sayan, sadece etnik Ruslar değil, birçok yerli halk da vardır. Kazakistan nüfusunun %60'ı ve Kırgızistan'ın %30'u nüfusu ana dili olarak Rusçayı tercih etmektedir (Tselishev, 2014: 15). Yukarıda da altını çizdiğimiz gibi, bu oranlar, gün geçtikçe düşüş göstermektedir. 1990'ların ilk yarısında bölgeden göç eden Ruslar arasında yapılan bir araştırmaya göre, göç nedeni olarak dil sorunundan (katılımcıların %16'sı) çok, ekonomik sorunları (%64) belirtmişlerdir. Ancak 2000lerden itibaren göç nedenlerinin arasında dilsel ve kültürel baskının yeri arttığı görülmüştür (Kurganskaia, 1999: 4).

2.2.3. Eğitim Politikaları: Rusça Okullar

Eğitim politikaları, ulus-devlet inşasının araçlarından biridir. Hükümetler, bir ulusa dayalı devlet modelini kurmak için sık sık eğitim politikalarında değişikliğe giderler. Çünkü genel eğitim sistemi, insanları yönlendirme konusunda etkili bir araçtır. Orta Asya devletleri de, kendi ulus-devletlerinin inşa sürecinde eğitim aracını kullanmış ve hala kullanmaktadırlar. Uluslaşma amacına dayalı bir eğitim sistemi, etnik farklılıkların topluma yabancılaşmasına ve bazen de baskı görmesine neden olmaktadır.

Orta Asya devletlerinde, eğitim politikaları anlamında, Ruslar, diğer etnik azınlıklara göre daha da avantajlı durumdadır. Çünkü bölge devletlerinin tamamında hala Rusça eğitim veren okullar ve üniversitelerde Rusça bölümler hizmet göstermektedir. Ancak Wilson Araştırma Merkezi araştırmacısı ve Orta Asya uzmanı Sebastien Peyrouse, bunun bir geçici durum olduğunu ve ileride Ruslar üzerinde eğitim alanında da baskının oluşacağı görüşündedir (Bakınız: Peyrouse, 2008: 17).

Kazakistan, kendi Anayasasında etnik azınlıkların dillerinin korunmasını bir güvence altına almıştır. Kazakistan Milli Eğitim Bakanlığı'nın verilerine göre (2000 yılı) ülkede 1,6 milyon (%50,6) öğrenci Kazak, 1,5 milyon (%45) öğrenci de Rus dillerinde eğitim görmektedir (Peyrouse, 2008: 18). 2000'li yıllara kadar, bu rakamlar, ülkenin bütün eğitim alanlarında aynı oranları seyretmiştir. Ancak ülkede yaşayan Rus nüfusun zaman geçtikçe azalması, Rusçanın kullanım alanını da daraltmaktadır. Bu da, dolayısıyla ülkenin eğitim sisteminde Kazakçanın kullanım alanını genişletmiştir.

Kırgızistan'da 2006 yılı verilerine göre 133 Rusça, 138 Özbekçe ve 1300 Kırgızca eğitim veren eğitim kurumu mevcuttur. 440 okul da hem Kırgızca hem de Rusça eğitim vermektedir (Peyrouse, 2008: 18). Kırgızistan'da onun yanında önemli sayıda Özbek nüfusu bulunmaktadır. Oş bölgesinde Rusça eğitim veren okullara göre Özbekçe eğitim veren okulların sayısı daha çoktur. Özbekler arasındaki nüfus artışını hesaba katarsak, Özbek okullarının zamanla artacağını göstermektedir. Rus okulları ise Kazakistan'daki gibi gün geçtikçe azalmaktadır. Önceden kendisi etnik olarak Kırgız olup da, Rus okullarına giden çok sayıda yerli öğrenci olmuştur. Ancak şimdi ise bazı bölgelerde etnik Ruslar kalmadığından okullar, sadece "Rusça okul" adını taşımaktadır.

Özbekistan ve Türkmenistan, diğer bütün azınlık politikalarında da olduğu gibi, eğitim politikalarında da, asimilasyona dayalı bir anlayış yürütmektedir. Türkmenistan'da 1991 yılında yaklaşık bin civarında olan Rusça okulları sayısı 2005 yılında 50 olmuştur (Peyrouse, 2008: 19). Türkmenistan'ın 1 Ocak 2000 tarihinde aldığı kararla Kiril alfabesinden Latin alfabesine geçmiş olması, birçok Rus dilini kullanan azınlıkların eğitimini etkilemiştir. Ülkede "Neitralnyi Turkmenistan" gazetesi Rusça yayınlandığını bir istisna olarak kabul ettiğimizde, etnik azınlıkların

hiçbirinin kendi dillerinde yayın yaptığı ne gazete ne de televizyonları vardır (Hoperskaia, 2013: 51).

Özbekistan'ın "Eğitim Yasası", "kamu alanlarında hangi dilin kullanılacağına" dair "Devlet Dili Yasasına" gönderimde bulunmaktadır (Hoperskaia, 2013: 34). Yani "ilköğretim devlet dilinde sağlanacak, daha sonraki eğitim süreçleri ise etnik azınlıkların yoğunluğuna göre karara" bağlanacaktı. Abdullaev, bu durumu bir yasal yanıltma olarak nitelendirmektedir (Abdullaev, 2009:). Kısacası, Orta Asya'da eğitim alanında Rusçanın yeri ve önemi, gün geçtikçe azalmaktadır. Nedeni, sadece bölge devletlerinin uluslaşma süreci değil, son dönemlerde gündemde olan küreselleşme olgusu da etkisini göstermektedir. Çünkü önceden dış dünyayı tanımanın yolu Rusçadan geçmekteydi. Yani, SSCB'nin miras bırakmış olduğu eğitim sistemi, tamamen Rusça yazılmış ve devletler de, bu Rusça eğitim araçlarından bir süre kurtulamamışlardır. Çünkü başka alternatif yoktu. Daha sonra bölgeye Rusça dışında çeşitli dillerde eğitim veren kurumlar açılmaya başlamıştır. Kırgızistan'daki Kırgız-Türk Manas Üniversitesi ve Orta Asya Amerika Üniversitesi gibi eğitim kurumları bu duruma bir örnek teşkil etmektedir. Bu yabancı eğitim kurumları, bölgenin eğitim alanındaki Rusçanın etkisini kırmaktadır. Bu da, Rus azınlığın bölgedeki durumunu doğrudan etkilemiştir.

2.3. Orta Asya'da Rusların Temel Sorunları ve Durumlarını Etkileyen Faktörler

2.3.2. Rusya'ya Tekrar Göç Süreci: Neden ve Sonuçları

Orta Asya'da bulunan etnik Rusların yaşadıkları en önemli sorun, tekrar Rusya ve dünyanın diğer çeşitli bölgelerine göç etmek zorunda kalmalarıdır. Bu göç süreci, bölgede yaşanan birçok doğal ve yapay süreçlerin etkisiyle meydana gelmiştir. Sovyetlerin yıkılışı, bölgedeki Ruslar için aniden yaşanan süreçti ve doğal olarak bir kimlik krizine neden olmuştu. Onun yanında bölgede yaşanan uluslaşma süreci araçları ve ekonomik sorunlar da bu göç sürecini etkilemiştir. Bölgede yaşanan Rusların göçü, Sovyetlerin yıkımının hemen ertesinde başlamıştır. Sayı olarak 1990 yılında 500 bin, 1991 yılında bir milyon Rus bölgeden göç etmiştir. Bu sayılar yıl geçtikçe artış göstermiştir. Ancak SSCB Savunma Bakanlığının uzmanlarının da belirttiğine göre, 1990'ların başında göç edenlerin önemli kısmı,

bölgedeki askeri personellerden oluşmuştur. Rütbe olarak bunların neredeyse %70'i subay ve onun üstüydü (Toshenko, 1992: 60).

Sovyetlerin yıkılmasıyla beraber başlayan Rus göçü sırasıyla Kafkaslar, Orta Asya ve Baltık bölgelerinden gerçekleşmiştir (Toshenko, 1992: 60). Bu sıralamadan da anlaşılacağı üzere, etnik Rusların Rusya'ya göçleri bölgelere göre değişiklik göstermiştir. Bu değişikliğin önemli nedenlerinden biri, kültürel yakınlıktır. Yani Orta Asya ve Kafkaslardan yaşanan göç sürecinin daha erken olması, İslam ve Türk kültürünün, Rus-Slav-Ortodoks kültürüne uzak olmasıdır. Başta da altını çizdiğimiz gibi, iki kültür arasında Komünist ideoloji gibi birleştirici unsurların ortadan kalkmasıdır. Ukrayna, Moldova ve Baltık ülkelerinde Ruslarla yerli toplumu birleştiren ortak dini ve kültürel özellikler mevcuttu. Bu ortak özellikler sonucu, bölgede yaşayan Rusların önemli kısmı göç etme ihtiyacı duymamışlardır. Ancak bu kültürel yakınlığın her zaman bir birleştirici unsur olamayacağını Ukrayna'da yaşanmakta olan iç savaş kanıtlamıştır. Çünkü bir toplulukta ayrılıkçı fikirlerin üstün olması, birleştirici unsurları ikinci plana itecektir.

1991 yılından itibaren bütün eski Sovyet cumhuriyetlerinde bir “milli Rönesans” süreci başlamıştır. Bu süreç çerçevesinde milletler, kendi tarihlerini kendileri yazmaya başlamış ve kendi uluslarını inşa etme yolunda yeni ve doğru deliller arama çabasına girmişlerdir. Özellikle tarih yazımı ve eğitim sistemi, Stalin dönemi uygulanan totaliter rejimin kurbanlarını bir “milli kahraman” olarak yazmaya ve okutulmaya başlanmıştır. Aslında bu durumu totaliter rejimin uygulamalarına “sonradan başkaldırı” olarak nitelemek yerinde olacaktır. Kısacası, eski rejimin kurbanları, yeni rejimin kahramanları olmuştur. Çünkü uluslaşma/ulus-devlet sürecinin etkili olabilmesi, hangi meşru zemine inşa edildiğine bağlıdır. Bu yüzden devletler için tarihte yaşanmış ulus adına kahramanlıkların önemi büyüktür. Ancak ulus-devlet inşa sürecinin bu yönü, özellikle etnik azınlıkların durumunu ciddi ölçüde etkilemektedir. Bu durum, Orta Asya'da yaşayan Ruslar olsun, Rusya'da yaşayan Müslüman-Türkler olsun fark eden bir durum söz konusu değildir. Çünkü Orta Asya'daki Ruslar, artık hakim bir etnik grup değildir. Bu bakımdan bölgede yaşayan Rusların da durumuna farklı bir bakış açısıyla bakmanın zamanı gelmiştir.

Rus göçünün nedenlerinin araştırılması, bölgedeki Rus azınlığın sorunlarının en önemli koludur. Bu konuda Toshenko'nun 1992 yılında yayınlanan makalesi bize

önemli ipuçları sağlamaktadır. Onun görüşüne göre Rus göçünün önemli iki nedeni vardır. İlkinin bölgede yaşayan Rusların sosyal güvenlerinin sarsılması olarak ele alınmıştır. Buna göre Ruslar, bölgede kendilerini sosyal olarak güvende hissetmediklerini ve bu yüzden bölgeden göç etmekte olduklarını vurgulamıştır. İkinci nedeni ise, politik nedenler olarak adlandırabileceğimiz, bölgede oluşan politik istikrarsızlık ve iktidar kavgalarını ele almaktadır (Toshenko, 1992: 62). Bunun yanında bu sıralamaya ekonomik nedenleri eklemek de makul olacaktır. Çünkü göç eden insanların tamamı, kültürel ya da siyasi nedenlerden dolayı göç etmemişlerdir. Göç nedenleri bir biriyle iç içe geçmiş durumdadır. Örneğin, Sovyet döneminde Orta Asya'ya vasıflı işçi olarak fabrikalara ve devlet görevlerine getirilen Ruslar, yeni devletlerde fabrikaların birçoğunun özelleştirilmesiyle beraber işsiz kalmıştır. İşsizlik ise hem ekonomik hem de toplumsal sorunların tırmanmasına neden olmuştur. Bu sorunlar, yerli halkın durumunu da ciddi şekilde etkilemiştir. Ancak kültürel olarak yabancılık çeken bir topluluğun (Ruslar gibi), ekonomik sorunlardan daha çok etkileneceği ortadadır. Rus azınlık ise, bu sorunlara çözümü bu bölgelerden göç etmekte aramışlardır. Aslında bu durum, sadece azınlıklar için değil, çoğunluğa da özgü bir durumdur. Bugün Rusya'nın önemli işgücünü oluşturan Orta Asya devletlerinden gelen işçiler, devletlerde yaşanan işsizlik ve düşük ücretlerin sonucudur. Kısacası, göç, sadece bazen bir tek nedenle ortaya çıkabilecek iken, bazen de bir çok nedenler sonucu kendini göstermektedir.

Yukarıda ele aldığımız bütün bu bölgede yaşanan ekonomik (özelleştirmeler, serbest piyasa ekonomisi), siyasal (ulus-devlet inşa süreci, demokratikleşme süreci) ve kültürel (ulusçuluk ve dini hareketler) süreçler, bölgede yaşayan Rusların toplumdaki yerinin yeniden tanımlanmasını gerekli kılmıştır. Çünkü artık bölgedeki Rusların hakim etnik grup değil, bir *etnik azınlık* oldukları gerçeği ortadadır. Devletler, kendi etnik yapısının çeşitliliğinin farkına vararak, ona göre politikalar geliştirilmesi, ileride yaşanacak etnik temele dayalı çatışmaların önlenmesini mümkün kılacaktır.

Rusların bölgeden göç etmelerinin, yeni bağımsızlığını kazanan devletlerdeki vatandaşlık ilkesine olan kuşkularından da kaynaklandığını düşünenler vardır. SOAS'ın (School of Oriental and African Studies) Orta Asya uzmanı Dr. Bhavna Dave, "Rusların bölgede, özellikle gelecek kuşaklarda eşit vatandaş olma konusunda

sorun yaşayacaklarını düşündüklerinin” altını çizmektedir (Greenall, 2005). Yani Rusların göç etmesinin önemli nedeni olarak toplumsal ve siyasi dışlanmayı göstermektedir. BBC muhabiri Robert Greenall kendi yazısında, Rus azınlık üzerindeki siyasal ve toplumsal baskı, özellikle Türkmenistan ve Özbekistan’da daha fazla olduğunu belirtmektedir (Greenall, 2005). Bu baskı, devletlerin ulus-devlet inşa sürecinden mi, yoksa ülkedeki demokrasi sorunundan mı kaynaklandığı tartışma konusudur. Bu alanda yapılan çalışmaların çoğu, yönetimin demokrasi ilkelerinden yoksun olmasının, zaten uluslaşma süreci nedeniyle sorun yaşayan azınlıkların durumunu daha da kötüleştireceğini belirtmektedir (Bakınız: Massansalvador, 2010: 3-11;).

Rusların bölgeden ayrılmalarını etkileyen etmenler, sadece yukarıda ele aldıklarımızla sınırlı değildir. Onların yanında bölgede yaşanan çatışmalar (Rusların taraf olmadığı halde) da göçe zemin hazırlamaktadır. Kırgızistan’da yapılan bir anket çalışmasında katılımcıların yaklaşık %50’si, bir çatışma durumunda göç edeceklerini belirtmişlerdir. Her şeye rağmen ülkede kalacaklarını belirten katılımcılar ise, %10’u geçmemektedir (Isaev, 1998: 65). Bu durumdan da anlaşılacağı gibi, bölgede yaşanan ve/veya yaşanacak çatışmalar, Rus göçünün önemli etkenlerinden biridir.

Tablo 4: Potansiyel Rus Göçmenlerinin Güdülleri (katılımcıların %’si)

Göç nedenleri	Erkekler	Kadınlar	Hepsi
Yönetim alanından dışlanma	14.1	15.2	14.7
Ekonomik krizler	14.7	12.9	13.7
SSCB’nin çöküşü	13.2	12.9	13.0
Toplumsal savunmasızlık	11.8	11.0	11.3
Eski Sovyet cumhuriyetleri arasındaki bağın kopması	9.8	7.5	8.5
Yerel ulusçuluğun güçlenmesi	7.1	7.8	7.5
Devlet dillerin kabul edilmesi	6.6	6.8	6.7

Kaynak: Isaev, 1998: 65.

Bu tablo, potansiyel Rus göçmenlerinin güdülerini ele alan bir anket çalışmasının (Kırgızistan örneği) sonucudur. Tablodan da anlaşıldığı gibi, Kırgızistan’da yaşayan Rusların göç etmesine neden olabilecek etkenlerin başında,

yönetim alanından dışlanma ve ekonomik nedenler gelmektedir. Bu noktada, bu anket çalışmasının, 1998 yılında yapıldığını ve bugün itibariyle göçe neden olabilecek hususların sırasının değişmiş olabileceğinin altını çizmek gerekir. 2000'lerden sonra bölgede, yerel ulusçuluğun, etnik azınlıklar üzerindeki baskısının arttığını yukarıda belirtmiştik.

Bölgeden göç eden Rus nüfusun önemli kısmı, anavatan Rusya'nın çeşitli bölgelerine (%60'dan fazlası), diğer kısmı da Ukrayna, Beyaz Rusya ve Almanya gibi birçok ülkeye göç etmektedirler (Isaev, 1998: 66). Ancak 90'lı yılların sonlarında Rusya'da yaşanan ekonomik kriz ve işsizlik oranının artması, göç eden Rusların yaşam şartlarının bir süre iyileşmediğini göstermektedir. Rusların, sadece Rusya'ya değil, Orta Asya devletlerinden birinden diğerine göç ettikleri durumlar da vardır. Özbekistan'dan Kazakistan'a göç eden Ruslar, bu duruma örnek teşkil etmektedir. Rusların bölge içinde gerçekleştirdiği bu göçün nedenlerini aynı göçü yaşamış olan bir Rus göçmen şu şekilde anlatmaktadır: “... Eşim ve kızımı Kazakistan'a götürüp yerleştirdim. Ben Taşkent'teki evimizin satılmasını beklemekteyim. Birçok arkadaşım buradan Kazakistan'a taşındılar. Ben iyi maaş ödenmesini isterim. Çünkü ben mühendisim ve burada iyi maaş alamayacağımı anladım. Ayrıca ben ifade özgürlüğünün daha iyi sağlandığı ülkede yaşamak isterim. Bu yüzden Kazakistan'a taşınmaktayım” (Bondarenko, 2004). Bu noktada bölge içi yaşanan Rus göçünün, daha çok işsizlik gibi ekonomik sorunların sonucu ortaya çıktığını belirtmek mümkündür.

2.3.3. Siyasal Hayatta Ruslar: Rus Azınlığın Siyasallaşması

Bir ülke topraklarında yaşayan etnik azınlıklar, genelde şu gibi durumlarla karşı karşıya kalırlar: a) Yaşadıkları baskılara dayanamayıp göç ederler, b) devletlerin yürüttüğü asimilasyon politikalarına boyun eğlerler, c) kendi istekleriyle toplumla bütünleşirler ya da d) bir siyasal çatı altında birleşerek direnirler. Bölgede yaşayan Rus azınlığın durumunu belirleyecek olan önemli hususlardan biri de, onların siyasal nitelik kazanıp kazanmamasının öğrenilmesidir. Bir azınlığın siyasal nitelik kazanması, bulundukları ülke için bir güvensizlik kaynağını oluşturmaktadır. Bölgede Rus azınlığın siyasallaşma durumunu belirleyen önemli ölçütler söz konusudur. Onlar sırasıyla, kendilerinin bir etnik siyasal partisinin olması, siyasi parti dışında seçimlerde kullanılan siyasi birliklerin olması, bölücü siyasal birlikler

ve etnik özerk bölge savunucularının olmasıdır (Vavilova, 2014: 35). Rusların bölgenin siyasal hayatındaki yerinin bu ölçütlere göre incelenmesi daha açıklayıcı olacaktır.

Çarlık Rusya ve SSCB dönemlerinde, bölgeye getirilen Rus nüfusun önemli kısmı, vasıflı işçi olarak getirildiğinin altını çizmiştik. Ancak bu durum, Kazakistan topraklarında yaşayan bütün Ruslar için geçerli değildir. Çünkü coğrafi yakınlıktan dolayı, bölgeye, binlerce vasıfsız işçi de getirilmiştir. Bölge devletlerinde Rus nüfusun önemli kısmı göç etmeyi tercih ederken, belli sayıdaki yaşlı nüfus asimile olmayı ya da o toplumla bütünleşmeyi tercih etmektedir (Vavilova, 2014: 36). Genç nüfusun göçü tercih etmesi, daha çok işsizlik gibi ekonomik sorunlardan kaynaklanmaktadır. Hala bölgede yaşayan Ruslar, kendi dillerinde konuşup, eğitim görebilmektedirler. Ayrıca kendi aralarında dayanışma örgütleri de kurmuşlardır (Bölgedeki Rus merkezleri için bakınız: Katalog Russkih Tsentrov, 2016). Ancak Vavilova, Kazakistan dışındaki bölgede yaşayan Rusların kendi aralarında kurdukları birliklerin, siyasi niteliğe sahip olmadığının ve siyasal süreçlere dâhil olmadığının altını çizmektedir. Bunun başlıca nedenleri, bölgede etnik temele dayalı siyasal örgütlenmelerin Anayasayla yasaklanması ve bölgede Ukrayna ve Moldova'daki gibi etnik Rusların özerk bölgelerinin olmayışındır. Çünkü etnik temele dayalı özerk bölgelerin oluşu, etnik azınlığın daha da siyasallaşmasına neden olabilmektedir. Özellikle Rusların yoğun yaşadığı Ukrayna ve Moldova gibi ülkelerde yaşanan etnik temele dayalı çatışmalar, bu duruma örnek teşkil etmektedir. Orta Asya ülkelerinin çoğunda Rus azınlığın sayısının genel nüfusa göre düşük olması, ilgili devletlerin (Türkmenistan ve Özbekistan gibi) daha da baskıcı politikalar gütmesine zemin hazırlamaktadır. Bu bölgelerde Ruslar ya göç edecek ya da toplumla bütünleşmek (isteyerek ya da mecburi) durumundadırlar. Ukrayna'daki gibi olayların Kazakistan dışındaki Orta Asya devletlerinde yaşanması düşük ihtimaldir. Çünkü bu bölgelerde Ruslar hem sayıca düşük hem de siyasallaşmamıştır.

Kazakistan bu konuda Orta Asya'nın diğer devletlerinden birkaç hususta farklılık göstermektedir. En önemli fark da, Kazakistan'da yaşayan Rusların sayısının hala yüksek olması ve etnik yapısının neredeyse 2/5'sini oluşturmmasıdır. Kazakistan'da Ruslar fili olarak kurucu üyedir. Bu yüzden bu konuda Orta Asya'nın diğer ülkelerinden ayrı ele alınması gerekmektedir. Kazakistan Anayasası, etnik

temele dayalı siyasal partilerin faaliyetlerini yasakladığından, Rusların bir siyasal parti kurma teşebbüsü söz konusu değildir. Ancak Rus nüfusunun fazla olması, etnik temele dayalı olmayan partilerin kendi platformlarını hazırlarken Rus azınlığı hesaba katılmaktadırlar (Kurganskaia, 2015:). Yani Ruslar, mevcut siyasal partiler içinde önemli yere sahiptir. Böylece Kazakistan siyasal hayatında sayılarının sağladığı üstünlükten dolayı Rusların önemi azımsanmayacak kadar büyüktür.

2.3.4. Bölgede Yaşanan Çatışmalar ve Ruslar Üzerindeki Etkisi

Orta Asya bölgesi, coğrafi konumu ve etnik yapısının çeşitliliği nedeniyle tarih boyunca birçok savaş ve çatışmaların yaşandığı bir bölgedir. Günümüzde de bu çatışmalar, bazen bir ülkenin iç meselesi, bazen de iki ülkenin taraf olduğu çatışmalar olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunların en önemli olanları, Tacikistan’da yaşanan iç savaş, Kırgızistan-Tacikistan sınırında gelişen dini radikalizme karşı savaş ve Kırgızistan’da yaşanan Renkli Devrimlerdir. Yaşanan bu çatışmalarda tarafların herhangi birisinin Rus azınlık olmamasına rağmen, önemli ölçüde Rus azınlık üzerinde etki yaratmıştır. Bölgeden göç etmelerinin nedenlerinden biri de, kendilerini güvensiz hissetmeleridir (Bakınız: Tablo 4).

Kırgızistan’da 2005 ve 2010 yıllarında yaşanan devrimler, özellikle ülkede yaşayan Rus azınlığının Kırgızistan’dan göç sürecini daha da hızlandırmıştır. Zaten Sovyetlerin yıkılmasının ve bölge devletlerinin bağımsızlığını kazanmasının yarattığı kimlik krizini daha aşamayan Rus azınlık, böyle devrimler yaşanınca, artık göçün kaçınılmaz olduğu kanısına varmışlardır. Örneğin Kırgızistan’da normalde günde 60-70 kişi göç için başvururken, 2005 yılında yaşanan olaylardan sonra bu sayı günde 200-300’e yükselmiştir (Maiwilyam, 2005). Bazı araştırmacılar, bu duruma “Kırgız olmayanların” mülkünün Devrimden sonra yağmalanmasının sebep olduğunu belirtmektedir (Bakınız: Shapalov, 2010). 2005 yılında yaşanan devrimden sonra Kırgızistan’ın başkenti Bişkek’te yüzlerce dükkân ve işyerlerinin yağmlandığı bir gerçektir. Ancak bunun “Kırgız olmayanlara” karşı bir hareket olduğu görüşü yanlıştır. Çünkü yaşanan bu Devrim, bir etnik temele dayalı bir devrim değildi. Yaşanan yağmalama olayları da, etnik ayırım gözetmeksizin yaşanmıştır.

Orta Asya’da yaşayan Rus azınlığının durumunu etkileyen önemli gelişmelerden biri de, Tacikistan’da yaşanan iç savaş sürecidir. 1990’lı yılların

ortasından itibaren başlayan bu iç savaş, zaten az sayıda olan etnik Rusların bölgeden tamamıyla göç etmelerine neden olmuştur. Yaşanan bu iç savaş sonrası günümüzde ülkede sadece 20 bin civarında Rus kalmıştır (Lavrentiev, 2013). Tacikistan’da yaşanan bu çatışmaların etkisi, sadece ülkeyle sınırlı kalmayıp, bölgenin diğer ülkelerini de etkilemiştir. 1991-2000 yılları arasında Rusların bölgeden göç etmelerindeki temel güdü savaş korkusu ve güvensizlik olmuştur. Yukarıda getirilen tabloda (Tablo 3) bu dönem aralığında bölgede yaşayan Rusların %10’nun göç etmiş olmasında Tacikistan’da yaşanan iç savaşın önemli etkisi vardır (Kaizer, 1998: 55).

2.3.5. Rusya Federasyonu’nun Dış Politikası ve Orta Asya Rusları

Rusya Federasyonu’nun izlediği Orta Asya politikası, bölgede yaşayan etnik Rusları doğrudan ilgilendirmektedir. Rusya dış politikasında, diaspora Ruslarının da önemli yeri vardır. Kamalov, bölgede yaşayan Rusların, Rusya’ya, bölge devletlerinin “iç işlerine karışma” imkânı tanıdığını belirtmektedir (Kamalov, 2011: 59). Ancak Rusya’nın bölge devletlerinin iç işlerine karışmada Rus azınlığı bir araç olarak kullanması, Rusların bölgedeki azınlık durumunu daha da kötü yönde etkileyeceği kesindir. Bölge devletleri dış politikalarında dönem-dönem Rusya’ya bağımlı kalsalar da, bazen Özbekistan ve Türkmenistan gibi ülkeler, farklı yönde dış politika izleyebilmektedir. Bu dış politikadaki değişiklik, bölge devletlerinin Rus azınlığa karşı tavrını da değiştirmektedir.

Son dönemlerde, dünya gündeminde olan Ukrayna’da yaşanan iç savaş ve etnik Rusların, bizzat bu savaşa taraf olması nedeniyle araştırdığımız konuyu doğrudan ilgilendirmektedir. Çünkü Ukrayna’da savaşın yaşandığı bölgelerde ve Rusya’nın ilhak ettiği Kırım’da önemli ölçüde Ruslar yaşamaktadırlar. Ukrayna’da Rusya yanlısı iktidarın bir devrimle devrilmesi, ülkede yaşayan Ruslar arasında ayrılıkçı görüşteki insanların artmasına neden oldu. Bu memnuniyetsizliğin siyasi nitelik kazanması ve Rusya’nın bölgeye müdahale etmesiyle, olaylar, daha da çözülemez hal almıştır. Bugün birçok insan Orta Asya devletleri de, Ukrayna’nın yaşadığı kaderle karşılaşp karşılaşmayacağını tartışmaktadır. Orta Asya’da Rusların taraf olduğu bir çatışmanın yaşanma olasılığı vardır. Ancak Ukrayna’daki gibi sonuçlar elde edebileceği tartışılır. Çünkü bölgede yaşayan Ruslar, birçok açıdan Ukrayna’da yaşayan Ruslardan farklılık göstermektedir. İlk olarak, bölgede yaşayan Rusların genel nüfusa göre sayıca az olması (Kazakistan dışında), yaşadıkları ülkede

asimile olma ya da bütünleşme olasılığını arttırmaktadır. Ayrıca bu durum Rusların kendi aralarında dayanışma ruhunun oluşmasını da engelleyecek ve eğer devlet tarafından bir baskı olduğu durumunda devlete karşı direnmeyi değil, göç etmeyi tercih edeceklerdir. Oysa Ukrayna’da durum tamamen farklıydı. Burada Ruslar yaşadıkları bölgelerde hem sayıca üstün hem de kendi aralarında dayanışma ruhuna sahiptiler. Dayanışma ruhunun sağladığı güven, Rusların siyasi olarak örgütlenmelerine neden olmuştur. Bu duruma karşı devletin yaptığı müdahale ve anavatan Rusya’nın da olaya müdahil olması, gelişmeyi bir iç savaş düzeyine tırmandırmıştır. Orta Asya’da bir tek Kazakistan üzerinde böyle bir senaryo söz konusu olabilir. Kazakistan’da yaşayan Rusların siyasi bir gruplaşma ve ayrılıkçı görüşlere başvurmaları, ancak devletin uyguladığı baskı veya anavatan Rusya’nın azınlıkları kışkırtmasıyla mümkündür. Bu yüzden devletlerin azınlık politikaları yürütürken dikkat etmeleri gerekmektedir. Azınlıklar üzerindeki baskı hem onların devlete karşı gelmeleri hem de dış güçler tarafından kışkırtılma olasılığını arttıracaktır.

Rusya Orta Asya’da yaşayan Rusların her zaman bölgede bulunmalarından yanadır ve her zaman desteklemeye devam edecektir. 5 Kasım 2015 tarihinde yapılan toplantıda Rusya devlet başkanı Vladimir Putin BDT devletlerinde yaşayan Rusları desteklemeye devam edeceklerini belirtmiştir (Takyrbasheva, 2016). Bölgeyi “arka bahçesi” olarak sıfatlandıran Rusya’nın, bölgedeki Rus azınlık bir dış politika aracı olmamalıdır. Kısa dönemde belki bir faydası olabilir, ancak uzun dönemde bölge devletlerinin Rus azınlığa karşı baskısı daha da artacağı kesindir. Çünkü Orta Asya’da yaşayan Ruslarla Ukrayna ve Moldova’da yaşayan Ruslar aynı niteliklere sahip değildirler. Ayrıca Kırım’ın ilhakından sonra bölge devletlerinde Ruslara karşı bir güvensizlik ortamı devam etmektedir. Kazakistan’ın 2025 yılında tamamen Latin alfabesine geçeceğini duyurması ve Türkmenistan’ın önceden Rusya vatandaşlığı (çifte vatandaşlık) olan kendi vatandaşlarını (bunların çoğu Rus subaylar) sadece bir ülkenin vatandaşı olacağına dair karar çıkartması bu duruma bir örnek teşkil etmektedir.

SONUÇ

Orta Asya bölgesinin Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Tacikistan ve Türkmenistan gibi SSCB'nin dağılmasıyla birlikte bağımsızlıklarını kazanan yeni ülkeleri, bağımsızlıklarından bu yana uluslaşma süreci yaşamaktadırlar. Uluslaşma sürecinin en belirgin izlerini devletlerin yürüttükleri dil, eğitim ve etnik politikalarından bulmak mümkündür. Küreselleşme olgusunun yayıldığı ve ulus-devlet modelinin sonunun geldiğine dair tartışmaların sürdüğü bugünün dünyasında, Orta Asya devletlerinin ulus-devlet modeline ulaşmaya çalışılması anlaşılması zor bir konudur. Ancak devletlerin yaşadığı bu uluslaşma sürecinin bölgede yaşayan etnik Ruslar üzerindeki yarattığı sonuçları görmek mümkündür.

Azınlık sorunu ulus-devlet kurgusunun doğasından kaynaklanmaktadır. Çünkü ulus-devlet kurgusu içe dönük homojenleşmeyi amaçlayan bir olgudur. Bu kapsamda, Orta Asya'da yaşayan Rus azınlığının durumu devletlerin uyguladıkları uluslaşma yolundaki politikalarından etkilenmektedir. Bu politikalar dil, eğitim ve kültür politikaları çerçevesinde kendini göstermektedir. Çünkü bu alanlar uluslaşma sürecinin temel taşları niteliğindedir.

Ruslar Orta Asya bölgesine Çarlık Rusya'sının bölgeyi işgal etmesinden sonra göç etmeye/ettirilmeye başlamışlardır. Bu dönemde bölgeye getirilen Ruslar daha çok tarım alanlarının işletilmesi ve yerli halkın Rusya'ya karşı direncinin kırılması için kullanılmıştır. Rus ulusçuluğuna dayalı yürütülen bu politikalar bölge halkın direniş göstermesinin önüne geçememiştir. Ancak Bolşevik Devrimi ve Sosyalist rejimin kurulmasıyla birlikte Rus milliyetçiliği ikinci plan itilmiş yerine 'daha kapsayıcı' nitelikte olan "Sovyet adamı" üst kimliği geçmiştir. Bu komünist üst kimlik sayesinde Sovyetler Birliğinin bütün hakları etnik temele dayanmayan bir kimlik altında birleştirilmeye çalışılmış ve bir ölçüde başarılmıştır. Ancak Sovyet rejimi içindeki etnik Rusların konumunun daha üstün olduğunu göz ardı etmemek gerekir. Çünkü Ruslar birlik içinde dominant güce sahip olmuşlardır. Bu güç sayesinde Orta Asya'ya milyonlarca Rus nüfus yerleştirilmiştir. Sovyet döneminde bölgeye göç eden Ruslar bürokrasi, metalürji ve bunun gibi teknik bilgi gerektiren işlerde çalıştırılmıştır. Bu anlamda, bu dönemde gelen Ruslar hem öncekilere göre hem de yerli halka göre vasıflı olmuşlardır.

SSCB'nin 1920-30 yılları arasında yürüttüğü yerlileştirme politikaları, Orta Asya'da bugünkü anlamıyla devlet sınırlarını belirlemiştir. Bu politikalar kapsamında bölgenin bürokratik yapısındaki etnik Rusların payı azaltılmıştır. Ancak bölgeye göç eden Rusların çoğu Rusya'ya geri göç etme yerine bölgede kalmayı tercih etmişlerdir. Sovyetler Birliğinin (üst kimliğin) yıkılması, bölgede yaşayan Rusların durumunu ciddi anlamda etkilemiştir. Önceden bir dominant etnik birim olan Ruslar, artık bir "etnik azınlık" olmuşlardır. Sovyetler Birliğinin çöküşü sadece Ruslar üzerinde değil bölge halkı üzerinde de önemli etkiler yaratmıştır. Üst kimliğin ortadan kalkması, bölgeni etnik birimlerini ulusçuluğa başvurmalarına neden olmuştur. Sonuç itibariyle yeni bağımsızlıklarını kazanan bu devletler, ulus-devlet modelinin tercih etmişler ve politikalarını da bu yönde geliştirmektedirler.

Orta Asya devletlerinde yaşayan Rus azınlığının durumu bölge devletlerine göre az da olsa farklılıklar göstermektedir. Beş ülke arasından en fazla Rus nüfus barındıran ülke Kazakistan'dır. Etnik yapısındaki Rusların yüksek olması Kazakistan'ı bu konuda daha da hassas davranmasına neden olmuştur. Bunun bir örneği, önceden güneyde olan başkentinin (Almatı) daha sonra kuzeyde bir şehirle (Astana) değiştirmesidir. Çünkü Kazakistan'ın kuzeyinin önemli kısmı Ruslardan oluşmaktadır. Ayrıca Kazakistan Rusçaya resmi dil statüsü tanımıştır. Bunun yanında etnik temele dayalı bir siyasal partinin kurulmasını anayasal olarak yasaklamaktadır.

Rusların genel nüfusa oranla yüksek olduğu ikinci ülke Kırgızistan'dır. Kırgızistan Rusçaya resmi dil statüsü tanıyan bölgede ikinci ülkedir. Ancak ülkede Rusların göç ve demografik nedenle azalması, Rusçanın genel kullanım oranını da azaltmaktadır. Tacikistan'da ise Rusçanın uluslararası ilişkilerde kullanılacağı öngörülmüştür. Türkmenistan hiçbir zaman bir resmi statü tanımamış, Özbekistan ise sonradan kaldırmıştır.

Orta Asya devletlerinde Rusların bir çatışmaya taraf olması onların bulundukları ülkenin genel nüfusuna karşı oranının yüksek oluşu, siyasal niteliğe sahip olup olmamaları ve Rusya'nın izlediği politikalara bağlıdır. Şu anlık böyle bir ihtimal bölge devletlerinden sadece Kazakistan için geçerlidir. Çünkü bu ülkede hem Ruslar sayıca yüksek hem de coğrafi yakınlık nedeniyle Rusya'nın olaya müdahale etme olasılığı vardır. Bölgenin diğer devletlerinde ise gün geçtikçe Rusların sayısı göç ve yüksek ölüm oranı nedeniyle azalmaktadır. Bu bakımdan bu ülkelerde etnik

nedenlerden dolayı Rusya'nın müdahalesi olasılığı düşüktür. Sonuç olarak, Orta Asya devletlerinin yürüttüğü azınlık politikaları ve Rusya'yla geliştirilen ilişkiler çerçevesinde bölgede yaşayan Rusların kaderi belirlenecektir. Bölgenin huzuru için devletlerin yürüttüğü azınlık politikaları çok daha çok önemlidir. Çünkü bölgede sadece Ruslar değil diğer bölge içi azınlıklar (Kırgızistan'daki etnik Özbekler gibi) da mevcuttur. Bölge içi azınlıklar, ayrı bir çalışmayla incelenmesi gereken bir diğer önemli konudur.

KAYNAKÇA

1. Kitaplar

- **Kitap-Tek Yazarlı**

Anderson, Benedict (2007). **Hayali Cemaatler** (Çev: İskender Savaşır). İstanbul: Metis Yayınları.

Bulaç, Ali (1995). **Modern Ulus-Devlet**. İstanbul: İz Yayıncılık.

Cohen, A. (1996). **Russian Imperialism: Development and Crisis**. Londra: Praeger Yayınları.

Erözden, Ozan (1997). **Ulus-devlet**. Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.

Fukuyama, Francis (2014). **Tarihin Sonu ve Son İnsan** (Çev. Z. Dicleli). İstanbul: Profil Yayınları.

Fuller, Graham (1992). **Central Asia The New Geopolitics**. California: RAND Yayınları.

Fuller, Graham (2013). **İslamsız Dünya** (Çev: Hasan Kaya). İstanbul: Profil Yayınları.

Hoffer, Eric (2003). **Kesin İnançlı** (Çev: Hale Şipal). Ankara: Yeryüzü Yayınları.

Hoperskaia, L. (2013). **Netitulnaia Sudba: Rossiiskie Sootchestvenniki v Tsentralnoi Azii**. Moskova: Academia Yayınları.

Kamalov, İlyas (2011). **Rusya'nın Orta Asya Politikaları**. Ankara: SFN Yayıncılık.

Kurubaş, Erol (2004). **Asimilasyondan Tanınmaya Uluslararası Alanda Azınlık Sorunları ve Avrupa Yaklaşımı**. Ankara: Asil Yayınları.

Kymlicka, Will (1998). **Çokkültürlü Yurttaşlık Azınlık Haklarının Liberal Teorisi** (Çev: Abdullah Yılmaz). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Oran, Baskın (1998). **Küreselleşme ve Azınlıklar**. Ankara: İmaj Yayınevi.

Özcan, Sevinç (2005). **Bir Sovyet Mirası Rus Azınlıklar**. İstanbul: Küre Yayınları.

Piaskovsky, A.V. (1960). **Vosstanie 1916 Godu v Srendei Azii i Kazakstana**. Moskova: SSCB Bilimler Akademisi Yayınları.

Levin, Z. I. (2001). **Mentolitet Diaspory**. Moskova: Kraft Yayınları.

Poujol, Catherine (1991). **1700-1840 Yılları Arasında Orta Asya'daki Rus Gezinleri Sömürge Öncesi Bilginin Niteliği ve İşlevi**. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Roux, Jean Paul (2001). **Orta Asya Tarih ve Uygarlık** (Çev: Lale Arslan). İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

Özkırımlı, Ümit (2009). **Milliyetçilik Kuramları Eleştirel Bir Bakış**. Ankara: Doğu Batı Yayınları.

Stalin, İosif (1949). **Marksizm ve Ulusal Sorun**. Moskova: Gospolitizdat.

Tishkov, V. A. (1997). **Ocherki Teorii i Politiki Etnichnosti v Rossii**. Moskova: Ran Yayınları.

Verdansky, Gerorge (2011). **Rusya Tarihi** (Çev. D. Mızrak ve E. Mızrak). İstanbul: Selenge Yayınları.

Lobysevich, F. İ. (2011). **Postupatelnoe Dvizhenie v Sredniu Azii v Torgovom i Diplomaticheski-Voennom Otnosheniah: Dopolnitelnyi Material dlia istorii Hivinskogo Pohoda 1873 g**. Moskova: Kniga po Trebovaniu.

Halfin, N. A. (1960). **Politika Rossii v Srednei Azii (1847-1868)**. Moskova: İzdatelstvo Vostochnoi Literatury.

Zinoviev, Alexander (1981). **Gomo Sovietikus**. München:

Doğan, Mehmet (2011). **Büyük Türkçe Sözlük**, Ankara: Yazar Yayınları.

- **Kitap-Tüzelkişi Yazarlı**

Leninsky Sborniki (1989). **V. İ. Lenin o Natsionalnom Voprose i Natsionalnoi Politike.** Moskova: Lenin PSS.

RDOAE (Rus Diasporasının Orta Asya Enstitüsü) (2007). **Russkiy Mir v Tsentralnoi Azii.** Bişkek: Slavyan Üniversitesi Yayınları.

2. Makaleler, Bildiriler ve Diğer Basılı Yayınlar

- **Bilimsel Dergi Makalesi-Tek Yazarlı**

Barrington, Lowell (1997). **“Nation” And “Nationalism”: The Misuse of Key Concepts in Political Science.** Political Science & Politics, 30(4), 712-716.

Bingol, Yilmaz (2004). **“Nationalism and democracy in post-communist Central Asia.”** Asian Ethnicity, 5(1), 43-60.

Ergin, Ayan (2011). **“Kafkasya ve Türkistan’da Ulus-Devletler Sistematiğinin Oluşma Süreci.”** ODÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi, 2 (3), 7-33.

Fedorov, G.P. (1913). **“Moia sluzhba v Turkestanskom Kraie (1870-1910).”** İstoricheskiy Verstnik, 12, 4-26.

Gainullina, Alina (2014). **“Turkistkoe Dvizhenie v Srede Turkskih Narodov Tsentralnoi Azii, Urali i Povolzhia.”** Natsionalnoe Assotsiatsia Uchennyh, 4, 33-35.

Grigoriants, V.E. (1994). **“Rossiiskaia Kolonizatsia Srednei Azii i Natsionalnye Menshinstva Turkmenistana (1881-1917).”** Sotsialnye Nauki, 1, 52-60.

Jarkynbaeva, Roza (2011). **“Osobennosti Demograficheskogo Rrazvitiya Ttsentralno Aziatskogo Regiona v Period Nezavisimosti.”** Tsentralnaia Azia i Kavkaz, 4, 75-82.

Kaizer M. (1998). **“Russkie Kak Menshinstvo v Tsentralnoi Azii.”** Sotsiologii i Sotsialnoi Antropologii, 1 (3), 52-71.

Kaziev, Sattar (2014). **“Politika Korenizatsii i Pribлемy Mezhetnicheskogo Doveria v Kazakstane.”** Vestnik Leningradskogo Gosudarstvennogo Universiteta im. A. S. Pushkina, 2 (136), 29-32.

Kurubaş, Erol (2006). **“SSCB Sonrası Türk Cumhuriyetlerinde Yeni Uluslaşma Süreçleri Üzerine Bir Değerlendirme.”** Uluslararası Hukuk ve Politika, 05, 112-133.

Massansalvador, Francesc (2010). **“The Process of Nation Building in Central Asia and its Relationship to Russia’s Regional Influence.”** Jean Monnet/Robert Schuman Paper Series, 10(5), 1-13.

Novak, Iurgen (1994). **“Mezhetnicheskie Otnoshenie v Uzbekistane.”** Sotsiologicheskie Issledovania, 4, 41-52.

Okutan, Çağatay (2004). **“Teori ve Uluslararası Metinlerde Azınlık Tanımı.”** Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 59(02), 59-75.

Olimov, Muzaffar (1991). **“V. V. Bartold o Natsionalnom Razmezhevanie v Srednei Azii.”** Vostok, 5, 1-21.

Özel, M. Suna (2014). **“Stalin Dönemi Rus Milliyetçiliği ve Politikaları.”** Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 4 (2), 99-122.

Peyrouse, Sebastien (2008). **“The Russian minority in Central Asia: Migration, politics, and language.”** Woodrow Wilson International Center for Scholars, 297, 1-28.

Prazauskas, Algis (1999). **“Ot Rossiiskoi İmperii k Soiuzu SSSR.”** Vestnik Evrazii, 1, 111-130.

Rybakovsky, L. L. (1995). **“Migratsionnyi Obmen Naseleniem Mezhdü Tsentralnoi Aziei i Rossiei.”** Sotsiologicheskie İssledovanie, 9, 89-95.

Tihanova, E. V. (2011). **“Raionirovanie Srednei Azii: Ekonomicheskaiia Tselesoobraznost.”** İsvestia Uralskogo Gosudarstvennogo Universiteta Gumanitarnye Nauki, 4 (96), 151-164.

Tombak, Fatma (2011). **"20. Yüzyıl Sovyet Rusya'sında Din, İslamiyet ve Nüfus Üzerine Bir Değerlendirme."** History Dergisi, 3 (2), 359-370.

Toshenko, Zhan (1992). **"Russkie Bezhentsy: Ttragedia ili izderzhki Īmperskogo Soznania."** Sotsiologicheskie Issledovanie, 9, 59-64.

Tselishev, N. N. (2014). **"Rol Russkogo Iazyka v Sovremennom Mire."** Agrarnoe Obrazovanie i Nauka, 4, 12-19.

Vorobeva, M. (2009). **"Velikie Geograficheskie Ortkrytia Russkih Uchennyh v Sentralnoi Azii."** Russkoi Hristianskoi Gumanitarnoi Akademii, 10(3). 7-22.

Xianzhong, Liu (2014). **"Pliusy i Minusy Politiki "Korenisatsii" SSSR v 1920-e gody."** Oykumena Regionalnoe İsledovanie, 1 (28), 41-49.

- **Bilimsel Dergi Makalesi-Çok Yazarlı**

Isaev, K., Galina Gorborukova (1998). **"Russkie v Kırgızstane."** Sotsiologicheskie Issledovanie, 3, 58-66.

Borkin, L., S. Litvinchuk (2014). **"The Greate Game" between Russia and British Empires in Central Asia and Fiels Naturalists.** Rus Coğrafi Topluluğu, 5, 344-367.

Poppe, E., L. Hagendoorn (2003). **"Titular Identification of Russians in Former Soviet Republics."** Europe-Asia Studies, 55(0), 771-787.

Vavilova, V., Kaigorodova, A.F. vd (2014). **"Politizatsia Russkih Menshinstv v Stranah Postsovetskogo Prostranstva."** Vestnik Permskogo Universiteta, 1, 126-145.

- **Bildiri-Yayınlanmış**

Ksenofontov, F. (1926). **"Natsionalnoe Razmezhevanie Srednei Azii."** (Ed.) M. Kalinin. **Vsia Srednaia Azia.** Tashkent: İzdanie Sredne-Aziatskogo Otdelenia Rossiisko-Vostochnoi Torgovoi Palaty: 1-11.

- **Tez**

Kairmukhanmedov, Nurbek (2008). **Ulus-devlet Bağlamında Orta Asya Cumhuriyetlerinde Siyasal ve Hukuksal Değişim.** Doktora tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

1. Elektronik Kaynaklar

- **Elektronik Kaynak-Makale**

Kurganskaia, V. (1999). “**Kazakhstan: Iazykovaia Problema v Kontekste Mezhetnicheskih Otnoşehiy.**” CAC İnternet Dergisi, 06. <http://www.ca-c.org/journal/cac-06-1999/kurganskaja.shtml> /23.02.2016.

Kurganskaia, V., Sabit, Murat (2000). “**Национальный Вопрос В Программных Документах Политических Партий И Движений Казахстана.**” CAC İnternet Dergisi, 10(03). <http://www.ca-c.org/journal/cac-10-2000/03.kurgan.shtml> /25.02.2016.

- **Elektronik Kaynak-Haber, tartışma Grubu ya da Forum İletisi**

Bondarenko, Y. (21.12.2004). **The Russians are still leaving Uzbekistan For Kazakhstan now.** Erişim: Fergana News. <http://enews.fergananews.com/article.php?id=725> /27.12.2016.

Greenall, Robert (23.11.2005). **Russians left behind in Central Asia.** Erişim: BBC News (British Broadcasting Corporation). <http://news.bbc.co.uk/2/hi/asia-pacific/4420922.stm> /27.02.2016.

Shustov, Aleksander (18.07.2012). **Что ждет Русский мир Центральной Азии?.** Erişim: Edinaia Rossia. <http://rusedin.ru/2012/07/18/chto-zhdet-russkij-mir-centralnoj-azii/index.html> /22.02.2016.

Takyrbasheva, Lazzat (26.02.2016). **"Крым сценарий" Ашхабадды чочулатты.** Erişim: RFE (Radio Free Europe). http://www.azattyk.mobi/a/central_asia_russian_press_review/27574936.html /29.02.2016

Abdullaev, E. (19.02.2009). “Русский язык: жизнь после смерти. Язык, политика и общество в современном Узбекистане.” Erişim: Central Asia News. <http://www.centrasia.ru/newsA.php?st=1258705560> / 22.02.2016.

Lavrentiev, Aleksandr (17.06.2013). “Кому В Таджикистане Жить Хорошо... Или Почему Представители Национальных Меньшинств Стараются Покинуть Эту Страну.” Erişim: Tadjhikskaia Migratsia. <http://tajmigrant.com/komu-v-tadjhikistane-zhit-xorosho-ili-pochemu-predstaviteli-nacionalnyx-menshinstv-starayutsya-pokinut-etu-stranu.html> /26.02.2016.

Macwilyam, Yen (22.04.2005). “Русские уезжают из Киргизии. Erişim: BBC News.” Erişim: BBC News (British Broadcasting Corporation). http://news.bbc.co.uk/hi/russian/news/newsid_4474000/4474619.stm /26.02.2016.

Shapalov, A. (21.04.2010). “Русские В Киргизии - Под Угрозой?” <http://www.shapovalov.org/news/2010-04-21-637/> 27.02.2016.

Belafatti, Fabio (10.03.2014). “Ethnic tensions in Central Asia: autochthonous and Russian minorities.” Erişim: Geo Politika. <http://www.geopolitika.lt/?artc=6569> /12.02.2016.

Kenensariyev, T. (02.06.2013). “Rossia 115 let nazad zhestoko Kirgizsko-Andizhanskoe vosstanie”. <http://www.centrasia.ru/newsA.php?st=1370123220> /10.01.2016

- **Elektronik Kaynak-Ağ Sitesi**

Kazaksitan Cumhuriyeti Anayasası (1995). http://www.akorda.kz/kz/official_documents/constitution /21.02.2016.

Kırgız Cumhuriyeti Anayasası (1993). <http://www.president.kg/kg/konstitutsija/> /21.02.2016

Özbekistan Cumhuriyeti Anayasası (1992). <http://president.uz/ru/constitution/laws/first/> /22.02.2016.

Tacikistan Cumhuriyeti Anayasası (1994). <http://www.prezident.tj/ru/taxonomy/term/5/112> /22.02.2016.

Türkmenistan Cumhuriyeti Anayasası (1992).
<http://www.krugosvet.ru/enc/gosudarstvo-i-politika/turkmenistan-konstitutsiya>
/22.02.2016.

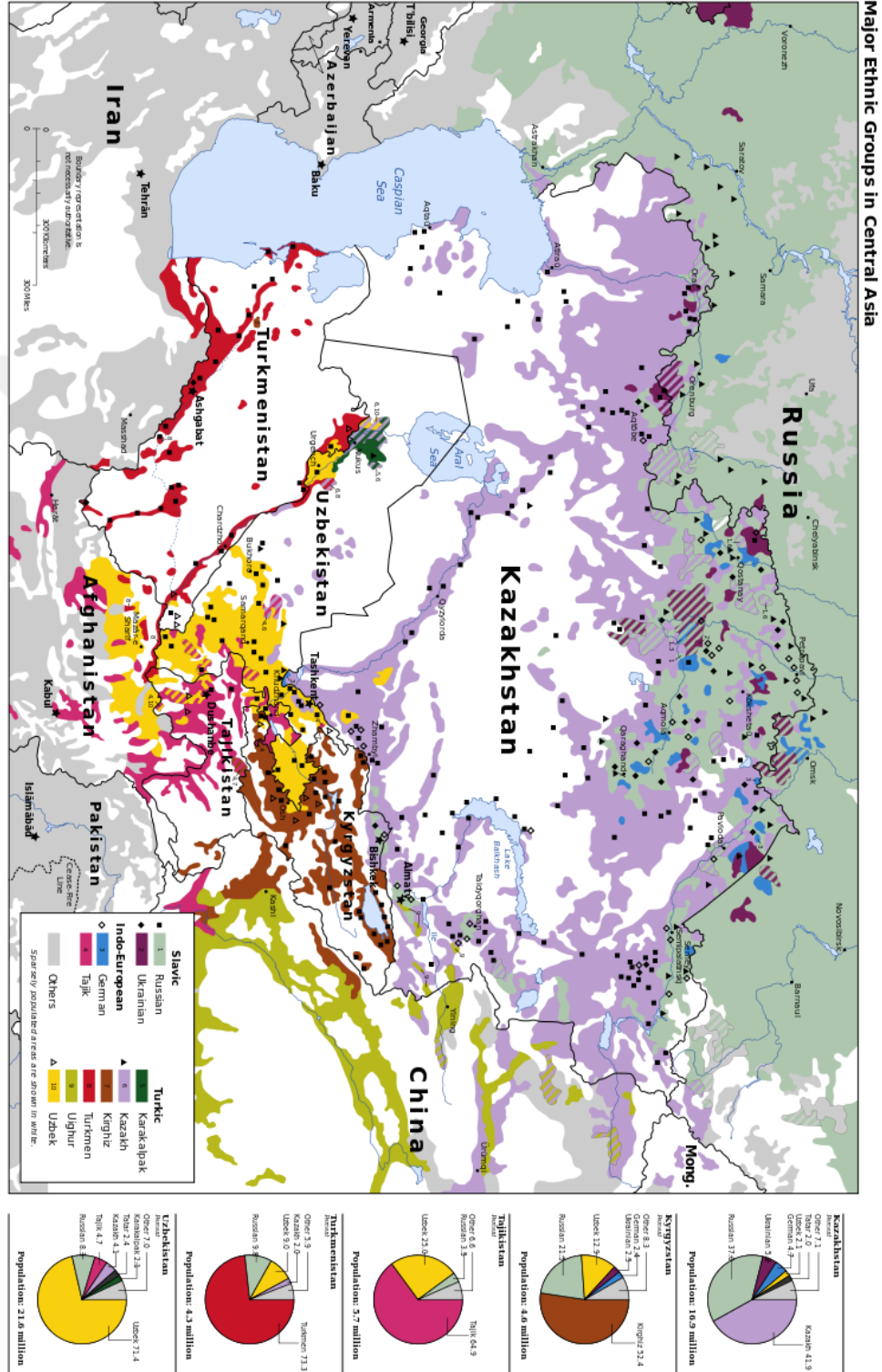
Katalog Russkih Tsentrov (2015).
<http://www.ruskiymir.ru/rucenter/catalogue.php/> 25.02.2016.

CIA (Central Intelligence Agency) (2015).
<https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/rankorder/2127rank.html#download> /18.02.2016.

EKLER

EK 1: Orta Asya'nın Etnik Yapısı.²

² By Pmx - Vectorisation of CIA map, CC BY-SA 3.0, <https://commons.wikimedia.org/w/index.php?curid=8685886> (Erişim: 22.02.2016)

ÖZGEÇMİŞ

Bektur MAMYTOV;

27 Haziran 1991 yılında Kırgızistan'ın Oş iline bağlı Özgön ilçesinin Salam-Alik köyünde dünyaya geldi. 1997-2008 yılları arasında R. Satıbaldı okulunda ilkokul, ortaokul ve lise öğrenimini tamamladı. 2008-2013 yılları arasında Celalabat İşletme ve Girişimcilik Üniversitesi, Türk Dünyası İşletme Fakültesi Uluslararası İlişkiler bölümünde okudu. 2013 yılında yüksek lisan eğitimi için, Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlığına bağlı Yurt Dışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığının (YTB) Türkiye Bursları burs programını kazandı. 15 Haziran 2016 tarihinde Kocaeli Üniversitesinden Yüksek Lisans derecesini aldı.